

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE
FAKULTA ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ
KATEDRA BIOTECHNICKÝCH ÚPRAV KRAJINY

Identifikace historických hodnot krajiny

KPZ Zahrádecko

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí práce: Ing. arch. Mgr. Jiří Kupka, Ph.D.

Diplomant: Bc. Libuše Piekarczyková

2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci na téma „Identifikace historických hodnot krajiny KPZ Zahrádecko“ vypracovala samostatně a pod vedením Ing. arch. Mgr. Jiřího Kupky, Ph.D., a že v přehledu použitých zdrojů uvádím všechny literární prameny a veškeré další podklady, ze kterých jsem čerpala.

V Praze 30. dubna 2011

.....

podpis diplomanta

Poděkování

Chtěla bych poděkovat panu Ing. arch. Mgr. Jiřímu Kupkovi, Ph.D., za svědomité vedení diplomové práce, trpělivost při konzultacích a všechny odborné rady. Poděkovat musím i panu PhDr. Janu Sobotkovi z Národní knihovny v Klementinu, za poskytnutí historických mapových podkladů a výklad k jejich interpretaci, a panu Miroslavu Pröllerovi z občanského sdružení Drobné památky severních Čech, za pomoc s identifikací objektů drobné sakrální architektury v zájmovém území a osobní nadšení pro danou věc.

Touto cestou bych dále ráda poděkovala celé své rodinně, hlavně drahým rodičům a životnímu partnerovi Danovi, a také všem svým přátelům, za jejich ohleduplnost a podporu.

ABSTRAKT

Diplomová práce se věnuje hodnocení území z hlediska dochovaných kulturních a historických hodnot, kdy zvláštní pozornost je zaměřena na přítomnost drobné sakrální architektury. Pro provedení této studie byla zvolena rozloha krajinné památkové zóny Zahrádecko v okrese Česká Lípa.

Teoretická část práce se zabývá širšími souvislostmi hodnot krajiny a způsobem zajištění jejich ochrany prostřednictvím některých legislativních nástrojů. Speciálně je řešena možnost uchování charakteru krajiny formou ochrany krajinného rázu nebo cestou vyhlášení památkové zóny. Další kapitoly v obecné části jsou věnovány popisu historického vývoje české kulturní krajiny, určení typických prvků historických krajinářských úprav a využití archivních mapových podkladů jako cenného zdroje pro provedení analýzy historie krajiny.

Praktická část práce zahrnuje v úvodu vymezení a začlenění zájmové lokality v rámci organizačního rozdělení České republiky a základní charakteristiku přírodních podmínek tohoto území. Navazuje popis historických souvislostí vývoje zdejší krajiny, identifikace a klasifikace znaků její historické charakteristiky. Na závěr je uvedeno hodnocení a shrnutí zpracované analýzy, jejíž výsledky by mohly být dílčím podkladem pro posuzování dopadů různých zásahů v krajině s ohledem na dochované historické složky krajinné struktury Zahrádecka.

Klíčová slova: ochrana krajiny, charakter krajiny, znaky kulturně historické charakteristiky, drobná sakrální architektura, Zahrádecko

ABSTRACT

The diploma thesis deals with territory evaluation from the perspective of extant cultural and historical values, special attention being paid to occurrence of sacral architecture. The “Zahrádecko” landscape conservation zone, in the district of Česká Lípa, was elected for the research.

The theoretical part of the thesis follows up wider context of landscape values and the way of securing their protection by legal instruments. Possibility of typical landscape preservation by means of general landscape protection or by means of landscape conservation zone declaration is solved with special attention. Following chapters in the general part of thesis deal with description of Czech cultural landscape historical evolution, determination of typical elements of historical landscape modifications and use of archive maps as a valuable source for landscape history analysis.

The practical part of the thesis includes - in its introduction - definition and integration of the territory of interest in frame of the administrative structure of the Czech Republic and a basic characteristic of natural conditions of the territory. The landscape evolution historical context, identification and classification of its historical characteristic features follow. Evaluation and summary of the elaborated analysis, results of which could become support for assessment of different interventions in the landscape regarding the extant historical components of the “Zahrádecko” landscape structure are presented in the conclusion of the thesis.

Keywords: landscape protection, landscape character, cultural historical characteristic features, minor sacral architecture, “Zahrádecko” region

OBSAH:

1.	ÚVOD	11
2.	CÍL PRÁCE	12
3.	METODIKA	13
4.	LITERÁRNÍ REŠERŠE	14
4.1	Krajina	14
4.1.1	Význam slova krajina	14
4.1.2	Různá pojetí při definování krajiny	15
4.1.2.1	Některé z mnoha definic krajiny	15
4.2	Člověk a krajina	16
4.2.1	Estetika krajiny	16
4.2.2	Lidské vnímání krajiny	17
4.2.3	Krajina domova, krajina dětství	18
4.2.4	Paměť krajiny, identita krajiny, genius loci	18
4.2.4.1	Paměť krajiny	18
4.2.4.2	Identita krajiny	19
4.2.4.3	Genius loci	20
4.3	Kategorie a vrstvy krajiny	20
4.3.1	Kategorie krajiny	20
4.3.2	Vrstvy krajiny	21
4.4	Kulturní krajina	22
4.4.1	Vývoj české kulturní krajiny	23
4.4.1.1	Neolit (do 5200 let př. n. l.)	23
4.4.1.2	Eneolit (do 2200 let př. n. l.)	23
4.4.1.3	Doba bronzová (do 750 let př. n. l.)	23
4.4.1.4	Doba železná (750 př. n. l. – 0 n. l.)	23
4.4.1.5	Středověk (476 n. l. – 1496 n. l.)	23
4.4.1.6	Novověk (16. – 18. století)	24
4.4.1.7	Moderní dějiny (19. a 20. století)	25
4.4.2	Historické stopy v krajině	26
4.4.2.1	Česká barokní krajina	27
	<i>Znaky barokního impaktu v české krajině</i>	27
	<i>Barokní kompozice</i>	29
	<i>Aleje</i>	30
	<i>Sakrální památky</i>	32
	<i>Vazba sídla na okolní krajinu</i>	34
4.4.2.2	Drobná sakrální architektura v krajině	35
	<i>Kříže</i>	35
	<i>Boží muka</i>	36
	<i>Kapličky</i>	37
	<i>Další drobné upomínky historie v krajině</i>	38
4.5	Krajina v legislativě	38
4.5.1	Mezinárodní úroveň (UNESCO, EU)	38
4.5.1.1	Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví	38
4.5.1.2	Mezinárodní úmluva o historických zahradách	39
4.5.1.3	Evropská úmluva o krajině	39
4.5.2	Národní úroveň (ČR)	39

4.5.2.1	Ústava České republiky (ústavní zákon č. 1/1993 Sb., v platném znění)	40
4.5.2.2	Listina základních práv a svobod (ústavní zákon č. 2/1993 Sb., v platném znění)	40
4.5.2.3	Zákon č. 17/1992 Sb., o životním prostředí, v platném znění	40
4.5.2.4	Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění ...	41
4.5.2.5	Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, v platném znění	41
4.5.2.6	Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění	42
4.5.2.7	Zákon č. 139/2002 Sb., o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech, v platném znění	43
4.5.2.8	Zákon č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí, v platném znění	44
4.6	Ochrana krajiny	44
4.6.1	Ochrana krajinného rázu	46
4.6.2	Význam krajinného rázu	48
4.6.2.1	Charakteristiky krajinného rázu	49
4.6.2.2	Znaky a hodnoty krajinného rázu	49
4.6.2.3	Popis jednotlivých charakteristik KR, jejich znaků a hodnot	50
	<i>Přírodní charakteristika KR</i>	50
	<i>Kulturní a historická charakteristika KR</i>	51
	<i>Vizuální charakteristika KR</i>	52
	<i>Krajinný obraz, krajinná scéna a krajinná scenérie</i>	52
	<i>Prostorové uspořádání a prostorové vztahy prvků v krajině</i>	53
	<i>Estetická hodnota krajiny</i>	54
4.7	Zdroje poznání historického vývoje české krajiny	55
4.7.1	Historie mapování Českých zemí	55
4.7.1.1	Müllerova mapa Čech (1720)	55
4.7.1.2	I. vojenské mapování, „josefské“ (1764 – 1768, rektifikace 1780 – 1783)	56
4.7.1.3	II. vojenské mapování, „Františkovo“ (1836 – 1852)	56
4.7.1.4	III. vojenské mapování, „Františko – josefské“ (Čechy: 1877 – 1880) ...	56
4.7.2	Historie katastrální evidence	57
4.7.2.1	Tereziánský katastr	57
4.7.2.2	Josefský katastr	57
4.7.2.3	Tereziánsko - josefský katastr	57
4.7.2.4	Stabilní katastr (Čechy: 1826 – 1842, reambulace 1869 – 1881)	58
5.	ROZBOR ZÁJMOVÉHO ÚZEMÍ (KPZ ZAHRÁDECKO)	59
5.1	Vymezení řešení lokality	59
5.1.1	Předmět ochrany památkového území (institut „KPZ“)	59
5.1.2	Určení konkrétního rozsahu území podléhajícího režimu ochrany KPZ Zahrádecko	60
5.1.3	Zařazení území KPZ Zahrádecko v rámci územně – správního členění ČR	61
5.1.3.1	Působnost nadregionálních organizací v zájmovém území	61
	<i>Euroregion Nisa</i>	61
	<i>Region soudržnosti Severovýchod</i>	61
5.1.3.2	Účast obcí zájmového území v regionálních sdruženích	62

	<i>Sdružení Českolipsko</i>	62
	<i>Svazek obcí Máchův kraj</i>	62
	<i>Svazek obcí Peklo</i>	63
5.1.3.3	Začlenění zájmového území v rámci turistických regionů ČR	63
	<i>Stručná charakteristika Českého severu</i>	63
	<i>Základní vymezení Máchova kraje</i>	64
	<i>Popis turistických tras na území KPZ Zahrádecko</i>	64
5.2	Stručná přírodní charakteristika území KPZ Zahrádecko	65
5.2.1	CHKO České středohoří	66
5.2.2	CHKO Kokořínsko	66
5.2.2.1	Návrh rozšíření CHKO Kokořínsko	67
5.2.3	NPR Novozámecký rybník	67
5.2.4	NPP Peklo	67
5.2.5	Další MZCHÚ v okolí KPZ Zahrádecko	67
5.2.6	NATURA 2000	68
5.2.6.1	PO Českolipsko – Dokeské pískovce a mokřady	68
5.2.6.2	EVL Jestřebsko – Dokesko	68
5.2.6.3	EVL Ronov – Vihošť	69
5.2.6.4	EVL Zahrádky	69
5.2.7	ÚSES	69
5.2.8	Významné krajinné prvky	70
5.2.9	Památné stromy	70
5.3	Zevrubná analýza znaků a hodnot kulturně historické charakteristiky KPZ Zahrádecko	70
5.3.1	Historie jednotlivých obcí v zájmovém území	70
5.3.1.1	Zahrádky (něm. Neugarten)	71
	<i>Osada Borek</i>	71
	<i>Osada Karba</i>	72
	<i>Osada Karasy</i>	72
5.3.1.2	Holany (něm. Hohlen)	73
	<i>Osady Hostíkovice a Oslovice</i>	73
5.3.1.3	Jestřebí (něm. Habstein)	73
5.3.1.4	Stvolínky (něm. Drum)	74
5.3.2	Identifikované znaky kulturně historické charakteristiky území KPZ Zahrádecko	75
5.3.2.1	Zámky, hrady, zříceniny, archeologické památky	75
	<i>Zámek Zahrádky (KP)</i>	75
	<i>Zámecký park v Zahrádkách (KP) a krajinářské úpravy panství Nový zámek</i>	75
	<i>Obora Žižkův vrch, Zahrádky – Šváby</i>	76
	<i>Zámeček Vřísek (KP), Zahrádky – Šváby</i>	77
	<i>Zámek Stvolínky (KP)</i>	77
	<i>Zámecký park ve Stvolínkách (KP)</i>	78
	<i>Zřícenina Jestřebí (KP)</i>	78
	<i>Hradiště Frýdlant (KP), Zahrádky – Karba</i>	78
	<i>Bezejmenný hrádek za Novým Dvorem, Zahrádky – Karba</i>	79
	<i>Zřícenina Vítkovec (KP), Holany</i>	79
	<i>Tvrziště Milčany (KP), Holany – Hostíkovice</i>	79

	<i>Tvrziště Rybnov (KP), Holany – Rybnov</i>	80
	<i>Zřícenina Jiljov (KP), Holany – Sádky</i>	80
5.3.2.2	Církevní stavby (kostely, kaple, sochy, ostatní)	80
	<i>Kostel sv. Barbory v Zahrádkách (KP)</i>	80
	<i>Kostel sv. Máří Magdalény v Holanech (KP)</i>	81
	<i>Kostel Nejsvětější Trojice v Hostíkovicích (KP)</i>	81
	<i>Kostel sv. Ondřeje v Jestřebí (KP)</i>	81
	<i>Zvonice na hřbitově v Jestřebí (KP)</i>	81
	<i>Kostel Všech svatých ve Stvolínkách (KP)</i>	82
	<i>Hřbitovní kaple sv. Justina ve Stvolínkách (KP)</i>	82
	<i>Socha archanděla Michaela (KP), Zahrádky</i>	82
	<i>Socha sv. Starosty (KP), Zahrádky</i>	83
	<i>Socha sv. Jana Nepomuckého (KP), Zahrádky – Borek</i>	83
	<i>Socha sv. Antonína Paduánského (KP), Jestřebí</i>	83
	<i>Socha sv. Jana Nepomuckého (KP), Jestřebí</i>	83
	<i>Kaplička na návsi v Jestřebí (KP)</i>	84
	<i>Socha sv. Antonína (KP), Stvolínky</i>	84
	<i>Socha sv. Jana Nepomuckého (KP), Stvolínky</i>	84
	<i>Další památky barokních sochařství (KP) z území obce Stvolínky</i>	84
	<i>Ostatní drobná sakrální architektura v KPZ Zahrádecko</i>	84
5.3.2.3	Hospodářské úpravy krajiny (rybníkářství, vinařství)	85
	<i>Novozámecký rybník (KP), k.ú. Jestřebí, Zahrádky</i>	85
	<i>Holanské rybníky, k.ú. Stvolínky, Holany, Zahrádky</i>	85
	<i>Vinice v Karasech, k.ú. Zahrádky</i>	85
5.3.2.4	Památky technického charakteru	86
	<i>Novozámecký rybník (KP), k.ú. Jestřebí, Zahrádky</i>	86
	<i>Novozámecká průrva (KP), k.ú. Zahrádky</i>	86
	<i>Mnichovská průrva (KP), k.ú. Zahrádky</i>	86
	<i>Mostek přes Bobří potok se sochami (KP), k.ú. Zahrádky</i>	86
	<i>Železniční most v Karbě, k.ú. Zahrádky</i>	87
5.3.2.5	Vizuální projev identifikovaných prvků v krajinné scéně	87
6.	VYHODNOCENÍ PROVEDENÉ STUDIE DOCHOVANÝCH KULTURNĚ - HISTORICKÝCH HODNOT KRAJINY KPZ ZAHRÁDECKO	89
6.1	Posouzení opodstatněnosti existence KPZ ahrádecko	89
6.2	Zhodnocení provedené identifikace prvků drobné sakrální architektury krajiny KPZ Zahrádecko	90
7.	DISKUSE	92
8.	ZÁVĚR	94
9.	PŘEHLED POUŽITÝCH ZDROJŮ	95
10.	SEZNAM PŘÍLOH	102

1. ÚVOD

Předkládanou diplomovou prací, která je zpracována jako studie kulturně historických hodnot v krajině určené vymezením krajinné památkové zóny Zahrádecko, a která je dle pokynů zadání hlouběji zaměřena na význam drobné sakrální architektury v krajinné scéně, je možné uvést několika základními myšlenkami vycházejícími z teorie J. Nuska, 2006:

Historické úpravy krajinné struktury jsou fenoménem poslední dobou stále častěji skloňovaným v řadě vědeckých prací. Historické struktury krajiny hrají roli v rámci „krajinné paměti“. Tyto struktury se někdy projevují jako nápadné dominanty, které jednoznačně určují krajinný ráz, jindy jsou méně nápadnou, byť neméně důležitou, součástí krajiny. Obvykle to jsou stopy tradičního hospodaření a projevů života venkovské společnosti v krajině, které se utvářely v období před vědecko-technickou revolucí, a jejichž podstatnou charakteristikou byla kontinuita. Jednou z klíčových historických struktur je cestní síť. Do této kategorie patří také remízy, aleje, rozptýlená zeleň, rybníky, trvalé kultury sadů, vinic, chmelnic nebo terasy a další úpravy, které dotvářejí tzv. kulturní krajinu. Třicetiletá válka však znamenala kritické historické období také pro hospodaření v české krajině. Hojením válečných ran ale vznikla dnes oblíbená krajina barokní, se kterou se prosadily monumentální úpravy krajiny s prvky, jako jsou výrazné paprsky alejí. V některých regionech potom platí další určitá specifika, např. poválečný odsun německých obyvatel znamenal významný dopad pro krajinu oblasti Sudet.

Historické struktury krajiny nejdříve vzbudily pozornost z hlediska ekologické stability území. Od 90. l. 20. stol. se v úvahách o krajině začíná prosazovat také aspekt památkových objektů, které jsou rovněž součástí krajinných struktur. Právě drobné památky získaly zvláštní postavení, protože prostřednictvím cest byly bezprostředně zapojeny do volné krajiny. Zajímavý je zde vývoj v přístupu památkové péče, kdy došlo k posunu od solitérního vnímání objektů ke sledování krajinných vazeb, a kulturní krajina se tak stala také tématem památkové péče. Spojitost drobných památek s přírodními prvky navíc podporují nové přístupy k jejich obnově, která získává na hodnotě v souvislosti s obnovou cest a doprovodné zeleně. Tyto památky tak dostávají kontext, který je tolik důležitý pro jejich plnohodnotnou prezentaci a duchovní umocnění.

Vytvořená studie se zabývá nastíněnou problematikou kontinuity krajinné struktury, jakožto nepopíratelné hodnoty krajiny s jejími zachovanými znaky, mezi kterými zvláštní místo náleží drobné architektuře, která je neodmyslitelnou součástí krajinného prostoru. Modelovým územím je v tomto případě rozloha krajinné památkové zóny Zahrádecko.

2. CÍL PRÁCE

Tato diplomová práce si klade za cíl zmapovat stávající stav prvků kulturně historické charakteristiky zájmového prostoru, kterým je část krajiny vymezená územím Krajinné památkové zóny Zahrádecko, a popsat jejich vliv na ráz zdejšího krajinného prostředí.

Práce je zpracována formou studie, jejímž výstupem má být hodnocení místní krajiny z hlediska dochovaných znaků kulturně historické charakteristiky krajinného rázu. Dalším výstupem by měla být podrobná identifikace objektů drobné sakrální architektury, které jsou součástí dílčích krajinných scenérií v rámci této památkové zóny. Záměrem práce je tedy komplexně zhodnotit krajinný rámeček Krajinné památkové zóny Zahrádecko z pohledu zastoupení historických složek v její struktuře a na závěr vytvořit katalog drobných sakrálních památek.

Výsledky práce by mohly být využity například jako podkladem při posuzování dopadů různých záměrů plánovaných v krajině Zahrádecka s ohledem na její kulturně historický význam, který představuje její duchovní rozměr.

3. METODIKA

Pro provedení studie hodnotící zájmové území „KPZ Zahrádecko“ z hlediska dochovaných kulturních a historických hodnot se zaměřením na drobnou sakrální architekturu byl stanoven uvedený pracovní postup. Práce sestává ze dvou stěžejních částí, kterými jsou všeobecná literární rešerše a vlastní analýza dané problematiky pro konkrétní zvolené území.

Prvním krokem bylo studium odborné literatury, pomocí které je v obecné části vysvětlena terminologie často frekventovaných pojmů. Nejobsáhlejším termínem je v tomto ohledu samotná „krajina“, proto je zde snaha pro srovnání zmínit různé přístupy ve vnímání jejího charakteru a hodnot. Samozřejmě je zde zařazena také kapitola zaměřená na vymezení právního rámce ochrany krajiny jak na mezinárodní, tak naší národní úrovni. Samostatně je řešena otázka hodnocení krajinného rázu, určení znaků a hodnot jeho jednotlivých charakteristik.

V další fázi byla po úvodní charakteristice studijního území věnována pozornost rozboru dostupných podkladů směřující k poznání jeho historického vývoje. Cenné poznatky byly čerpány z regionální literatury a především prostřednictvím porovnávání archivních a současných mapových podkladů. Zde byly jako zdroje poznání použity dnešní turistické mapy měřítek 1 : 50 000 a 1 : 25 000, základní mapa a ortofotomapa. Z historických map byly nejvíce využity císařské otisky stabilního katastru a jako zdroj průřezových informací z jednotlivých etap mapování téhož území posloužila sbírka map soustředěná na Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny České republiky.

Jako výstup provedené analýzy byl sestaven přehled dochovaných prvků historické krajinné struktury. V neposlední řadě bylo realizováno šetření v terénu, kde byla pořizena fotodokumentace, která je nezbytnou součástí řešené studie. Dalším výsledkem terénního průzkumu je vytvořený katalog drobných sakrálních památek ve vymezeném území „KPZ Zahrádecko“ a jeho bezprostředním okolí.

4. LITERÁRNÍ REŠERŠE

4.1 Krajina

4.1.1 Význam slova krajina

Slovo krajina začalo být používáno ve svém současném významu teprve poměrně nedávno, pravděpodobně až ve 2. pol. 19. stol., obdobně jako slovo rodina. Stejně mladý je i význam slova příroda, které až do národního obrození označovalo to, co se „přirodilo“, tzn. každoroční přírůstek dobytka, plodů a obilí, tedy v podstatě úrodu (Němec & Pojer, 2007).

Pojem krajina je starogermánského původu a v období raného středověku označoval pozemek obdělávaný jedním hospodářem. Krajina byla tedy vnímána jako prostor, který mohl člověk přehlédnout celý z jednoho místa. Za horizonty se pak již nacházely jiné odlišné krajiny (Sklenička, 2003).

Je možné, že slovo „krajina“ bylo původně poněkud posměšné označení zapadlé země kdesi „na okraji“. Dřív než o krajině se mluvilo o kraji nebo o potulných, obvykle mlynářských tovaryších – krajáncích, kteří přicházeli z hodně zapadlých českých končin. U slova krajánek je dobromyslně posměšný charakter doložen. Krajánek byl něco jako hraničář. Kraj je zároveň končina, místo, kde končí civilizovaný svět. O Polabí se nehovoří jako o „kraji“, ale o podhůří Orlických hor nebo Podkrkonoší ano (Němec & Pojer, 2007).

Slovo krajina má podobně neurčitý význam jako třeba „demokracie nebo lidská práva“ (Němec & Pojer, 2007). Lépe je možné tento pojem pochopit, pokud si uvědomíme jeho souvislost se slovy jako je kraj či krajan (Pešková, 1998).

Starší česká literatura rozeznává spíše děje odehrávající se buď ve městě, nebo na venkově, kdy venkov je vše vně městských hradeb (Němec & Pojer, 2007).

Sýkora, 1998 popisuje jednoduše venkov slovy: *„Venkov – to jsou lány polí, louky, sady, chmelnice a vinice, protkané silnicemi a polními cestami, to jsou potoky, řeky a rybníky, obrostlé stromovím, to jsou lesy, hájky a aleje, to jsou vesnice a samoty s nízkými protáhlými domy a sedlovými střechami, často ozdobené kostelíky jako korunou, hrady na kopcích, jako hrdá svědectví dávných dob, to jsou zemědělské stavby staré, či novodobé, mosty a přehrady, i pavoučí sítě moderních energovodů.“* Dalo by se říci, že význam pojmu venkov je tedy velice blízký obsahu pojmu kulturní krajina.

V anglickém slově „landscape“ slyšíme jednak – scape jako scope, tedy určité rozmezí země dané okraji; ale rovněž slovo „shape“ jako tvar země. Existuje podobnost slov „landship“ (označení pro díla holandských renesančních malířů) a „friendship“, doslova tvar či forma přátelství. Dále přípona – ship ve slovech jako authorship či lordship bývá vyjádřením určitého statutu, který v sobě obsahuje úctu a vážnost (dignity). Původní význam slova „land“ přeloženého do češtiny označuje spíše půdu než zemi, bylo používáno pro odlesněnou, tedy zemědělskou krajinu. Slovní obrat tedy původně vyjadřoval úctu k zemi vyrvané divočině. Z výrazu „land“ je pak možné potažmo odvodit, že krajina má určitou rozlehlost, otevřenost. Výraz krajina znamená v moderní češtině něco posvátného, protože to je hlavně zemědělská půda, na které závisíme. Krajina je zároveň ale také romantický pocit

kamenů, kopců, skal, zahloubených říček a potoků, tedy rozmanitých tvarů země (Němec & Pojer, 2007).

4.1.2 Různá pojetí při definování krajiny

Odborná i populární krajinářsky zaměřená literatura obsahuje mnoho různých definic toho, co je to krajina. Někteří autoři zabíhají občas až do filozofických a velmi niterných úvah (Kučová, 2007).

Sklenička, 2003 uvádí vyčerpávající přehled různých přístupů k definování krajiny vycházející z prací řady autorů různého profesního zaměření. Jedná se o právní, geomorfologické, geografické, ekologické (krajině – ekologické), architektonické (funkčně – estetické), historické, demografické, umělecké, emocionální a ekonomické (tj. chápání krajiny jako výrobního prostoru) pojetí krajiny.

Poměrně velké množství definic krajiny je dokladem nejen její velmi složité podstaty, ale i řady pohledů na ni, ovlivněných především specializací jednotlivých autorů. V podstatě také každá z forem hodnocení krajiny vyžaduje vlastní, danému účelu nejlépe vyhovující definici (Sklenička, 2003).

Společným rysem většiny definic krajiny je popis jejího polyfunkčního charakteru. Krajina je složitý systém, který nelze pochopit pouhou analýzou jeho jednotlivých částí, ale jen systémovým a celostním (holistickým) přístupem, tedy zkoumáním vazeb, procesů a principů (Sklenička, 2003). Krajina je především syntézou, zatímco různé vědecké obory pracují spíše analyticky (Němec & Pojer, 2007).

4.1.2.1 Některé z mnoha definic krajiny

Definice krajiny podle legislativy (§ 3 odst. 1 písm. m) zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny, v platném znění): „*Krajina je část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořená souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky.*“

Mezera et al., 1979 uvádí geomorfologickou definici krajiny: vývojově více či méně stejnorodá část zemského povrchu, vyznačující se určitou strukturou jednotlivých složek této části země a jejich vzájemnými přirozenými vztahy.

Geografická definice krajiny podle Trolla, 1950 zní: část zemského povrchu, která podle svého vnějšího obrazu a vzájemného působení svých jevů, tak jako vnitřních a vnějších vztahů polohy, tvoří prostorovou jednotku určitého charakteru a na geografických přirozených hranicích přechází v krajiny jiného charakteru. Trollovo geografické pojetí chápe krajinu jako geografickou substanci složky abiotické, biotické a duchovní.

Forman & Godron, 1993 formulovali jednu z nejznámějších krajině – ekologických definic krajiny: heterogenní část zemského povrchu, skládající se ze souboru vzájemně se ovlivňujících ekosystémů, který se v dané části povrchu v podobných formách opakuje. Sklenička, 2003 představil ekologické pojetí krajiny: systém přírodních, resp. přírodních a člověkem podmíněných elementů, jejichž vztahy mohou být harmonické či nevyvážené. Předmětem studia je v závislosti na tomto výkladu struktura, funkce a dynamika krajiny. Lipský, 1999 upozorňuje na důležitost znalosti heterogenity krajiny, jejich skladebných prvků a charakteru vazeb a toků mezi těmito prvky.

Architektonické (funkčně – estetické) pojetí krajiny reprezentuje definice „obytné krajiny“ podle Žáka, 1947: oblast nebo obytné místo znamenající přírodní prostor přímo úmyslně určený nebo utvářený k přírodnímu obývání. Norberg – Schulz, 1994 popsal krajinu jako rozlehlou všeobsahující totalitu, místo, které má vždy svou identitu vyplývající z místních podmínek.

Z historického pohledu (Sklenička, 2003) je krajina vnímána jako území, které se po určitou dobu společně vyvíjelo geopoliticky, hospodářsky a kulturně v závislosti na přírodních podmínkách určených hlavně zeměpisnou polohou.

V případě demografického pojetí (Sklenička, 2003) je krajina chápána jako území obývané určitou populací lidí, vyznačujících se společnými vlastnostmi a znaky, které ji odlišují od populací jiných.

Podstatou ekonomického přístupu ke krajině je využívání jejího produkčního potenciálu (přírodních zdrojů) či pouze prostorového rámce krajiny bez ohledu na ekologické souvislosti a harmonické vztahy v krajině. V tomto pojetí je krajina pouze územím vhodným pro určité hospodářské využití (Sklenička, 2003).

Emocionální vztah ke krajině je součástí kultury lidstva. Úctu k hodnotě přírody, intuitivní vědomí, že existuje mez nároků člověka vůči přírodě, emocionální vztah k přírodnímu prostředí je možné považovat za projev ekologického cítění nebo prosté lásky k přírodě, potažmo ke krajině (Sklenička, 2003).

Umělecké pojetí krajiny představuje umělecká reflexe. Krajina sama je předmětem uměleckého zájmu nebo je pozadím pro jiné výjevy. Krajina je objektem krajinomalby, fotografie, filmu, je inspirací pro literaturu, prózu i poezii, a hudbu, je také častým motivem v lidové slovesnosti (Sklenička, 2003). Jsou u nás krajiny spjaté s určitou uměleckou osobností, možná tou nejznámější je Máchův kraj.

Löw & Míchal, 2003 popisují krajinu jako prostor, trojrozměrnou část přizemní atmosféry Země, vyplněný různými objekty – krajinnými prvky. Jedná se o pojetí krajiny jako životního prostoru.

Podle Hendrycha, 2000 je krajina místo, se kterým se člověk potřebuje identifikovat, porozumět mu a naplnit ho významy. Toto nazírání představuje sociologické pojetí krajiny.

4.2 Člověk a krajina

4.2.1 Estetika krajiny

Estetika je podstatnou součástí naší kultury. Vnímání a hodnocení krajiny úzce souvisí s její estetikou. Estetika je považována za teorii působení krásna na člověka, vnímání pocitů a dojmů z uměleckých i přírodních výtvorů. Esteticky lze hodnotit jevy buď pozitivně jako krásné nebo negativně jako ošklivé (Mezera et al., 1979).

Termín estetika byl formulován Baumgartenem a vycházel z tradičního rozlišování *noéta* (danosti intelektu) a *aistéta* (danosti senzibility). Již od antického Řecka byla estetika rozštěpena na teorii krásy a teorii umění. Podle Kanta je estetika zkoumáním „soudu určeného vkusem“. Hegel popírá existenci přírodní krásy, protože chápe estetiku pouze jako „filosofii umění“. Hlavním cílem estetiky je (sebe) poznání člověka, předmětem je estetická situace. V té je rozlišován estetický objekt a vnímatel. Vztah mezi estetickým objektem a vnímatelem je nazýván estetickým

prožitkem. Estetické hodnocení je subjektivní aktivita, která dodává objektu estetickou hodnotu. Kladná estetická hodnota je krása, záporná ošklivost. Krása užitnou hodnotu zvyšuje, ošklivost snižuje. Estetická funkce krajiny je zprostředkována smyslovými vjemy člověka a přes estetické charakteristiky se promítá do estetické hodnoty krajiny (Sklenička, 2003).

Vorel, 1999 uvádí, že estetická hodnota krajiny byla vždy chápána v závislosti na tzv. estetické normě. Estetická norma představuje v podstatě určitý filtr, který v určité době, v určité zeměpisné délce a šířce a také v určitém kulturním prostředí ovlivňuje způsob estetického vnímání, cítění a prožívání. Estetické normy jsou typem sociálního regulativu a jsou spjaty s dobou, ve které byly formulovány a jsou podmíněny zkušenostmi z minulých estetických hodnocení. Estetickou normu ovlivňuje kromě pocitu spokojenosti ze souladu přírody a člověka i vědomí nutnosti zachování přírody a jejích přirozených hodnot. Estetickým se stává to, co je pro přírodu přirozené a co s touto přirozeností souvisí. Obecně lze tedy chápat, že některé rysy krajinné scény jsou všeobecně přijatelnými estetickými hodnotami.

Vnímání krajiny určují zvyklosti dané společnosti a nelze tedy s určitostí vždy stanovit, který typ krajiny působí pozitivně z hlediska lidského vnímání. Všeobecně však lze říci, že na člověka působí pozitivně taková krajina, která má estetické hodnoty.

Pro chápání a hodnocení krajiny i budov podle Löwa & Míchala, 2003 jsou využívány všechny smysly a ty pak řídí duševní hnutí člověka podle toho, jak prostor odpovídá jeho nárokům. Jedná se o vizuální vlastnosti (dominanty, přehlednost), odhad přístupnosti (podle pohybových možností), vizuální harmonii a rovnováhu (uplatňují se podvědomě) a dále akustické vlastnosti, stejně jako vůně nebo pachy přítomné uvnitř prostoru.

Pozitivní hodnocení krajiny je výslednicí toho, jak na naše smysly působí uspořádání přírodních struktur, jejich soulad se zástavbou a jinými technickými zásahy, nálada jejího osvětlení, a nakonec naše nálada ji vnímat a objevovat (Knopp et al., 1994).

Benesh & Doblhammer, 2006 uvádějí 3 úrovně vnímání krajiny. Je to jednak individuální úroveň/subjektivní přístup, kdy chápání krajiny je založeno na pocitech jednotlivce, na zážitku z krajiny a na předchozích zkušenostech. Dále obecná/globální úroveň, kdy je krajina chápána ve smyslu „společensko – politické krajiny“ na základě dohodnutého zobecnění. A na konec také vnitřní krajiny, které představují myšlenky či představy lidí, jež vyvolal zážitek z krajiny. Každý tak může mít svou osobní vnitřní krajinu, kterou může realizovat například jako zahradu.

4.2.2 Lidské vnímání krajiny

Rozloha krajiny může být různá, ale většina autorů o ní zpravidla uvažuje v řádech km² až stovek km², což je dáno schopností lidského vizuálního vnímání (Sklenička, 2003).

Krajina jako životní prostor je specifikována svou výškou, šířkou a délkou. Délka prostoru bývá v případě krajiny obvykle označována jako „hloubka“. Interpretace krajiny jakožto prostředí pro život probíhá prostřednictvím individuálních

psychických procesů. Při tom jsou podvědomě uplatňována následující základní pravidla:

- výška prostoru srovnávána s výškou lidské postavy stojící, sedící nebo ležící
- šířka prostoru vztahována k šířce rozpažených paží člověka
- hloubka prostoru poměřována možnostmi pohybu člověka – pěšáka (pozn. i když krajina není vždy využívána k pohybu, je automaticky vnímána podle potenciálních pohybových možností)

Pro vnímající objekt je prostor vždy ohraničen nějakým vizuálně postižitelným vjemem, trojrozměrnost však může zahrnout i nějakou souřadnici v „nekonečnu“ – např. oblačné nebe nad městem, horizont mořské hladiny, nekonečná poušť (Löv & Míchal, 2003).

Z lidského hlediska je možné krajinu vnímat jako část souše, která má určitý okraj – hranici, přirozený střed a v rámci hranic vcelku homogenní pole místních charakteristik, což se projevuje jako určitý typický ráz (Němec & Pojer, 2007).

4.2.3 Krajina domova, krajina dětství

V průběhu vývoje člověka se vytvořila víceméně stálá, celému druhu vlastní potřeba pobývat ve volné krajině, především v krajině lesostepního typu. Tím lze podle antropologů vysvětlit i některé složky vztahu současného člověka k přírodnímu krajinnému prostředí. Zde může být založen uklidňující účinek pohybu a chůze v krajině pro nervovou soustavu, příznivé působení zeleně pro zrak, na první pohled těžko pochopitelná záliba v jistých krajinných konfiguracích, ve volné, mírně zvlněné krajině naplněné vegetací, roztroušenými stromy a keři, s vodními plochami, tekoucími potoky a řekami, s kulisou zpěvu ptáků. Je zajímavé, jak spontánně lidé vyhledávají na svých procházkách k odpočinku místo, které vykazuje určité konkrétní vlastnosti. Jedná se o bezpečné místo s volným výhledem do krajiny, na kraji lesa, se stromy, ještě lépe se skálou za zády (Librová, 1988).

Člověk má potřebu identifikovat se s prostředím a orientovat se v něm. Tedy patřit k nějakému místu. S pocitem bezpečí a jistoty se dostavuje pocit pohody, pocit domova. Zdaleka nejčastěji je pocit domova spojován s místem prožitého dětství. V lidském vědomí je pocit domova nejčastěji evokován charakteristickými krajinnými elementy – kostelík, rybník, potok, les, apod. (Sklenička, 2003).

4.2.4 Paměť krajiny, identita krajiny, genius loci

4.2.4.1 Paměť krajiny

Paměť krajiny je v dnešní době velmi frekventovaným termínem pro mnoho autorů. Jeho význam je široký, reflektující jak hmotné, tak i psychické či duchovní atributy krajiny (Sklenička, 2003). Lze ji chápat jako schopnost uchovávat některé krajinné atributy, ale též jako schopnost tyto atributy regenerovat (Sádlo et al., 2008).

V krajině je možné rozlišit určité prvky paměťové struktury. Podle Cílka, 2005 je základní paměť krajiny dána jejím reliéfem. Pokud dojde k poškození reliéfu např. při těžbě uhlí, je paměť krajiny nenávratně ztracena. Dalším prvkem je klima a mikroklima, které má vliv na vznik a vývoj ekosystémů i reliéf krajiny. Dále substrát, který určuje druhové bohatství fauny a flory. Neméně důležité je využití a péče o krajinu. Paměť kulturní krajiny se projevuje zejména tak, že lidská sídla jsou

opakovaně zakládána na stejných místech, dlouhodobě přetrvává rozdělení krajiny na část zemědělskou a část lesní a po staletí jsou základní komunikace mezi sídly udržovány ve stejných trasách.

O paměti krajiny se hovoří v souvislosti s kulturní krajinou, ve které se odráží ekonomická, technická a kulturní úroveň určité doby. Paměť krajiny představuje stopy určitého kulturního a hospodářského vývoje, technických možností a vyspělosti a v neposlední řadě stopy citového vztahu člověka ke krajině a její krásě. Paměť krajiny připomíná historické a kulturní souvislosti. Lze říci, že krajina je kulturní pamětí národa, neboť k určitým typům krajiny nebo místům se váží pověsti, literární a výtvarná díla. Paměť krajiny je informací, která pomáhá krajinu pochopit a vytvořit si k ní vztah (Němec & Pojer, 2007).

Paměť krajiny úzce souvisí s regionálními dějinami, bez studia krajiny a její paměti by obraz regionu nebyl úplný. A bez obrazu regionu by nebyly úplné ani regionální dějiny. Paměť krajiny podmiňuje ekologická stabilita, jelikož při devastaci obraz krajiny mizí spolu s její pamětí. Při obnově krajiny se musíme obrátit na historické dokumenty, podle nichž je možné zničenou krajinu rekonstruovat (Semotanová, 1994).

Krajina, která nás obklopuje, se nazývá kulturní krajinou, a to proto, že se vyvíjela po staletí a odráží se v ní ekonomická, technická a kulturní úroveň určité doby. Paměť krajiny a stopy její historické kultivace by měly sloužit k porozumění a k nalezení vztahu ke krajině. Krajina může mít svůj skrytý význam, svá tajemství, ale je také zdrojem informací a poučení (Vorel, 2006a).

4.2.4.2 Identita krajiny

Identita krajiny souvisí s pojmem krajinné scény, s její jedinečností a typickými znaky. Některá místa a oblasti krajiny mají určité osobité vlastnosti, které jsou nám blízké a díky nimž máme k tomuto místu osobní vztah. Takovýto typ krajiny se vyznačuje svou výrazností a nezaměnitelností krajinné scény. Její projev může být dán přírodními podmínkami terénu, vodních a vegetačních prvků, také přítomností viditelných stop kulturního vývoje krajiny, jejího osídlování a kultivace (těmi mohou být drobné artefakty v krajině jako křížky, kapličky, pozůstatky staveb, úvozových cest, vodohospodářských staveb, mostů, vodních ploch, kamenných zídek, mezí, atd.).

Identita krajiny je kromě rázovitosti krajinné scény dána také kulturním či duchovním významem místa. Může být vytvářena nehmotnými vlastnostmi určitých míst, tj. symbolickým nebo historickým významem, kterými jsou např. skály, jeskyně, balvany, prameny, průrvy, významné vrcholy a údolí. Místo s historickým významem je např. spojeno s bitvou, historickým setkáním nebo v neposlední řadě s životem či dílem nějakého umělce. Pověsti, literární i výtvarná díla mají vazbu k určitým typům krajiny, nebo k určitým konkrétním místům. Stejně tak i život významných osobností našich dějin je spjat s určitou konkrétní krajinou (Vorel, 2006a).

Identita krajiny je podle Vorla et al., 2004 vlastností krajiny, která vzniká spolupůsobením výrazného charakteru krajiny a čitelných stop jejího kulturního a historického vývoje.

Jako identitu krajiny chápeme na straně jedné obecnou vlastnost krajiny, kterou lze spatřit z uměleckého zobrazení v literatuře, výtvarném umění nebo hudbě, na druhé straně je to zcela osobně hodnocená a vnímaná vlastnost, vyvolávající skryté významy, vzpomínky, představy. Identita je jednou z významných hodnot kulturní krajiny.

4.2.4.3 Genius loci

„Místa se zpravidla mění, někdy i velmi rychle. To však neznamená, že se nutně mění či ztrácí jejich genius loci.“ (Norberg – Schulz, 1994)

Úvahy „filozofa architektury“ Norberga – Schulze, 1994 jsou založeny na existenci dvou aspektů – hmatatelných jevů a pocitů, které spolu vytváří určitý charakter prostředí a jeho atmosféru.

Podle přesvědčení starých Římanů má každá bytost svého genia, ochranného ducha. Tento duch dává lidem i místům život, doprovází je od narození do smrti a určuje jejich charakter či povahu (Sklenička, 2003). Genius loci můžeme chápat v široké škále možností daných původním antickým významem *daimona* či boha místa jako opravdové bytosti až po prostý souhrn barev, struktur a historií (Němec & Pojer, 2007).

Krajina, ve které žijeme, má určitou strukturu a obsahuje různé významy. Jsou místa, kde pociťujeme rozmanitost a tajemnost přírody, a místa, kde síly přírody a řád existují v rovnováze. Každé místo v krajině si uchovává svou identitu a tím i genia loci. Duch místa je někdy postižitelný jen díky poutu člověka ke konkrétnímu místu (jako pouto ke krajině dětství). Jindy je duch místa tak silný a zřejmý, že se stává předmětem zájmu veřejnosti (turistů). Genius loci může být vázán na jednotlivce a jeho zkušenost, na generace a jejich paměť (tradice) anebo na kolektivní povědomí přesahující generace (kult, legenda, mýtus). Genius loci tvoří z hlediska krajinného rázu jeho dílčí aspekt, aspekt historický, kulturní a duchovní (Sklenička, 2003). Genius loci jako součást krajinného rázu je výrazem jedinečnosti a neopakovatelnosti místa (Míchal, 1999).

Genius loci podle Mikšíčka, 2004 představuje výjimečné působení pozitivních hodnot obývaného prostoru. Genia loci místa tvoří geografická poloha, příběh místa, architektura nebo symbolika. Dokud je v krajině či městě přítomna původní tradiční architektura kontrastující s novou zástavbou, přetrvávají zlomky původního genia loci. Na základě přemístování památek nebo provádění přestaveb genia loci místa měnit nelze. Stejně jako duch místa je i krajinný ráz nepřenosný a jedinečný.

Rychlý rozvoj techniky minulého a také tohoto století umožňuje vkládat do krajiny dosud nevídané prvky, které jsou příčinou změny vnímání krajiny jako domova. Krajina se stává anonymní a vytrácí se její duchovní hodnota (Bukáček, 1999).

4.3 Kategorie a vrstvy krajiny

4.3.1 Kategorie krajiny

Dvě základní kategorie krajiny, krajinu přírodní (přirozenou) a krajinu kulturní, je možné vymezit podle míry ovlivnění člověkem.

- Přírodní (přirozená) krajina je vytvářena přirozeným působením přírodních, abiotických a biotických, krajinotvorných procesů zcela bez ovlivnění nebo jen s minimálním vlivem antropogenních faktorů. Přírodní krajina přetrvává prakticky bez výjimek až do neolitu, kdy se lidská společnost začíná věnovat zemědělství. Vůbec nejvýznamnějšími faktory přeměny krajiny přírodní v kulturní jsou zemědělství a lesnictví. Termín prakrajina bývá někdy používán pro označení posledního stavu přirozené krajiny před její přeměnou v krajinu kulturní. Dnes se skutečná přírodní krajina nachází už jen na velice omezené rozloze Země ve velmi obtížně přístupných oblastech (Mezera et al., 1979).
- Kulturní krajina je ovlivňována lidskou činností, je kombinací přírody a kultury. Začíná se vyvíjet už v mladší době kamenné (neolitu) s rozvojem zemědělství. Její vývoj je ovlivněn hlavně zemědělstvím, lesnictvím a výstavbou (Sklenička, 2003). Kulturní krajina je zpravidla mozaikou ekosystémů do různé míry ovlivněných lidskou činností, s různou strukturou a druhovým složením, vyžadujících ke svému fungování určitý přísun vnější dodatečné energie (Buček & Lacina, 1995).

4.3.2 Vrstvy krajiny

Löw & Míchal, 2003 rozlišují primární, sekundární a terciární strukturu kulturní krajiny. Jejich vývoj je propojen, ale řídí se rozdílnými zákonitostmi.

- Primární strukturou je označován přírodní subsystém, tedy to, co vzniklo nezávisle na člověku a co v krajině přetrvává, i změny způsobené člověkem (podnebí, úrodnost půdy, nadmořská výška a topografie povrchu).
- Sekundární strukturu krajiny představuje kulturně-technický subsystém, tedy výtvoř, které vznikají při přetváření primární struktury člověkem (historie osídlení, vlastnické poměry k pozemkům, jejich velikost a tvar, prostorové uspořádání farem, kategorie využití půdy a pěstované plodiny, pohledové uspořádání krajiny, výskyt lesních i nelesních polopřírodních ekosystémů).
- Terciární strukturu tvoří kulturně-historický subsystém krajiny, to znamená výtvoř spojené s duchovní orientací a seberealizací společnosti. Terciární struktura vzniká paralelně se strukturou sekundární, je neměřitelná a je objektem zájmu humanitních věd.

Autoři navíc zdůrazňují, že kulturní krajinu nelze chápat jako pouhý součet těchto tří subsystémů, ale jako jejich složitější syntézu. Nejvýrazněji se podle nich na utváření krajiny podílí sekundární struktura, ke které náleží i rozhodující krajinotvorná činnost – zemědělství.

Krajina bývá také někdy přirovnávána k palimpsestu. Palimpsest býval v dobách, kdy materiál na psaní byl velmi drahý nejčastěji kusem pergamenu, na kterém byl původní text vymazán a pergamen byl opět, někdy i několikrát, použit. Pod jedním textem je tak ukryto několik jiných textů, jsou ale poškozené, z větší části neviditelné a je z nich tedy možné přečíst jenom torza. Přirovnání krajiny k palimpsestu je vyjádřením několika přes sebe překrytých málo čitelných či torzovitě zachovaných vrstev krajiny. Krajina se plně projeví teprve v okamžiku, kdy začneme vnímat čas, tedy poznáme její historii (Němec & Pojer, 2007).

4.4 Kulturní krajina

„Kulturní krajinu modelují dva základní činitelé: přírodní síly a přítomnost člověka.“
(Hájek, 2003)

Na základě intenzity antropického vlivu jsou vyčleněny tyto subkategorie kulturní krajiny:

- kultivovaná krajina – zachována rovnováha mezi působením antropogenních a ostatních faktorů, tato subkategorie zaujímá 1/2 až 2/3 území ČR (Sklenička, 2003), obdobný význam vyjadřuje slovní spojení harmonická kulturní krajina (Löv et al., 1995)
- narušená krajina – antropické vlivy narušují stabilitu přírodních složek, zachována autoregulační schopnost a schopnost restaurace ekosystémů
- devastovaná krajina – těžké narušení autoregulační schopnosti, náprava možná jen za přispění značných vnějších vstupů (Sklenička, 2003)

Dělení Formana & Godrona, 1986 založené na principu gradientu antropogenního přetvoření krajiny rozlišuje krajinu přírodní, extenzivně a intenzivně kultivovanou, příměstskou a městskou.

V rámci kategorizace krajiny OECD [URL14] se rozlišují krajiny přírodní a kulturní. Kulturní krajina je rozdělena do subkategorií zemědělská, městská a industriální. Kulturní krajinu lze dále dělit podle převažujícího způsobu využívání (managementu) na subkategorie lesní, zemědělská (patevní, luční, polní, smíšená, ovocnářská aj.), rybníčná, průmyslová a těžební, urbanizovaná, rekreační a další.

Kulturní krajina (cultural landscape) byla zavedena jako samostatná kategorie světového kulturního dědictví. Výbor pro světové dědictví ji definoval na svém zasedání v Santa Fé r. 1992 (Kučová, 2007) takto: *„Kulturní krajiny jsou kombinovaná díla přírody a člověka, která jsou dokladem vývoje lidské společnosti a sídel v průběhu historie, pod vlivem fyzikálních omezení a/nebo příležitostí daných jejich přírodním prostředím a vlivem postupných společenských, ekonomických a kulturních vlivů jak vnitřních, tak vnějších. Mohou být vybírány na základě jak jejich vynikajících hodnot a reprezentativnosti v pojetí jasně definovaného zeměpisného území, tak pro jejich schopnost ilustrovat základní a jednoznačné, typické kulturní prvky takových oblastí.“*

Expertní skupinou byly vymezeny také tři konkrétněji definované kategorie kulturních krajin a stanoveny jejich obecné charakteristiky [URL20]:

- Komponovaná kulturní krajina záměrně navržená a vytvořená člověkem (zahrady a krajinářské parky, příp. širší krajinářské kompozice, které byly z estetických důvodů záměrně vytvořeny)
- Organicky vyvinutá krajina (vyvinula se v závislosti na přírodních podmínkách a je výsledkem společenských, ekonomických, správních nebo náboženských požadavků), je rozdělena na 2 podskupiny:
 - a) Reliktní neboli „zkamenělá“ krajina (vývojový proces již ukončen, stále viditelné jsou charakteristické znaky)
 - b) Kontinuální, stále se vyvíjející krajina (uchovala si aktivní společenskou úlohu, úzce spojena s tradičním způsobem života)
- Asociativní kulturní krajina (spjata s hodnotami náboženských, uměleckých nebo kulturních asociací)

Krajina, jejíž současný obraz a stopy historické kultivace jsou dokladem kulturní historie národa, je chápána jako kulturní krajina. V té je problematika přírodních složek a procesů vždy řešena neoddělitelně od problematiky civilizačních složek a procesů (Němec & Pojer, 2007).

4.4.1 Vývoj české kulturní krajiny

Česká krajina byla postupně osídlována již od paleolitu (starší doby kamenné), jednalo se o kočovné tlupy lovců a sběračů. Krajina byla pokryta převážně lesními společenstvy, les se vyskytoval zhruba na 90% území. Tato podoba krajiny začala být přeměňována s příchodem mladší doby kamenné (neolitu).

4.4.1.1 Neolit (do 5200 let př. n. l.)

Člověk začal do krajiny zasahovat již v období mezolitu, především využíváním ohně a „péčí“ o užitečné rostliny (Sádlo et al., 2008). Vznik kulturní krajiny na území České republiky se nejčastěji datuje do období neolitu, tedy do doby asi před sedmi tisíci lety (Lipský, 2000). Během neolitu totiž došlo ke vzniku a rozšíření prvotního zemědělství, kvůli němuž začaly být cíleně vypalovány lesní porosty. Neolitičtí zemědělci hospodařili tzv. systémem přílohového hospodářství, kdy se půda dělila na pole a příloh (půda ležící ladem více než 2 roky, v meziobdobí využívána pro pastvu dobytka). Rozloha obhospodařované půdy dosahovala 20 – 50 ha na jednu osadu a bylo možné na ni hospodařit po dobu 12 – 18 let, potom musela být přesunuta na jinou plochu získanou žďářením. Přirozená regenerace opuštěné půdy byla 30 – 40 let. Krajina se tak rozvolnila a vznikla mozaika obdělávaných a opuštěných polí, pastvin a různou měrou využívaných lesních porostů. Jelikož osídlení bylo ještě řídké a rozsah obdělávané půdy malý, nezpůsobil tehdejší způsob využívání krajiny významné destrukční procesy (Sklenička, 2003).

4.4.1.2 Eneolit (do 2200 let př. n. l.)

Dochází ke změně způsobu obdělávání půdy a zvýšené devastaci lesních porostů žďářením a pastvou dobytka. Vzniká první primitivní oradlo, pole jsou obdělávána křížovou orbou po dobu 2 let, k obnově úrodnosti dochází několikaletým ponecháním ladem (Sklenička, 2001). Jsou již zakládány trvalé osady, objevují se malé osady ve vyšší nadmořské výšce. Charakteristickým znakem jsou dlouhá ohrazení dosahující až několik stovek metrů (Němec & Pojer, 2007).

4.4.1.3 Doba bronzová (do 750 let př. n. l.)

Člověk začíná těžit a zpracovávat nerostné suroviny, s čímž je spojen další rozvoj. Dochází k dalšímu nárůstu zemědělsky obdělávaných ploch na úkor lesa, přetrvávající žárové hospodářství je doplněno o bronzové nástroje, především srp, a dochází tak k zásadnímu posunu limitů zemědělství (Löw & Michal, 2003).

4.4.1.4 Doba železná (750 př. n. l. – 0 n. l.)

Dobu vyspělého keltského zemědělství charakterizuje trávoplní systém hospodaření (chov dobytka a pěstování obilí). Lidé začali používat železné zemědělské nástroje, jako je kosa a další. Objevují se louky, které zajišťují produkci píče pro dobytek. V důsledku výroby železa stoupá spotřeba dřeva, jako paliva a

dochází k dalšímu odlesňování. Odhaduje se, že odlesněná krajina již zaujímala 25 % území (Sklenička, 2003).

V období keltského osídlení byl vytvořen základ struktury naší zemědělské krajiny. Pevná lokalizace polí a jejich pevné hranice vedly ke vzniku stabilní cestní sítě a k trvalé lokalizaci sídel. V tomto období byly Čechy osídleny keltským kmenem Bójů, podle nichž Římané označovali Čechy názvem Boiohemum (Květ, 2003).

4.4.1.5 Středověk (476 n. l. – 1496 n. l.)

V důsledku stěhování národů nastává od 6. stol. slovanská kolonizace našeho území. Slovanští zemědělci zprvu obsadili jen nejteplejší a nejúrodnější plochy, k rychlému nárůstu obyvatel došlo ve 12. až 13. stol. Je zaveden efektivnější trojpolní zemědělský systém a klíčovým vynálezem je zdokonalený těžký pluh (Lów & Míchal, 2003).

Lesní porosty byly trvale poškozovány pastvou dobytka, les byl prosvětlován a ustupoval do vyšších poloh a větších vzdáleností od sídel. Zemědělskou činností v krajině se rozšiřovala mozaika zemědělských odlesněných ploch. Po r. 1300 se začíná objevovat v pravém slova smyslu kulturní krajina, tj. hustá síť vsí obklopených plužinou (Lipský, 1998).

V důsledku utváření českého státu dochází k zakládání měst, ke změnám v ekonomické sféře, k získávání vědomostí a ke vzniku principů naší kultury. Na počátku vrcholného středověku se pod vlivem zdokonalené technologie (těžký pluh) přešlo na pásovou plužinu (Němec & Pojer, 2007).

Zakládání nových vesnic provázelo další mýcení lesů pro získání nové zemědělské půdy. V některých oblastech bylo dosaženo nejnižší výměry lesa v dějinách a odlesnění na svažitéch plochách způsobovalo zvýšenou erozi půdy. Tato první velká kolonizace končí v 15. stol. husitskými válkami, za nichž dochází ke zpusťování a vylidnění krajiny (Lipský, 2000).

4.4.1.6 Novověk (16. – 18. století)

Po stagnaci, místy i úbytku rozlohy zemědělské půdy v důsledku husitských válek, dochází od 2. pol. 15. stol. opět k jejímu rozšiřování, také se rozšiřuje chov ovcí na pastvinách. 16. stol. (renesance) je z krajinářského hlediska spojeno především s rozvojem rybníkářství, které zásadně změnilo tvář mnohých českých krajin, a jehož rozmach v této době vrcholí.

V 1. pol. 17. stol. došlo v důsledku třicetileté války a zhoršení klimatických podmínek (tzv. malá doba ledová) ke snížení antropického tlaku na krajinu a k zániku některých vesnic v souvislosti s 30 % úbytkem populace. Většina krajiny zůstala během třicetileté války a krátce po ní hospodářsky nevyužita.

Obnova kulturní krajiny nastala v 18. stol. s nástupem baroka, nového kulturně – uměleckého směru, který ovlivnil vznik tzv. české barokní krajiny, s jejímž dědictvím se v krajině doposud setkáváme. Došlo k významnému zvýšení výměry orné půdy, trendem bylo vytváření cílevědomých krajinných úprav s liniovými (aleje) a bodovými (solitéry, skupiny stromů) prvky, často jako doprovod sakrálních staveb. Dále jsou typické barokní zahrady a krajinné parky (Lipský, 1999).

4.4.1.7 Moderní dějiny (19. a 20. století)

V 19. stol. již zcela převládá střídavý systém hospodaření, na úkor orné půdy téměř vymizel úhor, během 19. stol. došlo k 50 % nárůstu výměry polí. Intenzita zemědělství se zvyšovala díky rozvoji zemědělských věd a technik (r. 1827 – vynález ruckadla). V 2. pol. tohoto stol. se v méně úrodných vyšších oblastech začíná zalesňovat. Je to období vzniku masivních jehličnatých monokultur namísto přirozených dubových a bukových lesů (tzv. borová a smrková mánie). Je prováděna regulace a napřimování vodních toků, první velkoplošné meliorace, začíná rozsáhlá povrchová devastace vlivem těžby nerostných surovin a staví se první velké přehradu (Lipský, 1999).

První pozemkové úpravy byly dokončeny po 1. světové válce, jednalo se o převedení půdy aristokratů na statkáře. Tyto změny neměly významnější vliv na krajinu. V zemědělství se masivně začala používat minerální hnojiva a ve velké míře se uplatňovala i strojová technika. Po 2. světové válce dochází k vysídlení německého obyvatelstva (během odsunu byly vyhnány téměř 3 mil. českých Němců). Na uvolněné území se postupně stěhovala česká populace. Zejména v pohraničí ale zanikla celá řada sídel a cest. V dalších letech během kolektivizace zemědělství byly v důsledku zabránění a scelování pozemků zpřetrhány kromě vlastnických také citové vazby venkovské populace ke své krajině a tato krajina se stala opuštěnou. (Löw & Míchal, 2003).

Mozaika drobných polí, hustá soustava polních cest s alejemi a sídel obklopených ovocnými zahradami přetrvávala v podstatě až do pol. 20. stol. Radikální změny ve vývoji krajiny přinesly události po r. 1948. Kromě pokroku zemědělské mechanizace se na české krajině negativně podepsala politická a ideologická rozhodnutí (Sklenička, 2003).

První zásahy do struktury krajiny proběhly v 50. – 60. letech, při první etapě socialistické kolektivizace, kdy začalo scelování půdy rozoráváním mezí a meliorační zásahy. Problematictější byla druhá etapa probíhající v 70. – 80. letech, kdy další slučování zemědělských pozemků, pro potřeby velkovýrobního zemědělství do enormně velkých bloků, znamenalo další zvětšování výměry orné půdy. Změny v krajině byly nejen kvantitativní ale také kvalitativní, byla poškozena ekologická stabilita krajiny. Krajinná struktura byla během krátkého doby dramaticky zjednodušena, mikrostruktura zmizela úplně. Mnoho lokálních koridorů bylo přerušeno či úplně zlikvidováno a výstavba nových pevných komunikací krajinu dále bezohledně fragmentovala. Jednotnou politikou byly potlačovány regionální rozdíly (Lipský, 2000).

Změny po r. 1989 znamenaly vesměs pozitivní obrat pro všechny krajinné složky. Aktivita jako jsou restituční, privatizační, pozemkové úpravy, územní plánování a krajinnotvorné programy dokázaly během 90. let významně přispět k příznivému vývoji krajiny na počátku 21. stol. (Sklenička, 2003).

Po r. 1989 došlo k útlumu zemědělské produkce, podpoře zalesňování a zatravnění. Přesto přetrvává hrubozrná krajinná struktura venkovské krajiny nazývaná v typologii evropských kulturních krajin jako „collective openfields“ (Lipský, 2000).

4.4.2 Historické stopy v krajině

Dnes již v naší zemi nenalezneme nedotčenou přírodní krajinu, kromě přírodních celků se však dochovaly i historické celky krajinného rázu, které si po právu zaslouží naši pozornost a soustředěnou péči. Ještě dnes proto můžeme v naší krajině sledovat stopy dob dávno minulých, jakými jsou například morénové žulové balvany, keltská hradiště a mohyly, sejpy u zlatonosných řek, středověké hrady, gotické kostely, smírčí kříže, ale i dekorativní renesanční zámky a paláce v zahradách, rybníční soustavy s vodními kanály a stokami, které obohatily naši krajinu a které jsou stopami minulosti. A samozřejmě potom nelze z výčtu vynechat ani barokní obory s hvězdicemi cest, kočárové cesty s několikařadými alejemi stromů, které vedou k monumentální architektuře zámků a klášterních areálů s kostely barokními i klasicistními, s kaplemi na návrších s křížovými cestami. Všechny historické celky představují v současnosti část našeho kulturního dědictví, které by důsledkem velkých hospodářských změn moderní doby mohly zmizet. Proto je třeba specifické hodnoty krajiny zachovat pro příští generace (Bašeová, 1997).

Podle Hendrycha, 2000 má historická kulturní krajina obsahovat jednotlivé prvky nebo jejich seskupení, které jsou z historického hlediska význačné a to především pro zachování významných prvků historického zájmu. Historická krajina může být spjata i s historicky význačnými osobnostmi či událostmi. Její význam se může odrážet i v historickém významu jiných památek v nich obsažených, které tak vytváří charakteristické historické prostředí.

Definice podle Goodchilda, 1997 označuje v užším slova smyslu za „historic landscape“ jednoduše krajinu historicky zvlášť zajímavou, obvykle na celostátní úrovni. Autor ale uznává také názor, že historický rozměr má všeobecně každá krajina a že může být tedy naprosto zdůvodnitelné nějakou krajinu zachovat, i když na celostátní úrovni nějak zvlášť zajímavá není. Může však být velmi zajímavá nebo mít zvláštní hodnotu na úrovni místní. Může být důležitou součástí identity místa nebo místního dědictví nebo místního prostředí. Termínu lze tedy užít i obecněji v širším smyslu.

Dále podle Goodchilda, 1997 krajina je skutečně historicky zajímavá, splňuje-li jednu či více z těchto podmínek:

- Poskytuje svědectví (nad zemí či pod ní), jež je zajímavé pro zkoumání a pochopení historie využívání a modifikace půdy lidmi. Krajina může vyznačovat rysy, které jsou příkladem nějakého konkrétního druhu či způsobu využívání půdy nebo nějakého konkrétního historického období či konstruktéra. Může vyznačovat rysy, které jsou zajímavé pro historiky zemědělství, sadařství a jiných forem zemědělského hospodaření, pro historiky umění a projektování nebo pro historiky techniky a společenských a hospodářských záležitostí.
- Má významné asociace s jednotlivými historicky zajímavými osobami, událostmi nebo myšlenkami.
- Má skupinovou hodnotu tvořenou budovami, strukturou, památkami nebo jinou hodnotu týkající se půdy a skupiny, anebo může být historicky zajímavým celkem.

4.4.2.1 Česká barokní krajina

Kapitola, která se podrobněji věnuje období baroka, je zde zařazena proto, že právě barokní úpravy nejvíce ovlivnily podobu české krajiny. Stopy těchto úprav se v naší krajině uplatňují nejvýrazněji, nejinak tomu je v případě zájmového území této diplomové práce.

Barokní krajina byla v Českých zemích formována od 1. čtvrtiny 17. do kon. 18. stol. V průběhu svého vývoje byla přizpůsobována podle různých konkrétních míst, až se vyvinula do velice rozmanitých forem. Barokní krajina existovala pouze v období baroka a s jeho koncem zanikla. Dnes už můžeme v krajině najít jen dochované prvky barokní krajiny. Jsou to zámky, kostely, panská sídla, hospodářské dvory, kláštery, kapličky, sochy světců, aleje a jiné. Tento umělecko – kulturní směr zásadně změnil strukturu dosud známé krajiny a vdechl jí zcela nový ráz. Dodnes výrazným způsobem dotváří atmosféru české krajiny, mnoha historických měst a vesnic (Kupka, 2007; Löw & Míchal, 2003).

Barokní sloh, který zprvu dotvářel jen blízké okolí panských sídel, později přešel až ke komponování celých rozlehlých krajinných celků. Kompozice barokních zámeckých parků a zahrad se plynule rozšířila do okolní krajiny. Byla tvořena osami, průhledy do otevřené krajiny nebo k významným budovám, což vedlo k umocnění určitého majestátu. Tyto osy byly lemovány alejemi, na které se začaly používat i exotické dřeviny (např. jírovec maďal). Aleje se staly také typickým prvkem ve venkovské krajině, který lemuje cesty, zvýrazňuje je a na horizontu tvoří pravidelné průhledy. V tomto období nastal rozmach architektonických a sochařských solitérů. Dosud nejvíce se umělecká architektura propojuje s přírodou. Drobná architektura se stává nedílnou součástí barokní krajiny. Vliv katolické víry se odráží v krajině prostřednictvím církevních staveb – velkolepé kostely, kláštery i drobná sakrální architektura (Hájek & Bučková, 2001; Kupka, 2007).

V období baroka se zásadně změnil přístup člověka ke krajině. Tehdejší člověk se snažil na základě svých nových vědeckých poznatků přírodu ovládat a ekonomicky využívat. V barokní době se začalo s masivním využíváním středních toků potoků a řek, byly stavěny mlýny s jezy, což vedlo k zadržení vody a zpomalení průtoků. V hospodářské krajině vznikaly na hranicích pozemků meze sloužící k ochraně před erozí a sedimentačními procesy. Meze byly využívány menšími hospodáři k pastvě. V krajině se nevyskytovala rozptýlená zeleň, pouze na významných místech ojedinělé stromy doprovázely malé sakrální stavby. Větší výskyt stromů byl na svahových loukách s výsušnými větry, kde plnil funkci větrolamu. Na pastvinách byl větší výskyt dřevin vytvářejících dojem parkové krajiny. U lesních porostů byly vytvořeny rozvolněné hranice, porosty byly prosvětleny cestami, mýtinami a pastvinami (Löw & Míchal, 2003; Hájek, 2003).

Znaky barokního impaktu v české krajině

Pole: Velké plochy krajiny jsou v baroku věnovány pouze polím, zvětšuje se i velikost honů, vznikají velké plochy poměrně jednotvárné polní krajiny. Přechod z trojhonného na střídané hospodářství zefektivnil zemědělství, výsledkem byly mimo jiné i velké plochy uvolněných úhorů; nejméně úrodná pole byla dokonce opouštěna.

Louky: Teprve v baroku vznikají louky tak, jak je známe dnes, a diferencují se od pastvin. Louky předbarokní, zejména pokud byly součástí rustikálu, byly většinou

obhospodařovány dost nestejně, což se odráželo na jejich druhové skladbě. Místo od místa i sezónu od sezóny se na nich lišila intenzita kosení a zejména pastvy dobytka, která se s kosením často kombinovala. Ryze barokní je obraz rozsáhlých květnatých luk s pravidelným dvousečným obhospodařováním, které sečou řady ženců s dlouhými kosami. Právě tak specifické jsou souvislé plochy pastvin, kam jsou širokými průhony ze statků vyháněna stohlavá stáda koz a ovcí.

Rybníky: V období baroka se také velmi výrazně mění rozloha vodních ploch. Třicetiletá válka a následné období politické i hospodářské nestability završují úpadek tradičního rybníkářství. Velké množství rybníků, v Čechách zakládaných přibližně od 12. stol., je během poměrně krátké doby zrušeno. Vysušené pozemky jsou následně rozměřeny na pole či pastviny a připojeny ke stávajícím nebo nově zakládaným vesnicím.

Úživnost půdy: Pokrok v zemědělství se odráží i ve zvýšení úrodnosti půd; jsou to nenápadné počátky moderní eutrofizace krajiny. Mrvou se hnojí později nejen pole, ale i některé louky, začíná i jednoduché odvodňování pozemků s následkem lepší mineralizace humusu. Dnes nejběžnější travní dominantu našich luk ovsík (*Arrhenatherum elatius*) se silně šíří teprve na sklonku baroka – dříve tento živinově náročný druh neměl příznivé prostředí.

Nové rostliny: Baroko je také obdobím šíření nových plodin i okrasných rostlin, především zámořského původu (kukuřice, brambory, rajčata, slunečnice, fazole, jiřiny, tulipán, zimozrno, jírovec – koňský kaštan). Ty byly ve střední Evropě přítomny již dříve (leccos ze jmenovaného uvádí už Matthioli), ale jejich rozšíření bylo omezeno, namnoze šlo spíše o zahradní kuriozity (např. brambor). Nyní se rozšířily masově v souvislosti s pokrokem v zemědělství a s počínajícím osvícenstvím. Svou roli také hraje móda zámeckých zahrad či alejí a postupný vzestup sedláků a jejich inspirace v městské kultuře: selské baroko v architektuře a tulipán v selské zahradě (a na sedlákově kožiše) jsou téhož původu.

Nové živočišné druhy: Zavádění nových druhů hospodářských zvířat (králík, krůta, perlička) a lovné zvěře (muflon, daněk) má rysy analogické s novými rostlinami. Patrné je především zvětšování populací od exkluzivit po masový chov a od panských stolů k selským.

Průmysl: Objevují se první formy průmyslu, s ním jsou spojeny zásadní změny dvou krajinných struktur – lesů a potočních niv. Nivy malých toků jsou zcela přemodelovány množstvím náhonů a rybníků (pily, hamry, mlýny, sklárny, apod.), to ovšem vede i k výrazným změnám v sedimentaci a ve vlhkostním režimu niv.

Lesy: Železářství je dlouho založeno výlučně na dřevě, lesy jsou proto rozsáhle těženy, připočtíme i kořistnou těžbu za třicetileté války i krátce po ní a přetrvávající letninové hospodaření, lesní pastvu a travení. Výsledkem jsou rozsáhlé porostliny (prořídle a nízké pařezové mlaziny s extrémně krátkým obmýváním, cosi mezi pasekou, pastvinou a lesem), dnes terén již zcela neznámý. Silí odlesnění krajiny a na sklonku baroka kulminuje. Významným zlomem v odlesnění je fáze, kdy poslední lesnaté oblasti přestaly být dobývány a otvírány. Počátkem baroka nebyly ve vyšších polohách vzácnosti sídelní enklávy dosud obklopené lesem, na jeho konci se naopak staly lesy důsledně enklávami v sídelní krajině. Tak je tomu dodnes a platí to i pro oblasti dosud lesnaté. Maximální odlesnění krajiny, silně přesahující dnešní úroveň, se datuje ke konci 18. stol., od té doby stoupá péče o les a

znovuzalesňování (ovšem s převahou intenzivních lesních monokultur, nejde to tedy připsat nějakému návratu k přírodě).

Extenze kulturní krajiny: Její rozsah se zvětšil do dosavadní podoby. Do baroka se datuje osídlení vysokých poloh okrajových horstev, systematické zakládání mysliven v odlehlých lesnatých oblastech, vybití populací velkých šelem, ale zároveň i počátky novověké reflexe "nedotčené přírody".

Liniové krajinné struktury: Postupně se zlepšuje cestní síť. Diferencuje se hierarchie cest od pěšin přes jednoduché vozové cesty po silnice, zefektivňuje se doprava (např. formani a postilioní). Prostupnost krajiny trvá: ještě na přelomu 19. a 20. stol. fungoval systém polních pěšin, kudy se pravidelně chodilo, dnešním dědictvím je evropský primát v hustotě turisticky značených cest.

Sídla, sakrální a světská architektura extravilánu: Baroko naplňuje středověký půdorys krajiny Čech a zároveň ho překonává. Se strhující razancí si podmaňuje většinu jejích stávajících významových uzlů — dominant a v místech, která je postrádají, si je zhusta samo vytváří. Prostřednictvím velkoryse koncipovaných urbanistických komplexů (krajinných kompozic), jedinečných stavebních počínů (především poutních kostelů, ale také sýpek či mlýnů) a velkého množství staveb drobnějšího měřítka (božích muk, křížových cest, milníků, ukazatelů směru – tzv. ručiček, lávek atd.) propojuje krajinu ve vizuálně i ideologicky jednotně působící celek (Sádlo & Hájek, 2004; Sádlo et al., 2008).

Podoba tradiční české „barokní“ krajiny, vytvořené v 18. stol. a vyznačující se ve zvlněném terénu jemnou mozaikou drobných polí a hustou sítí polních cest lemovaných alejemi ovocných stromů se většinou udržela až do pol. 20. stol. (Lipský, 2000).

Barokní kompozice

„Barokní krajina je už svým přirozeným tíhnutím k úplnosti, celistvosti, k jednotě, krajinou komponovanou.“ (Hájek, 2003)

Baroko je prvním obdobím, kdy je venkovská agrární krajina tvořena z velké části uměle a zvnějšku, a sice jako komplexní architektura. Není tedy divu, že je zakládána na jediném již existujícím vzoru, a to městském. K městu patří komunikace usnadňující pohyb, geometrizace půdorysu, ale i ostré a přehledné oddělení prostorů. Stejně tak je krajina protkána kvalitní cestní sítí a diferencována do funkčně jednoznačných ploch (Sádlo et al., 2008).

Uspořádání barokní krajiny není striktně vymezeno nebo předem určeno, ale krystalizuje postupně s každou další stavbou, která původní vztahy v krajině nejen doplňuje, ale i mění (Hájek, 2003). Pro baroko je typické, že využívalo pro vyjádření principu jednoty spirituální a hmotné skutečnosti, zejména osovou souměrnost, jako nejvyšší vyjádření řádu. Tyto osy vstoupily do krajiny v kompozicích velkých panovnických rezidencí, kde měly za úkol zdůraznit majestát pána, ale i do kultovních areálů, kde zdůrazňovaly majestát Boha (Löw & Míchal, 2003).

Podle Hájka, 2003 měly od samého počátku konkrétní a hlouběji promyšlený řád hlavně kompozice okolí šlechtických rezidencí, které společně s rafinovanou kombinací rozmanitých stavebních počínů dosahovaly mimořádné působivosti. V Čechách tyto urbanistické celky představují soubor tzv. dobře čitelných podpisů

jednotlivých šlechticů nebo celých šlechtických rodů. Jejich pevná struktura a pestrost může připomínat rozlehlé zahradní areály bez obvodových zdí.

Barokní umění dodnes zanechalo v krajině mnoho stop, neboť se nezabývalo pouze architekturou jednotlivých staveb a stavebních areálů, ale zasáhlo do komponování celé krajiny.

Aleje

Řadové výsadby stromů, zejména podél cest, dostávaly v baroku podstatný význam a stávaly se kompozičním prvkem zahrad, parků a krajiny. Zahradním kompozicím vtiskly pevný řád a častokrát určovaly důležité kompoziční osy. Kratší nebo dlouhé linie alejí směřovaly pozornost na významné body v okolí, kterými byla především architektonická díla (Vysloužil, 2007).

Aleje, typicky barokní prvek venkovské krajiny, jsou koncentrovaným výrazem linií a rozhraní. Pohledově uzavírají cesty před okolní krajinou a tím je zvýrazňují, zviditelňují na velkou vzdálenost. Soustřeďují pozornost k průhledovým horizontům a zároveň nezabraňují ve výhledu do stran (v pravidelném rytmu, mezi kmeny stromů). Podle okamžitého počasí vytvářejí zcela specifické klimatické prostředí – stín, bezvětří, nebo naopak stálý mírný vánek vznikající roztříštěním a usměrněním poryvů větru. Aleje představují typ krajinné architektury, který je díky svému přírodnímu charakteru neustále stejný i jiný (Hájek, 2003).

Díky použití alejí byla podle Vysloužila, 2007 nově vytvářená barokní krajina velmi dobře organizovaná a bezpečně průchodná. Aleje doprovázely příjezdové cesty k zámkům a panským sídlům. Větším usedlostem pak dodávaly na důstojnosti a velkoleposti. Je vhodné se zmínit i o tzv. „církvním krajinářstvím“, které spoluvytvářelo barokní a pozdější klasicistní krajinu s množstvím poutních míst s kostely, kaplemi a křížovými cestami situovanými na vyvýšených místech zvýrazněných liniemi alejí. Autor dále uvádí význam tzv. „lidového krajinářství“, které navazovalo na předešlou krajinnou architekturu. Lidové krajinářství tvořilo kapličky, křížky a boží muka doprovázené soliterními stromy. Propracovaný systém cestní sítě s alejemi a stromořadími propojoval jednotlivé vesnice i usedlosti a zajišťoval dostupnost mlýnů, kováren, bělidel či valch. Vesnice i jednotlivá stavení spojená cestami lemovanými alejemi doslova srůstaly s krajinou a staly se postupně součástí její rázovitosti.

Co se týká vlivu alejí na krajinu, nejvýrazněji se v tomto ohledu podílely aleje vysazované podél silnic. Tak jak se rozrůstaly styky mezi národy i mezi místními, rozvíjela se i cestní síť, kterou bylo nutné postupně zpevňovat. Zpevnit bylo potřeba i její okraje, zpravidla násypy a břehy pomocí výsadby keřů a stromů. Tímto vznikaly první aleje podél silnic. Už v období Marie Terezie a Josefa II. se rozvíjela výstavba státních – císařských silnic, kolem kterých byla vysazována stromořadí (Kubeša, 2007).

Již od tereziánských dob nařizoval výsadbu alejí kolem komunikací silniční zákon (cílevědomá výsadba alejí probíhala již v době vlády Karla IV., když byly budovány císařské cesty). Aleje ovocných stromů však často sedláci vysazovali i kolem obyčejných polních cest. Příkopy i meze byly kořeny stromů zpevňovány. Kolem místních komunikací byly sázeny ovocné stromy, kolem dálkových cest obvykle stromy ušlechtilé. Běžné bylo i vysazování soliterních stromů na důležitých místech,

zejména křížovatkách či u vjezdu do polí, kde solitér často v kombinaci s drobnou sakrální stavbou, poskytoval stín pro oddech lidí i dobytka (Štěpánek, 2004).

Historické aleje mají své dějiny dané historickým obdobím, kdy byly založeny. Často byly vysazovány na počest nějaké významné události. Jsou nenahraditelným fenoménem kulturní krajiny a významným prvkem spojujícím architekturu s okolní krajinou. Staly se součástí výrazu krajiny. Mají funkci estetickou, kulturní, společenskou, orientační, hygienickou, ochrannou i hospodářskou.

Slovo alej pochází z francouzského výrazu „allée“, což znamená „alej“ nebo „stromořadí“, také „průchod“, „chůze“ (někdy „chodba“). V různých pojednáních, profesních a naučných slovnících jsou oba tyto pojmy často zaměňovány a jejich charakteristika není jednoznačná. Alejí obvykle rozumíme řadu stromů vysazených podél cesty. Jako stromořadí je běžně označována jednořadá alej (Vysloužil, 2007).

Stromy byly součástí cest od nepaměti. Tvořily hranice porostů, kterými cesty procházely nebo byly vysazovány podél budovaných cestních sítí. Stromy plnily funkci orientační, estetickou a hospodářskou a jejich druh byl volen podle klimatických podmínek v dané oblasti a podle architektonických a módních trendů (Grulich, 2007). Aleje dosáhly významu nejen funkčního, ale i estetického právě v období baroka, kdy se architektura začala propojovat s okolní krajinou a byly jí vtisknuty zcela nové charakteristické znaky. Naopak v lesních úsecích v té době byly vymýceny pásy okolo cest. Toto mýcení se po třicetileté válce provádělo z důvodu bezpečnosti (Kubeša, 2007). Zbohatlí panovníci, církevní vrchnost či šlechta, kteří si našli zálibu v honosných sídlech, vynakládali investice nejen do rozsáhlých a nákladných staveb, ale také do zkrášlování okolí. Zakládali zahrady, obory a bažantnice, které propojovali stromořadími (Vysloužil, 2007). Aleje se tedy začaly vysazovat hlavně u panských sídel, které spojovaly s okolními městy, významnými stavbami v krajině nebo s jinými důležitými kompozičními body. Na některých místech byly řady stromů v alejích zdvojovány a ztrojovány, aby bylo ještě více umocněno jejich estetické působení. Výjimkou nebyly ani aleje, které byly přímo zakomponovány do zámeckého parku. Některé aleje, zvláště v zahradách, byly upravovány řezem za účelem pravidelné dispozice v duchu dobové módy. (Kubeša, 2007).

Vysloužil, 2006 [URL22] uvádí nejčastější uplatnění historických alejí a stromořadí mimo zámeckých a parkových úprav. Jedná se o aleje podél cest a silnic v krajině; na hrázích rybníků; vedoucí ke kostelům, klášterům, kaplím a hřbitovům; aleje jako doprovod křížových cest; podél rybníků, potoků či jiných vodotečí; k železnici, do mlýna, k pivovaru, ke dvoru, k lesu apod.

V 1. pol. 18. stol. se rozšířila výsadba alejí nejprve v okolí zámeckých budov, kde se vějířovitě rozbíhaly do krajiny a byly ukončovány zpravidla významnou pohledovou dominantou. Zámecká zahrada tak bezprostředně navazovala na okolní krajinu. Aleje plnily hlavně funkci estetickou.

Ke konci 18. a začátkem 19. stol. se u nás mění druh výsadby alejí. Vysazují se převážně topoly, břízy, třešně, višně, ořešáky a švestky. Topoly se vysazovaly především pro svůj rychlý růst, nezvyklý tvar a velikost. V 19. stol. je v souvislosti s rozvojem průmyslu a rozsáhlou výstavbou silnic zaznamenán velký rozmach ovocných alejí i prostých stromořadí, oproti tomu použití neovocných dřevin se silně

omezuje. Aleje z období baroka zestárlý, některé byly zlikvidovány při úpravách silnic, nebo při přeuspořádání zemědělské půdy (Bulíř, 1995).

Dle Skleničky, 2003 je liniová zeleň podél polních cest a jiných komunikací z hlediska krajinného rázu i z hlediska ekologického jedním z nejvýznamnějších typů rozptýlené zeleně v krajině. Spolu s vegetačními doprovody vodních toků tvoří cca 70 – 75 % podílu rozptýlené zeleně.

Cestní síť měla v historii, stejně jako dnes kromě komunikační funkce také funkci protierozní, vodohospodářskou, ekologickou, ekonomickou. Mezi všemi je ale potřeba vyzdvihnout zásadní vliv koncipování cestní sítě s jejím vegetačním doprovodem na krajinnou kompozici, estetické charakteristiky a hodnoty krajiny (Sklenička, 2003).

V současnosti se stav vegetačního doprovodu komunikací výrazně zhoršuje. Řada zejména původně nejpočetnějších ovocných výsadeb (realizace v pol. 19. stol.) velmi rychle dožívá. Mezi příčiny úbytku silniční zeleně patří prostorové důvody, nevhodná druhová skladba, společenské změny a v neposlední řadě zdravotní stav stromů, jež je důsledkem dlouholeté absence jakékoli údržby. Často také ale dochází ke zbytečnému kácení zdravých stromů většinou z pouhé lhostejnosti, pod záminkou zajištění „bezpečnosti provozu“.

Sakrální památky

V dávné minulosti byla v podstatě, v určitém slova smyslu, za posvátnou považovaná celá krajina. Toto vnímání bylo spojeno hlavně s různými „posvátnými“ místy, kterými zpravidla bývaly prameny, vrcholy kopců, háje nebo třeba také křížovatky tehdejších stezek. Se změnou v náboženském cítění, v civilizovaných křesťanských oblastech, začaly na významu nově nabývat člověkem zbudované stavby, ve kterých měl být údajně Bůh přítomen. Na rozcestích se stavěly kapličky, jinde byla umístěována Boží muka, kříže, křížky a sochy světců. Byly budovány kostely. Těch, v původním slova smyslu, posvátných míst ve skutečnosti ubylo, už tolik nezáleželo na samotné krajině (Květ, 2006).

Kromě označení „kulturní krajina“ či „historická krajina“ se lze setkat s mnohem specifitějším pojmem, a to s pojmem „krajina sakrální“. Květ, 2003 poukazuje na zcela zásadní rozdíl mezi krajinou předkřesťanských dob a pozdější křesťanskou krajinou. V první zmiňované době byla krajina posvátná celá, čímž je myšleno samotné dílo přírody. Během křesťanství bylo však posvátné jen to, co vytvořil člověk. Posvátnost kopce se tedy přenesla na kapli postavenou na vrcholu. Během našeho tisíciletí až do doby osvícenství (v 18. stol.) tvořily krajinu vymýcené lesy, háje, obdělávaná pole, upravené cesty a křesťanské symboly na nich. Právě díky křesťanským znakům potvrzujícím dávnou posvátnost krajiny můžeme krajinu označit také jako „krajinu sakrální“.

Hájek & Bukačová, 2001 se zabývají vžitým pojmem „drobné památky“, který vlastně není definován v žádném zákoně ani vyhlášce. Drobné terénní památky, malé stavbičky, drobná krajinná architektura, jinak též kříže a křížky, kapličky, boží muka, ale například i menhiry jsou v Čechách velmi časté. Mezi tyto drobné památky jsou často také řazeny „přírodní památky“ jako jsou památné stromy nebo studánky.

Hájek & Bukačová, 2001 uvádějí možnost drobné památky neboli artefakty v krajině dělit podle funkce, druhu materiálu či uměleckého zpracování nebo podle historického období. Z funkčního hlediska lze rozlišit především tyto skupiny památek:

- topografické terénní památky – měly význam pro praktickou orientaci (trojmezí, hraniční kameny, mezníky, příkopy, valy, zídky, ...)
- náboženské památky – vznikaly z potřeby symbolizovat víru, často podél významných cest
- pomníky, náhrobky, pranýře, smírčí kříže – symbolizují fenomén smrti, připomínají dramatické události, jsou výrazem pokání
- památky archeologické – patří k nejstarším nemovitým památkám, dodnes vedeny spory o jejich funkci (obětní kameny, menhiry)

Nejstaršími památkami naší sídelní krajiny jsou křížové kameny, lidově nazývané baby, a tzv. smírčí kříže. Jedná se o zhruba 1 m vysoké ploché kameny s vypouklými či vyrytými kříži. Pocházejí už ze středověku. Dochovaná sloupová boží muka podél cest jsou zhruba z 16. stol., v průběhu následujících století byla různě modifikovaná jejich forma. Některé formy božích muk tvořily již přechod ke kapličkám, které se především na význačných místech podél cest začaly stavět v době baroka. Zdaleka nejčastěji se ovšem vyskytují různé modifikace křížů, od obyčejných dřevěných přes robustní kamenné až po litinové (Štěpánek, 2004).

V době barokní byla většinou u hlavních cest rozmnožena místa, kde je obzvlášť vhodné se obrátit k Bohu s pokáním, a ta následně stavebně stvrzena kaplemi, později chrámy a někdy i areály s kláštery. K poutním místům se putovalo z bližšího či vzdálenějšího okolí, což vedlo ke vzniku hvězdovitých sítí tras, které vedly po polních cestách. Z dálky, z klikatých poutních cest, byly v určitých místech komponovány průhledy na chrám, doprovázené často kříži či kapličkami (Lów & Míchal, 2003).

20. stol. bylo k těmto památkám dosti nelítostné (podobně jako v případě rozptýlené zeleně), lze předpokládat snížení jejich počtu zhruba na polovinu (Hájek & Bukačová, 2001). V „moderní době“ byla orientační funkce kapliček a křížů podél cest potlačena množstvím dopravního značení. Posvátnost postupně z krajiny vymizela a byla nahrazena pohledem na krajinu a její památky pouze z hlediska estetiky (Květ, 2006). Jinou pozitivní tendenci ve vztahu ke krajině lze spatřovat už jen ve snaze ochrany přírody a památkové ochrany, budme rádi alespoň za to.

Žák, 1947 vyjádřil nadšení z harmonického splynutí: *„Jaká vrcholní syntéza: vyspělé živé umění uprostřed prosté přírody venkova, sochařské dílo na palouku u cesty nebo rozcestí! A toto umělecké dílo, umístěné daleko od lidských příbytků, bylo podivuhodně a spolehlivě chráněno a zabezpečeno před poškozením obecným náboženským cítěním obyvatelstva.“* Tohle už dnes většinou bohužel neplatí.

Protože jedním z úkolů této diplomové práce je identifikace prvků drobné sakrální architektury ve zvoleném modelovém území KPZ Zahrádecko, je proto věnována podrobnější charakteristice jednotlivých typů těchto objektů samostatná kapitola 4.4.2.2.

Vazba sídla na okolní krajinu

Vesnice je tradičním sídlem, v mnoha případech daleko starším než blízká větší města. Tradice vesnice je po staletí dána její polohou v krajině, obrazem červených nebo šedých střech, dominantou kostela nebo zámku, sítí cest a věncem zeleně, která zahradami nebo lesem vesnici obklopuje.“ (Knopp, 1994)

Funkční propojení sídla s krajinou představují cesty, vizuální vazbu sídla a krajiny zprostředkovává sídelní zeleň.

Vesnice bývaly většinou budovány tak, aby měly nějaké komunikační centrum, náves nebo hlavní cestu, z něho se pak radiálně, rovnoběžně nebo i nepravidelně rozbíhaly vedlejší cesty. To platilo především v době, kdy vznikaly cesty jako nutné komunikační spoje uvnitř osad, z osady k pozemkům a mezi jednotlivými osadami. V obcích se soustředěnou zástavbou tyto cesty na obvodu vesnice většinou ústily do záhumenní cesty, oddělující zástavbu se zahradami od polí a luk a obkružující celý intravilán obce, z níž teprve následně odbočovaly do polí. V obcích s nepravidelnou či rozptýlenou zástavbou pak cesty do polí vybíhaly přímo z komunikačních center, často však také, v závislosti na tvaru plužiny, rovnou od stodol či dvorů jednotlivých usedlostí (Štěpánek, 2004).

Období vývoje družstevnictví, tj. slučování podniků do velkých celků, vedlo k potřebě radikální změny cestní sítě. Preferována byla nejkratší cesta ve směru pole – stodola, stáj. Radiální síť k obcím z minulosti byla uměle nahrazena sítí tangenciální, spojující středisko s pozemky napříč plužinami (Löw & Míchal, 2003). Od té doby v krajině pustnou a mizí původní cesty. Mění se na biokoridory, na něž je vázáno nejvíc ptáků a zvěře. Až na výjimky nově vznikají pouze komunikace určené motorovým vozidlům. Takto vzniká zhanobená krajina tzv. „moderní doby“ (Květ, 2006). Když se podíváme na staré mapy, zjistíme, že všude vedly cesty a všude bylo mnoho pomístních názvů. Se vznikem velkých lánů zmizelo mnoho cest a mnoho jmen (Cílek, 2005).

Tradiční podobu sídla v krajině představuje vesnická zástavba obklopená ovocnými zahradami navazujícími na usedlosti a dále s prstencem záhumenek. Tento harmonický obraz venkovského sídla se udržel do poloviny 20. stol. (Sklenička, 2003). Siluetu sídla v krajině tvořily kulturní dominanty (nejčastěji kostel, potom zámek nebo radnice), následovaly honosnější domy v centru a dále statky a chalupy. Plynulou vazbu vesnice na krajinu zprostředkovávala výraznou měrou zeleň.

O změny v charakteru krajiny, která vesnici obklopuje, se postarala především zemědělská velkovýroba. Zemědělské velkovýrobní areály vystavěné za vesnicí jsou vesměs bez ochranné zeleně a bez krajinářsky vhodného napojení na původní zástavbu, a tak působí rušivě v panoramatických pohledech na obec (Knopp, 1994). Dále byly zpřetřhány dřívější funkční vazby sídla a krajiny. V minulosti běžná věc, jako bylo obejít celou vesnici po polních cestách, je dnes zcela nemyslitelná. Při slučování zemědělských pozemků do velkých bloků byla síť polních cest značně redukována, záhumenní cesty byly obvykle zrušeny, a tak došlo k poškození obytnosti krajiny.

Další skutečností, která ovlivňuje celkový výraz sídla v krajině je změna podoby sídelní zeleně. Ať už se jedná o veřejnou zeleň na návších a v parcích nebo o

soukromé zahrady, je zde patrný posun přibližující uspořádání i skladbu dřevin k charakteru městských výsadeb. Mnohé vsi mají dnes už jakoby lesní siluetu vlivem nové zástavby vilek, jejichž zahrádkám dominují četné konifery (Sádlo & Hájek, 2004).

4.4.2.2 Drobná sakrální architektura v krajině

Drobné památky v krajině byly dlouhou dobu společností opomíjeny a staly se tak jednou z nejvíce ohrožených kategorií kulturního dědictví. Přestože nejstarší dochované stavby jsou datovány do středověku a tvoří nedílnou součást prostředí našeho života, nebyly v minulosti chápány jako předměty umělecko-historické hodnoty, ale byly posuzovány jako běžné orientační body v krajině bez nároku na památkovou ochranu. Největšímu chátrání a devastaci byly tyto památky vystaveny v období totality v souvislosti s procesy zprůmyslňování zemědělství a ideologické očisty venkova od nánosů víry.

Po r. 1989 bylo nastartováno několik programů (Program obnovy venkova, Program péče o krajinu, Program opomíjené památky, Regenerace přírodního prostředí a Projekt zapomenuté klenoty v krajině), díky kterým mohou být drobné památky postupně obnovovány (Hájek & Bučková, 2001).

Naše krajina patří k poměrně hustě obydlenému území, které má své dějiny, k nimž se váže i výstavba drobných památek, malých sakrálních staveb. S drobnými památkami se setkáváme u cest, ale i mimo ně, například uprostřed polí (k tomuto jevu dochází v důsledku zanikání starých cest). Jedná se o různé kříže, boží muka, kapličky, zvoničky a lorety (Bukačová, 2006).

Význam drobných sakrálních objektů, které tvoří nedílnou součást naší krajiny, spočívá především ve ztělesnění duchovního či náboženského rozměru života člověka. Kříže, křížky, boží muka a kapličky lidem připomínaly jejich víru v Boha, Kristovo utrpení, ale zároveň se stávaly místem k rozjímání nebo k zastavení na cestách. Najdeme je na rozličných místech v krajině, především pak podél cest, na rozcestích nebo volně v polích. Kyselka, 2006 uvádí, že umístění křížů a soch světců má své opodstatnění a určuje kompoziční vazby v prostoru. Podle Hájka & Bukačové, 2001 boží muka nebo kříže stojí často na rozcestích, chápány jako magická místa v krajině i v životě. Kaple potom v krajině nalezneme na významných místech, jako jsou návrší nebo u pramenů, kde dotvářejí typický charakter českého venkova. Drobné církevní stavby byly často doprovázeny stromy. Zvyk vyznačovat posvátná místa skupinou stromů, nejčastěji dvojicí, trojicí nebo čtveřicí, se dochoval ještě z předkřesťanských dob (Květ, 2003).

Podle Nuska, 2006 je důležité si uvědomit, že se jedná většinou o objekty memoriální, vyjma zvoniček a prostorových kapliček umístěných v centrech obcí. V místech, kde byly zřizovány boží muka, kříže či kapličky, došlo zpravidla k nějaké tragické události, nebo zde připomínaly událost spojenou se vzdálenější lokalitou.

Kříže

Kříž se jako křesťanský symbol začal používat až od 4. stol., kdy přestal sloužit jako popravčí nástroj (Nusek, 2006). Císařovský, 2006 takto popisuje význam kříže: „Kříž, to je od pravěku a starověku známé znamení, od starokřesťanské doby se stal symbolem Kristovy smrti. Horizontála spojena s vertikálou je spojením hmotných a

duchovních principů. Tvary kříže se v čase obměňovaly pod vlivem náboženských forem, heraldiky a dobového zvyku. Od doby, kdy se postupně celá Evropa christianizovala, stal se také kříž symbolem Evropy a evropské civilizace. Šíření kříže nejen v Evropě, ale i ve světě, znamenalo šíření kultury, vzdělanosti, obchodu a duchovních principů.“

Od chvíle, kdy se ustálilo užívání symbolu křesťanství v podobě Krista na kříži, se jeho citace objevuje u všech křesťanských památek. Materiálem pro výrobu křížů se stalo nejdříve dřevo, neboť bylo snadno a rychle opracovatelné, nebylo drahé a bylo snadno dostupné. Ke dřevu a kříži se vztahovalo mnoho symbolických významů, lidová zbožnost měla i své zvláštní chápání materiálu, ze kterého byla boží muka vyrobena. Dřevěné kříže se stavěly původně od raného středověku, avšak vzhledem k materiálu se dochovaly jen velmi vzácně. Mnoho dřevěných křížů vzniklo až v 17. stol. během protireformace a to jednoduše z toho důvodu, že jich bylo potřeba najednou vyrobit mnoho. Tyto tzv. protireformační kříže bývaly obřích rozměrů jako viditelné znamení, že se celá ves po třicetileté válce navrátila k pravé katolické víře (Hájek & Bukačová, 2001). Později se více objevují kříže kamenné. Koncem 13. a ve 14. stol. se kříž ve své reliéfní formě stává součástí tzv. křížových kamenů a vznikají také kříže volné. Jejich funkce byla především smířčí a hraniční (Nusek, 2006).

Kříže jako křesťanský symbol byly instalovány v jednoduché formě jako dřevěné kříže, někdy opatřené plechovou postavou Krista, jindy umělecky vyřezané dřevěné kříže, nebo nízké kamenné kříže. Z pozdější doby se nejvíce vyskytují železné kříže zasazené do kamenné podezdívky s postavou Ježíše Krista. Dále se dochovaly sochy a obrazy svatých (Květ, 2003).

Boží muka

Boží muka představují zajímavou charakteristickou skupinu drobných památek. Pod pojmem „Boží muka“ se vybaví kamenné sloupy s kaplicí, na kterých se buď slovy, nebo obrazem, připomíná utrpení a muka Kristova. Na přední straně božích muk se zpravidla nachází hlubší výklenek pro umístění tesaného reliéfu, na plech namalovaného obrazu či dřevěné sošky Krista. Vyobrazení Kristova utrpení patřilo vůbec k nejčastějším námětům výtvarného umění pro svou existenciální dramatičnost (Hájek & Bukačová, 2001).

Boží muka měla původně podobu pouhého sloupu. Sloupu, u kterého byl bičován Kristus z rozhodnutí Pontia Piláta, a který měl symbolizovat jeho utrpení (Nusek & Svoboda, 2001). To je důvod, proč jsou jako připomínka Kristova utrpení používána právě boží muka, i když za nejběžnější symbol jeho úmrtí je považován kříž.

Boží muka jsou známá v nejcharakterističtější sloupové podobě. První výskyt těchto sloupů na našem území je ve 13. stol. V pozdějších dobách se začaly sloupy stavět s kaplicovitým nástavcem s nikou, která mohla být otevřená do více stran a kde se dala ve vnitřním prostoru umístit svíce. V 18. a 19. stol. se na těchto stavbách na masivních čtvercových soklech objevují dřevěné či kamenné plastiky světců (Nusek & Svoboda, 2001).

Na božích mukách se nejčastěji nachází vyobrazení bičování Krista, jeho ukřížování, pieta, rouška svaté Veroniky nebo Kristus padající pod tíhou kříže či korunování trním. Velmi často jsou motivy Kristova ukřížování doprovázeny Matkou

boží a svatým Janem. Obrázek nebo reliéf byl často doprovázen textem plným upřímné lidové zbožnosti a poezie (Bukačová, 2006).

Základní podoba božích muk sestává z hranolového podstavce, na kterém stojí sloup s patkou a hlavicí, který nese schránku (kaplici) zakončenou křížem. V době baroka měla boží muka rozevlátější kompozici, ve které byly jednotlivé prvky v pohybu smysluplně uspořádány a v harmonii. Oblíbenými se staly malované kartuše, které sloužily pro nápisy, prosby či letopočty. V oltářových nikách můžeme najít figurální výjevy, hlavičky andílků, girlandy či ovocné festony, které umocňují celkový dojem. Památek takového typu bývá nejvíce a mnohdy se na různých místech nachází v téměř identické podobě (Hájek & Bukačová, 2001). Autoři považují boží muka za mnohem obraznější a náročnější umělecké dílo oproti prostému kříži.

První zmínky o božích mukách pochází ze 14. stol., ale ta nejstarší, která se dochovala v Čechách, mohou pocházet i ze 13. stol. Zívrt ex. Nusek & Svoboda, 2001 předpokládá zřizování takových objektů už v dřívějších obdobích. Boží muka se vyskytují od pozdní gotiky, během renesance a baroka a v lidovém podání až do 19. stol.

Kapličky

Slovo kaple pochází z latinského slova „*capella*“. Kaple, jako drobná sakrální stavbička, je zasvěcena k uctívání Boha, Panny Marie a světců. Kapličky představují vývojově mladší skupinu drobných sakrálních objektů, která se v Čechách objevuje jako jeden ze symbolů protireformační obnovy a zbožnosti v období po Bílé hoře, a především pak od poč. 18. stol. V té době se kapličky staly významným prvkem „barokní krajiny“ a řada objektů si původní barokní prvky uchovala ještě v 19. stol. (Hájek & Bukačová, 2001).

Kapličky se dle typologie dají rozdělit do dvou základních skupin, a to na objekty výklenkové a prostorové. Starší výklenkové kapličky tvoří plný hranol zděný z kamenů nebo cihel, nejčastěji obdélníkového půdorysu, s jedním výklenkem (nikou) pro umístění obrazu nebo plastiky, zastřešeny byly taškami, cihlami a hojně také šindelem. Naproti tomu prostorový typ kapliček je koncipován v daleko větším měřítku, vnitřní prostor je dimenzován pro jednu či více osob. V interiéru nalezneme oltářík zpravidla s obrazem nebo soškou světce, kterému je objekt zasvěcen. V malých obcích často takovéto prostorové kapličky nahrazovaly funkci kostela, a proto se umísťovaly na náves. Poslední kapličky byly vybudovány na poč. 20. stol., před vypuknutím 1. světové války (Nusek, 2006).

V 16. stol. se v českých zemích začaly budovat také zvoničky, k jejich významnému rozšíření došlo po r. 1751, kdy císařovna Marie Terezie vydala tzv. ohňový patent, který nařizoval případný požár ohlašovat zvoněním.

Dalšími menšími objekty, se kterými se můžeme setkat, jsou loretánské kaple, tzv. loret. Tyto stavby se šířily barokní Evropou v 17. a 18. stol. a představují specifickou formu architektury, kde je umístěna napodobenina Svaté chýše, příbytku Panny Marie, který byl údajně ve 13. stol. přenesen z Nazaretu do italského poutního města Loreto (Nusek & Svoboda, 2001).

Další drobné upomínky historie v krajině

Jak bylo již uvedeno, prvky drobné sakrální architektury se nejčastěji v krajině vyskytují podél komunikačních tras. Další drobné historické artefakty se rovněž nejčastěji nacházejí v blízkosti nějaké cesty.

Ve středověku byly podél cest umísťovány jehlancovité milníky, rozcestníky a dřevěné tabule s vyhláškami (Štěpánek, 2004). Rozcestníky byly původně kamenné, později dřevěné nebo zděné z cihel (Květ, 2003). Tzv. sáhové kameny, zasazené naplocho podél cest v polních tratích, určovaly šířku polí jednotlivých vlastníků. Jako součást dříve běžné struktury vycházející ze zvyklostí rolnického hospodaření téměř úplně z krajiny zmizely v důsledku kolektivizace a scelování pozemků (Květ, 2003). Běžné byly i hranečníky, vymežující hranice katastrů, panství či lesních revírů, často zdobené erby či symboly panství, jednoduchými znaky vesnic apod. Nepostradatelnou součástí krajiny byly obezdíváním upravované studánky a prameny v blízkosti cest. Nedílnou součástí komunikací byly samozřejmě i upravené přechody vodních toků – brody, a pochopitelně i lávky a mostky přes menší vodní toky nebo příkopy (Štěpánek, 2004).

Staré cesty v horách bývaly doplněny jednoduchým dřevěným hrazením, které je mělo chránit před dobyt看em. Když se začal zpracovávat kámen, dřevěné kůly byly nahrazeny pískovcovými nebo žulovými sloupky, opatřenými zářezy pro zasunutí bidel. Silnice budované od pol. 19. stol. byly v pravidelných vzdálenostech lemovány žulovými patníky (Scheybal & Scheybalová, 1985).

4.5 Krajina v legislativě

„Není to krajina, která potřebuje právní režim daný zákonem, ale člověk a jeho aktivity v krajině.“ (Michal, 1988)

Ochranu kulturní krajiny (jejích dochovaných segmentů) zajišťují právní předpisy ČR vztahující se k výkonu jak památkové péče, tak ochrany přírody a krajiny a dále mezinárodní dokumenty týkající se ochrany kulturního dědictví.

Tato kapitola je zaměřena na vymezení legislativy vztahující se k ochraně krajiny a krajinného rázu. Stěžejním ustanovením celoevropského významu je Evropská úmluva o krajině. V České republice je ochrana krajinného rázu zakotvena v zákoně č. 114/92 Sb. o ochraně přírody a krajiny a zároveň je součástí územního plánování ve smyslu stavebního zákona č. 183/2006 Sb., zejména pak související vyhlášky č.500/2006 Sb. Chránit dochované hodnoty krajinného rázu je především cílem orgánu ochrany přírody. Rozvíjet stávající hodnoty a tvořit nové mají za úkol hlavně orgány územního plánování.

Na národní úrovni ochrana krajiny ovlivňuje činnost v oblasti památkové péče, ochrany přírody a krajiny a také územního plánování (Kučová, 2007).

4.5.1 Mezinárodní úroveň (UNESCO, EU)

4.5.1.1 Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví

R. 1972 v Paříži byla podepsána Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage). Na jejím základě je sestavován Seznam světového dědictví

UNESCO. Předmětem ochrany podle této Úmluvy jsou památky, skupiny staveb a lokality, místa. Později vyvstala potřeba obecnou definici kulturního dědictví při výběru světových památek rozšířit o samostatnou kategorii kulturní krajiny (cultural landscape). Tuto kategorii definoval Výbor pro světové dědictví na svém zasedání r. 1992 v Santa Fé, následně byly vymezeny také tři dílčí kategorie kulturní krajiny (viz kap. 4.4).

Úmluva platí v ČR od r. 1991 a byla publikována jako sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 159/1991 Sb. V prostředí ČR odpovídají významu, jaký mají na mezinárodní úrovni kulturní krajiny, spíše území našich krajinných památkových zón, v širším pojetí také přírodních parků, v těch ale nemusí být historický vklad činnosti člověka nezbytně nutný (Kučová, 2007).

4.5.1.2 Mezinárodní úmluva o historických zahradách

Mezinárodní úmluva o historických zahradách z r. 1982 – „Florentská charta“ byla vyhlášena organizací ICOMOS, tj. Mezinárodní rada pro památky a historické lokality působící při UNESCO. Podle čl. 6 Úmluvy označení *„historická zahrada náleží stejně tak malým drobným zahradám, jakož i rozsáhlým tvarovaným nebo krajinářským parkům“*. Lze ji tedy aplikovat i na větší části komponované krajiny, které bezpochyby patří do kategorie kulturní krajiny (Kučová, 2007). Tato charta je zakončena slovy (čl. 25 Úmluvy): *„Nejvýznamnější z historických zahrad budou navrženy k zařazení do Seznamu světového dědictví“*.

4.5.1.3 Evropská úmluva o krajině

Evropská úmluva o krajině, schválena r. 2000 ve Florencii a v ČR ratifikována v r. 2004, je hlavním evropským politickým dokumentem zaměřeným na problematiku krajiny. Je orientována na veškerou krajinu, ať už se jedná o krajinu přírodně nebo kulturně cennou, městskou, příměstskou či devastovanou. Úmluva chápe pod pojmem krajina *„část území, tak jak je vnímána obyvatelstvem, jejíž charakter je výsledkem činnosti a vzájemného působení přírodních a/nebo lidských faktorů“*. Úmluva vytváří předpoklad pro zlepšení ochrany, správy, péče, vyhodnocování, plánování a tvorby krajiny. Mezi základní úkoly dané Úmluvou patří právní uznání krajiny, vytvoření krajinné politiky na všech úrovních veřejné správy, podpora osvěty, vzdělávání a šíření informací či začlenění krajiny do územního plánování (Kučová, 2007).

4.5.2 Národní úroveň (ČR)

Česká republika také reaguje na stále aktuálnější potřebu ochrany krajiny jako národního bohatství. Stěžejním zákonem v této oblasti je zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění (dále jen „zák. č. 114/1992 Sb.“), který vymezuje legislativní rámec ochrany přírody a krajiny a také základní nástroj ochrany krajiny, kterým je krajinný ráz.

Právní základy péče o krajinu jsou zakotveny přímo v Ústavě České republiky a Listině základních práv a svobod. Hlavní principy ochrany přírody a krajiny obsahuje „zastřešující“ zákon č. 17/1992 Sb. o životním prostředí, v platném znění (dále jen „zák. č. 17/1992 Sb.“).

Touto problematikou se zabývá několik dalších zákonných předpisů, které nějakým způsobem souvisejí se zák. č. 114/1992 Sb. Jedná se o:

- zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon), v platném znění (dále jen „zák. č. 183/2006 Sb.“)
- zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči (památkový zákon), v platném znění (dále jen „zák. č. 20/1987 Sb.“)
- zákon č. 139/2002 Sb., o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech, v platném znění (dále jen „zák. č. 139/2002 Sb.“)
- zákon č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí, v platném znění (dále jen „zák. č. 100/2001 Sb.“), a zákon č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivů rozvojových koncepcí a programů na životní prostředí, v platném znění (dále jen „zák. č. 244/1992 Sb.“)

4.5.2.1 Ústava České republiky (ústavní zákon č. 1/1993 Sb., v platném znění)

Preambule Ústavy mimo jiné vyjadřuje *„odhodlání občanů společně střežit a rozvíjet zděděné přírodní a kulturní, hmotné a duchovní bohatství“*.

Článek 7 Ústavy stanovuje, že *„stát dbá o šetrné využívání přírodních zdrojů a ochranu přírodního bohatství“*. Tato obecná zásada konstituuje ochranu přírody jako jeden z veřejných zájmů, za jehož zajištění nese stát odpovědnost. Konkrétní naplnění této zásady je určováno jednotlivými zákony z oblasti ochrany životního prostředí a přírodních zdrojů.

4.5.2.2 Listina základních práv a svobod (ústavní zákon č. 2/1993 Sb., v platném znění)

Již preambule obsahuje připomínku našeho *„dílu odpovědnosti vůči budoucím generacím za osud veškerého života na Zemi“*.

Dále jsou zakotveny principy, které se přímo týkají ochrany přírody, jako např. že vlastnictví není neomezené právo. Ve článku 11 je výslovně uvedeno: *„Vlastnictví zavazuje. Nesmí být zneužito na újmu práv druhých anebo v rozporu se zákonem chráněnými obecnými zájmy. Jeho výkon nesmí poškozovat lidské zdraví, přírodu a životní prostředí nad míru stanovenou zákonem.“*

Článek 35 navíc zajišťuje: *„Každý má právo na příznivé životní prostředí. Každý má právo na včasné a úplné informace o stavu životního prostředí a přírodních zdrojů. Při výkonu svých práv nikdo nesmí ohrožovat ani poškozovat životní prostředí, přírodní zdroje, druhové bohatství přírody a kulturní památky nad míru stanovenou zákonem“*.

4.5.2.3 Zákon č. 17/1992 Sb., o životním prostředí, v platném znění

Takto výstižně zní počáteční slova uvedeného zákona: *„Federální shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky, vycházejíc ze skutečnosti, že člověk je spolu s ostatními organismy neoddělitelnou součástí přírody, připomínajíc si přirozenou vzájemnou závislost člověka a ostatních organismů, respektujíc přitom právo člověka přetvářet přírodu v souladu s principem trvale udržitelného rozvoje, vědomo si své odpovědnosti za zachování příznivého životního prostředí budoucím“*

generacím a zdůrazňujíc právo na příznivé životní prostředí jakožto jedno ze základních práv člověka, se usneslo na tomto zákoně.“

Tento zákon vychází z principu trvale udržitelného rozvoje a zastřešuje tzv. složkové zákony chránící jednotlivé složky životního prostředí. Vymezuje základní pojmy a stanovuje základní principy ochrany životního prostředí. Některé pojmy a zásady definované tímto zákonem jsou významné i pro ochranu přírody a krajiny.

4.5.2.4 Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění

Tento právní předpis definuje způsoby ochrany, stanovuje povinnosti při ochraně a určuje orgány ochrany přírody a krajiny a jejich pravomoci. Zákon v zásadě rozlišuje obecnou a zvláštní ochranu území a obecnou a zvláštní druhovou ochranu. Obecnými zásadami ochrany přírody je určena ochrana rostlin, živočichů, dřevin, jeskyní, paleontologických nálezů. Pod obecnou ochranu přírody je dále zahrnuta ochrana prvků územních systémů ekologické stability (ÚSES) a významných krajinných prvků (VKP). Speciálním nástrojem v rámci obecné ochrany je v § 12 ukotvená ochrana krajinného rázu a přírodní park. Zvláštní ochrana přírody zahrnuje 6 kategorií zvláště chráněných území jako národní parky (NP), chráněné krajinné oblasti (CHKO), národní přírodní rezervace (NPR), přírodní rezervace (PR), národní přírodní památky (NPP) a přírodní památky (PP).

Ochrana přírody a krajiny se kromě jiného zajišťuje podle § 2 odst. 2 písm. g: *„spoluúčastí v procesu územního plánování a stavebního řízení s cílem prosazovat vytváření ekologicky vyvážené a esteticky hodnotné krajiny“*, písm. h: *„účastí na ochraně půdního fondu, zejména při pozemkových úpravách“* a písm. k: *„ochranou krajiny pro ekologicky vhodné formy hospodářského využívání, turistiky a rekreace“*. Tak je zajištěno zakomponování ochrany přírody a krajiny do územního plánování a do procesu pozemkových úprav. V konečném důsledku také do plánů rozvoje venkova, a tak může být lépe docíleno jeho realizace v souladu s principy trvale udržitelného rozvoje.

4.5.2.5 Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, v platném znění

Územní plánování je formou krajinného plánování, která soustavně a komplexně řeší funkční využití území, stanoví zásady jeho organizace a koordinuje výstavbu a jiné činnosti ovlivňující rozvoj území. Zároveň také formuje základní předpoklady k zabezpečení trvalé harmonie všech přírodních a kulturních hodnot v území se zřetelem na péči a ochranu životní prostředí (Sklenička, 2003). Územní plánování je významným nástrojem praktického uplatňování ochrany krajinného rázu, jelikož jedním z jeho cílů je soulad hodnot přírodní, kulturní a historické charakteristiky (Löw & Míchal, 2003).

V r. 2007 vstoupil v platnost nový stavení zákon, zák. č. 183/2006 Sb. a jeho prováděcí vyhláška č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti, v platném znění (dále jen „vyhl. č. 500/2006 Sb.“).

V zák. č. 183/2006 Sb. není krajinný ráz výslovně zmíněn, ale z logiky věci vyplývá, že je jeho ochrana zohledněna, protože v § 18 odst. 4 se uvádí: *„Územní plánování ve veřejném zájmu chrání a rozvíjí přírodní, kulturní a civilizační hodnoty území,*

včetně urbanistického, architektonického a archeologického dědictví. Přitom chrání krajinu jako podstatnou složku prostředí života obyvatel a základ jejich totožnosti. S ohledem na to určuje podmínky pro hospodárné využívání zastavěného území a zajišťuje ochranu nezastavěného území a nezastavitelných pozemků. Zastavitelné plochy se vymezují s ohledem na potenciál rozvoje území a míru využití zastavěného území.“

Stavební zákon vytváří podmínky pro vypracování nutných podkladů, které se zabývají krajinou ve vztahu k územnímu plánování. Jedná se o územně analytické podklady týkající se krajinného rázu – je stanovena povinnost vymezení oblastí krajinného rázu a jejich charakteristik a vymezení míst krajinného rázu a jejich charakteristik a stanovení ochranných podmínek vedoucích k zachování pozitivních hodnot krajiny.

V příloze č. 1 k vyhl. č. 500/2006 Sb., je v části A jako součást územně analytických podkladů obcí určena položka 17 – „*oblast krajinného rázu a její charakteristika*“ a položka 18 – „*místo krajinného rázu a jeho charakteristika*“. Oblasti krajinného rázu by měly vzájemně navazovat na hranicích správních obvodů jednotlivých obcí s rozšířenou působností a měly by vyjadřovat podobné atributy krajiny. Soubory míst pokrývající správní území obce s rozšířenou působností příp. velkoplošné zvláště chráněné území, stanovují identifikaci a klasifikaci znaků krajinného rázu a jeho ochranné podmínky. Nejedná se o znaky a podmínky na regionální úrovni ale o znaky a podmínky lokální, zpracované na základě preventivního hodnocení území obce s rozšířenou působností. Tato místa jsou vymezována v návaznosti na správní hranice obcí s rozšířenou působností, což ovšem částečně odporuje běžně používaným postupům pro hodnocení krajinného rázu.

4.5.2.6 Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění

Krajinný ráz podle ustanovení § 12 odst. 1 zák. č. 114/1992 Sb. představuje „*zejména přírodní, kulturní a historickou charakteristiku určitého místa nebo oblastí*“. Zák. č. 20/1987 Sb. slouží mimo jiné k zachování a ochraně znaků předmětné kulturně – historické charakteristiky. Objekty a území chráněná podle tohoto zákona jsou indikátory přítomnosti hodnot kulturně – historické charakteristiky.

Účelem zák. č. 20/1987 Sb. je podle § 1 odst. 1 „*chránit kulturní památky jako nedílnou součást kulturního dědictví lidu, svědectví jeho dějin, významného činitele životního prostředí a nenahraditelné bohatství státu*“. Tento zákon definuje pojmy jako kulturní památka (§ 2), národní kulturní památka (§ 4), památková rezervace (§ 5) a památková zóna (§ 6).

Za kulturní památky podle § 2 odst. 1 zákona ministerstvo kultury České republiky prohlašuje „*nemovitě a movitě věci, popřípadě jejich soubory, a) které jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti, jako projevy tvůrčích schopností a práce člověka z nejrůznějších oborů lidské činnosti, pro jejich hodnoty revoluční, historické, umělecké, vědecké a technické, b) které mají přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem*“.

Národními kulturními památkami podle § 4 odst. 1 zákona vláda České republiky prohlašuje nařízením „*kulturní památky, které tvoří nejvýznamnější součást kulturního bohatství národa*“.

Památkovou rezervací podle § 5 odst. 1 zákona může vláda České republiky nařízením prohlásit „území, jehož charakter a prostředí určuje soubor nemovitých kulturních památek, popřípadě archeologických nálezů“.

Podle § 6 odst. 1 zákona může Ministerstvo kultury po projednání krajským úřadem prohlásit za památkovou zónu „území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty“. Podrobnosti o prohlašování památkových zón (§ 6 odst. 2) stanoví obecně závazný právní předpis, tj. vyhláška k provedení zákona o státní památkové péči č. 66/1988 Sb., v platném znění.

V uvedené vyhlášce je však pouze v § 2 odst. 1 stručně uvedeno, že „pro prohlášení památkové zóny je určující charakteristika významných kulturních hodnot území, vymezení hranice památkové zóny, popis předmětu ochrany a péče, stanovení podmínek pro stavební a další činnosti směřující k ochraně území a zvýšení kvality životního prostředí“.

Protože pro tuto diplomovou práci je stanoveno zájmovým územím Zahrádecko, které bylo vyhláškou č. 208/1996 Sb., o prohlášení území vybraných částí krajinných celků za památkové zóny, v platném znění, vyhlášeno krajinnou památkovou zónou, je v analytické části zařazena samostatná kapitola zaměřená konkrétně na podmínky jejího vymezení a definování předmětu ochrany.

V současnosti má Ministerstvo kultury České republiky již k dispozici věcný záměr nového památkového zákona, nazvaný „zákon o památkovém fondu“, který by měl v budoucnu nahradit stávající „zákon o státní památkové péči“.

Nezbytnost nové právní úpravy vyplývá zejména ze skutečnosti, že současný památkový zákon je přes množství novel právním předpisem již překonaným, neboť vešel v platnost již v r. 1987 a nepočítal s poměry, které nastaly již 2 roky poté, v souvislosti s přechodem k tržní ekonomice, a to se znovuzavedením institutu soukromého vlastnictví. Z tohoto důvodu je potřeba nastavit nová pravidla tak, aby současný vývoj nevedl ke škodám a faktickému úbytku kulturního dědictví.

4.5.2.7 Zákon č. 139/2002 Sb., o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech, v platném znění

Zákon se týká především činností navrhování a realizování pozemkových úprav, ale zároveň zasahuje do dalších oborů, jako je územní plánování, doprava, ochrana životního prostředí apod.

Cílem pozemkových úprav, je zlepšit podmínky pro zemědělské hospodaření, pozemky zpřístupnit, racionálně je využívat a chránit zemědělský půdní fond (zmírnit projevy větrné a vodní eroze, napomoci vhodnému hydrologickému režimu v krajině), zlepšit ekologickou stabilitu krajiny a zachovat či obnovit krajinný ráz (Vlasák & Bartošková, 2007).

Podle Skleničky, 2008 se pozemkové úpravy mohou významně podílet na dosažení souladu užitkových a estetických funkcí krajiny. Za způsob ochrany krajinného rázu v rámci pozemkových úprav autor považuje zapracování zásad ochrany krajinného rázu do plánu společných zařízení. Zatím však pojmy, jako harmonické měřítko, rytmus, gradace, proporce, asymetrie, kontrast či shoda, nebyly do metodik pozemkových úprav oficiálně zavedeny.

Prováděcím předpisem k tomuto zákonu je vyhláška č. 545/2002 Sb., o postupu při provádění pozemkových úprav a náležitostech návrhu pozemkových úprav, v platném znění.

4.5.2.8 Zákon č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí, v platném znění

Posuzování vlivů na životní prostředí se v současné době provádí procesem EIA (posuzování záměrů) a procesem SEA (posuzování koncepcí). Posuzování těchto vlivů je upraveno zákonem č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí, v platném znění.

V rámci procesu EIA jsou posuzovány stavby, činnosti a technologie (projekty EIA jsou například stavby, komunikace, těžby nerostných surovin, výrobní haly, provozy nově budované, ale i jejich změny, tj. rozšiřování, změny technologií, zvýšení kapacity apod.). Proces EIA probíhá vždy dříve, než jsou záměry povoleny a než se započne s jejich realizací. Bez závěru procesu EIA nesmí povolující úřad rozhodnout o povolení záměru. V rámci procesu SEA jsou pak posuzovány koncepce (jako strategie, politiky, plány nebo programy) a územně plánovací dokumentace nebo jejich změny. Posuzování SEA se provádí jak na celostátní, tak regionální i místní úrovni. Stanovisko SEA je neopomenutelným podkladem pro konečný návrh koncepce, bez něhož tato nemůže být právoplatně schválena [URL11].

Přestože tento právní předpis nepoužívá přímo pojem „krajinný ráz“ je zřejmé, že s ním musí být v souvislosti s životním prostředím, a tím pádem také v rámci hodnocení vlivů na životní prostředí, uvažováno. Odpovídá tomu v Náležitostech dokumentace, které jsou obsahem přílohy č. 4 uvedeného zákona, část D) Komplexní charakteristika a hodnocení vlivu záměru na obyvatelstvo a životní prostředí, kde součástí kapitoly I. Charakteristika předpokládaných vlivů záměru na obyvatelstvo a životní prostředí a hodnocení jejich velikosti a významnosti, je i podkapitola č. 8. Vlivy na krajinu.

4.6 Ochrana krajiny

Ochrana krajiny, v užším pojetí volné krajiny nebo v komplexním pojetí historické sídelní krajiny, není jen zájmem památkové péče nebo ochrany přírody, ale péče o kulturní krajinu je mezioborovým úkolem.

Ze složek krajiny uvedených v její definici podle zák. č. 114/1992 Sb. (viz kap. 4.1.2.1) je reliéf výtvořem přírodních procesů, ekosystémy výsledkem interakcí člověka a přírody a civilizační prvky výtvořem lidských generací. Hodnocení krajinného rázu se nevztahuje na jednotlivé složky životního prostředí chráněné „složkovými“ zákony, ale přednostně na jejich vzájemné vazby v krajině. Proto je ochrana krajinného rázu interdisciplinární – meziresortní záležitostí (Löw & Michal, 2003).

Jedním ze způsobů ochrany krajiny je institut ochrany krajinného rázu. Kučová, 2007 zastává názor, že: *„Krajina je velmi důležitou částí životního prostředí, představuje kulturní kapitál a je potenciálním zdrojem významných hmotných hodnot. Péče o krajinu a její kulturně historické hodnoty je důležitým veřejným*

zájmem a je proto třeba ji věnovat odpovídající pozornost, aby byly vytvářeny předpoklady pro její zachování.“

Krajina je předmětem veřejného zájmu. Krajina hraje významnou a nezastupitelnou roli při utváření prostředí, kultury a života společnosti. Její aktivní ochrana je jednou z priorit veřejného zájmu. Specifický charakter krajiny přispívá k vytváření místní kultury, je základní složkou přírodního a kulturního dědictví a významně se podílí na plnohodnotném životě lidí a na udržování a posilování identity. Stav krajiny je vnímán vždy jako odraz společnosti.

Krajina jako součást životního prostředí má být zdravá a krásná. Proto je péče o ni zaměřena především na ekologické (zejména psychohygienické) a kulturní (především estetické) hodnoty (Löw & Míchal, 2003).

Mezera, 1979 říká, že ochrana přírody je soustavou opatření k zachování, podpoření a obnovení souboru veškerých jevů, činitelů, vztahů a pochodů na naší planetě, které vznikly, vznikají a působí ve své podstatě bez přičinění člověka. Ochranou se v tomto smyslu rozumí zachování nedotčené přírody, optimální obhospodařování kulturní krajiny a rozumné využívání krajiny s přirozenou ekologickou rovnováhou.

V poslední době dochází ke stále častějšímu uvědomění si potřeby chránit nejen přírodu, ale také historické souvislosti mezi přírodou a člověkem, krajinou a jejím využitím. Výsledkem těchto snah je legislativní ochrana kulturní krajiny jak v rámci České republiky, tak i celé Evropy a světa (viz kap. 4.5.1 a 4.5.2).

Obecně jsou u nás stanoveny kategorie odstupňované ochrany přírody a krajiny. Definování oblastí s potřebou zvýšené plošné ochrany krajinného rázu je součástí zákonné péče o krajinu. Speciální velkoplošnou ochranu poskytují národní parky (NP) s nejpřísnější mírou ochrany a chráněné krajinné oblasti (CHKO) s velmi přísnou ochranou. Prioritou zák. č. 114/1992 Sb. je ochrana přírody a jakožto její součástí i ochrana krajiny a krajinného rázu.

- I. stupeň ochrany, „nejvyšší ochrana krajinného rázu“, je zajištěna národním parkům a chráněným krajinným oblastem, kde musí být chráněny všechny typické znaky dané oblasti krajinného rázu, tj. dominantní, hlavní i doplňující.
- II. stupeň ochrany, tj. „vysokou ochranu krajinného rázu“, lze zabezpečit formou přírodních parků a prostřednictvím registrace významných krajinných prvků. V některých případech může dojít k tomu, že předmětem ochrany krajinného rázu mohou být i vybrané části sídel, chráněny musí být typické znaky dominant a hlavní typické znaky celku.
- III. stupněm ochrany je „nadprůměrná (zvýšená) ochrana krajinného rázu“, kterou zabezpečují orgány ochrany přírody na základě zákona o obcích (místní ochrana krajiny obecní vyhláškou) nebo zákona o územním plánování. Tyto chráněné zóny (příměstské lesy, rekreační areály) se nazývají zónami zvýšené péče o krajinu. V tomto případě ochrany se chrání pouze dominantní znaky.
- IV. stupeň ochrany představuje „základní ochrana krajinného rázu“. V tomto případě je třeba stanovit celospolečenské minimum ochrany, které bude vždy požadováno, ale nemělo by být nikdy překračováno, což je zákonnou úpravou ponecháno na zvážení orgánu ochrany přírody. Za minimální se považuje ochrana dominantních znaků.

- V. stupeň je „bez ochrany krajinného rázu“. Jde o území, kde krajinný ráz není dochován, jeho ochrana je zbytečná, jakákoli změna je v podstatě přínosná. V praxi to znamená tvorbu krajiny nové, předmětem ochrany ale mohou být některé vzácné krajinné prvky.

Je možné konstatovat, že stupněm ochrany I. a II. je u nás krajinný ráz chráněn cca na 15 – 31 % území (NP, CHKO, přírodní parky). III. stupněm je chráněno cca 30 – 36 % území. Bez ochrany krajinného rázu je cca 5 – 15 % území. Velké procentní rozpětí ukazuje, že otázkou delšího časového období je prosazení ochrany krajinného rázu do základních plánovacích dokumentů (Löv & Míchal, 2003).

4.6.1 Ochrana krajinného rázu

Institut krajinného rázu je jedním z nástrojů ochrany kulturní krajiny v České republice, a součástí české environmentální legislativy je od r. 1992, kdy byl právně ukotven v zákoně č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění. Tento výchozí předpis vymezuje ochranu krajinného rázu následovně:

„ § 12 Ochrana krajinného rázu a přírodní park

(1) Krajinný ráz, kterým je zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je chráněn před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Zásahy do krajinného rázu, zejména umisťování a povolování staveb, mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině.

(2) K umisťování a povolování staveb, jakož i jiných činnostem, které by mohly snížit nebo změnit krajinný ráz, je nezbytný souhlas orgánu ochrany přírody. Podrobnosti ochrany krajinného rázu může stanovit ministerstvo životního prostředí obecně závazným právním předpisem.

(3) K ochraně krajinného rázu s významnými soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami, který není zvláště chráněn podle části třetí tohoto zákona, může orgán ochrany přírody zřídit obecně závazným právním předpisem přírodní park a stanovit omezení takového využití území, které by znamenalo zničení, poškození nebo rušení stavu tohoto území.

(4) Krajinný ráz se neposuzuje v zastavěném území a v zastavitelných plochách, pro které je územním plánem nebo regulačním plánem stanoveno plošné a prostorové uspořádání a podmínky ochrany krajinného rázu dohodnuté s orgánem ochrany přírody.”

Ochrana krajinného rázu je ochranou obecnou, platí tedy na území celého státu a je veřejným zájmem. Obecně závazný právní předpis ani metodický pokyn, kterým by ministerstvo stanovilo podrobnosti této ochrany, doposud nebyl vydán. Uplatnění hledisek ochrany krajinného rázu a nástrojů územního plánování je tak metodicky nevyjasněné a nesourodé (Vorel, 2009).

Krajinný ráz je atributem každé krajiny, tedy i např. povrchovou těžbou zasažených území severočeské hnědouhelné pánve. Podle § 12 zák. č. 114/1992 Sb. je krajinný ráz vytvářen estetickými a přírodními hodnotami, které jsou obrazem přírodních, kulturních a historických charakteristik dotčeného území. V těchto ohledech se znění paragrafu jeví jako nedostatečné, což se projevilo při pokusech o návrh

věcného záměru prováděcího předpisu (vyhlášky), resp. všeobecně uznávané metodiky (Sklenička, 2003).

Ochrana krajinného rázu se stala nedílnou součástí plánování rozvoje krajiny, stanovuje limity ochrany jejích složek, které pozitivně posilují estetické kvality krajinného rázu (Bukáček, 1999). Stanovení limitů předchází složité hodnocení charakteristiky krajiny, jejích vztahů, vizuální hodnocení celkové krajinné scény apod. Cílem ochrany krajinného rázu je ochrana pozitivních znaků krajinného rázu, eliminace negativních znaků, udržení a případně i zvýšení přírodní a estetické hodnoty krajiny (Bukáček, 2006).

Každá krajina má svůj krajinný ráz, který musí být chráněn před poškozením nebo znehodnocením. Lze konstatovat, že krajina s vyšší koncentrací přírodních, kulturních a historických hodnot má i zvýšenou hodnotu krajinného rázu. Znaky a hodnoty se tak stávají územní limitou a mají tak vliv např. na vymezení zastavitelnosti území. Každá krajina však nezasluhuje stejnou míru ochrany. Löw, 1999 se domnívá, že vyšší ochranu zaslouží krajinný ráz tam, kde je dobře dochován, kde je zvláště společensky užitečný a kde nejméně překáží jiným aktivitám, také je - li vzácný, nebo tehdy, přejí - li si to ti, kteří v daném místě žijí a jimž území náleží (zejména na venkově, kde existuje silné sepjetí lidí a krajiny). Jedná se o území, kde má krajina vysoký potenciál, je zde intenzivní hospodářské využití běžné z minulosti a rovněž území, kde je dochovaný krajinný ráz předpokladem pro další aktivitu (cestovní ruch, bydlení). Ochrana krajinného rázu může být někdy překážkou, např. v oblastech těžby nerostných surovin nebo urbanizace.

Základními otázkami ochrany krajinného rázu (KR) podle Löwa & Míchala, 2003 jsou:

- Kde přednostně chránit dochovaný KR?
- Jak přísně chránit KR v daném místě?
- Jakým způsobem chránit KR v daném místě?

Institut krajinného rázu je výsledkem potřeby přiměřeně chránit rázovitost krajiny jako přírodní, kulturní a historické bohatství. Zodpovědnost za tento institut je zákonem dána orgánům ochrany přírody, které se mají aktivně podílet na regulaci změn působených v krajině výstavbou a jinými činnostmi. Efektivní ochrana krajinného rázu předpokládá rozvíjení spolupráce mezi orgány a institucemi resortu životního prostředí, místního rozvoje, kultury, zemědělství a mezi kraji a obcemi. K tomu je určen zák. č. 114/1992 Sb., který vychází z celoevropsky přijatého standartu, že existuje zájem na zachování krajinného rázu jako součásti kulturního dědictví a dobrého životního prostředí pro budoucí generace (Löw & Míchal, 2003).

Salašová, 1999 vidí důvod zakotvení institutu krajinného rázu v legislativě ve snaze chránit někdy těžko postihnutebné hodnoty krajiny jako je její estetika a harmonický výraz a vliv těchto hodnot na psychiku člověka. Krajinný ráz jako jediný legislativní nástroj může zamezit realizaci staveb, které sice nepoškozují chráněné území z hlediska zájmů ochrany přírody, ale poškozují estetiku krajiny a její kulturní hodnoty, působí negativně na pozorovatele a místní obyvatele.

4.6.2 Význam krajinného rázu

„Charakter krajiny“ vyjadřuje určité vlastnosti krajiny, které danou krajinu odlišují od krajiny jiné, nebo naopak jsou pro různé krajiny společné. Termínu „charakter krajiny“, tak jak je používán v cizích jazycích (anglicky *Landscape Character*, německy *Landschaftscharakter*) odpovídá význam pojmu „krajinný ráz“, tak jak je ukotven v české legislativě. „Krajinný ráz“ vyjadřuje zvláštnost určité krajiny, její jedinečnost. Slovo „ráz“ je jaksi „více české“, obsahuje v sobě navíc také trochu jiný význam, který je spíše cítit z odvozených slov jako „rázovitý“ či „svérázný“. Pojem krajinný ráz je kvůli § 12 zák. č. 114/1992 Sb., kde přes své specifické zabarvení významově odpovídá termínu charakter krajiny, již v odborné terminologii zažit jako terminus technicus (Vorel, 2006a).

V krajinné architektuře a v krajinném plánování je charakter krajiny dán množinou vizuálně vnímaných znaků georeliéfu, vodních toků a ploch, vegetačního krytu a znaků souvisejících s osídlením a hospodářskou činností, které charakterizují konkrétní typ krajiny. Jinými slovy je charakter krajiny dán souborem znaků přírodních podmínek, kulturního a historického vývoje (Vorel, 2006b).

Tyto znaky a hodnoty krajiny přirozeně zanikají, jsou překrývány a vznikají nové znaky a hodnoty, neboť obraz krajiny se vždy vyvíjel společným působením socioekonomických, kulturních a přírodních procesů (Němec & Pojer, 2007).

Ráz krajiny je významnou hodnotou dochovaného přírodního a kulturně historického prostředí a je proto chráněn před znehodnocením. Ráz krajiny vyjadřuje nejenom přítomnost pozitivních jevů a znaků, ale též kulturní a duchovní dimenzi krajiny. Löw & Míchal, 2003 dále hovoří o rázovitosti krajiny, která není jen výslednicí estetických hodnot krajinářských návrhů, ale tvořivého života stovek generací našich předků v konkrétních přírodních, kulturně historických a sociálních podmínkách.

Zatímco Löw & Míchal, 2003 rozumí pod pojmem "ráz - rázovitost" něco pevného a jen málo nebo vůbec se měnícího, chápe Vorel, 1999 význam pojmu "ráz" spíše jako "obraz", který přirovnává k fotografii, která se mění v průběhu dne vlivem světla a v průběhu roku vlivem ročních období. Na základě těchto rozdílů se Lacina, 1999 domnívá, že "ráz - obraz" je pojem statický a všechny změny barev jsou výsledkem pouze jakýchsi "filtrů", zatímco pojem "ráz - rázovitost" je pojmem vysoce dynamickým, neboť v sobě odráží vývoj v čase.

Krajinný ráz je souborem specifických charakteristik pro určitou konkrétní oblast či místo v krajině, které jsou příčinou jejího komplexního, funkčního, vizuálního, senzuálního a jiného projevu a činí ji tak typickou až nezaměnitelnou (Bukáček & Matějka, 1999).

Charakter krajiny je vyjádřen subjektivním hodnocením pozorovatele nebo uživatele, který své hodnocení zobecňuje do racionálních pojmů jakými je krajina urbanizovaná, krajina přírodě blízká, krajina zemědělská nebo lesní či do pojmů emocionálně zabarvených jako je krajina klidná, neklidná, panenská, tajemná, bizarní apod. (Vorel, 2008).

Krajinný ráz je dán přírodní, kulturní a historickou charakteristikou určitého místa nebo oblasti (§ 12 zák. č. 114/1992 Sb.), resp. vnímatelnými znaky a hodnotami těchto charakteristik (Vorel et al., 2004).

4.6.2.1 Charakteristiky krajinného rázu

Charakteristika krajinného rázu je dána druhem a uspořádáním krajinných složek, prvků a jevů nebo jejich souborů, které se podílejí na vzniku rázu krajiny. Jedná se o charakteristiky přírodní, kulturní a historické, které vnímáme jako soubor typických znaků (Vorel et al., 2004).

Jak již bylo několikrát uvedeno, dle § 12 odst. 1 zák. č. 114/1992 Sb. platí, že krajinný ráz je dán zejména přírodní, kulturní a historickou charakteristikou určitého segmentu krajiny (místa či oblasti). Charakteristiky krajiny jsou zprostředkovány smyslovými vjemy člověka a prostřednictvím jeho estetických hodnot jsou promítány jako estetická hodnota krajiny (Vorel, 2007a). Míchal, 1999 rozumí charakteristikou krajiny takový soubor znaků krajiny, který je pro krajinu specifický (určuje její individualitu) nebo typický (určuje krajinný typ). Bukáček & Matějka, 1999 zastávají názor, že charakteristiky krajinného rázu vyjadřují mnohostranný popis uspořádání krajinných složek a prvků nebo jejich souborů, které se podílejí na tvorbě krajinného rázu dané lokality. Jednotlivé charakteristiky jsou pak zjednodušeným vyjádřením určitých souborů krajinných složek a prvků, které působí uceleným dojmem.

Charakteristiky krajinného rázu podle Vorla et al., 2004:

- přírodní charakteristika – zahrnuje vlastnosti krajiny určené jak trvalými přírodními podmínkami, kterými jsou především geologické, geomorfologické, klimatické a biogeografické poměry, tak aktuálním stavem ekosystémů
- kulturní charakteristika – dána způsobem využívání přírodních zdrojů člověkem a stopami, které v krajině zanechal
- historická charakteristika – specifická součást kulturní charakteristiky spočívající v souvislostech kulturních a přírodních charakteristik oblasti či místa; je klíčová pro pochopení logiky vztahů mezi přírodními vlastnostmi krajiny, jejím využíváním vzhledem k jejich trvalé (dlouhodobé) udržitelnosti; může nést stopy významných historických událostí

4.6.2.2 Znaký a hodnoty krajinného rázu

Každá charakteristika krajinného rázu se projevuje soustavou znaků, které je možné v krajině identifikovat. Význam znaků tkví ve fyzické přítomnosti určitého jevu, v jeho významu ve struktuře přírodních nebo civilizačních složek a ve vizuálním projevu takového jevu v krajinné scéně (Vorel, 2007a). Hodnota krajinného rázu je potom chápána jako znak krajinného rázu, který v procesu určitého hodnocení nabývá pozitivního významu (Vorel et al., 2004).

Znaký krajinného rázu mají stránku obsahovou a stránku vizuální. Stránka obsahová, která tkví v přítomnosti přírodních, kulturních a historických hodnot důležitých z hlediska svého významu, cennosti a vzácnosti, se stává pro charakter krajiny důležitou zejména tehdy, pokud se projevuje vizuálně (Vorel, 2006b).

Každá ze tří charakteristik krajinného rázu, přírodní, kulturní a historická charakteristika, má dvě roviny. V první řadě je to rovina fyzické přítomnosti určitých jevů a hodnot v krajině. Druhou rovinu představuje skutečnost, že znaký každé z charakteristik krajinného rázu se navenek uplatňují v prostorových, vizuálně i více smyslově vnímaných vztazích krajiny (Vorel, 1999).

Vorel, 2006b hovoří o neopakovatelnosti a proměnlivosti, jež jsou důležitými vlastnostmi charakteru krajiny a o rozmanitosti přírodních a kulturních podmínek vytvářejících různorodé obrazy krajiny. Proměnlivost tkví v přítomnosti či nepřítomnosti určitých znaků, v jejich vizuálním projevu, výraznosti a jedinečnosti a v neposlední řadě v jejich kombinaci a prostorových vztazích.

Krajina se zřetelným a výrazným krajinným rázem se liší od krajiny s rázem nevýrazným a těžko definovatelným přítomností, výrazností a cenností svých znaků a hodnot. V rámci oblasti nebo místa krajinného rázu mají nalezené znaky a hodnoty různý význam a různou cennost (Vorel, 2006b).

Významem se rozumí určitý podíl znaku v celkovém výrazu krajiny. Některé hodnoty identifikované v dané krajině mohou být mimořádné nebo ojedinělé (Vorel et al., 2004):

- znak zásadní – rozhodujícím způsobem determinuje charakter krajiny
- znak spoluurčující – významně spoluurčuje charakter krajiny
- znak doplňující – doplňuje charakter krajiny

Znaky a hodnoty krajinného rázu, které byly identifikovány v dotčeném krajinném prostoru, mají z hlediska obdoby v rámci oblasti krajinného rázu, v rámci regionu nebo v rámci státu různou cennost (Vorel et al., 2004):

- znak jedinečný – ojedinělý jev
- znak význačný – významný jev
- znak běžný – často se vyskytující jev, není významný ani ojedinělý

Znaky krajinného rázu jsou jednotlivé, člověkem v krajině smyslově přímo i zprostředkovaně vnímané charakteristiky krajiny, které spoluvytvářejí její obraz a určitý prostor pro člověka identifikují. Soubor těchto znaků dané krajiny vytváří její rázovitost.

Znaky je účelné dělit na dominantní, hlavní a doprovodné. Rozhodující je určení souboru znaků dominantních, které o rázu krajiny rozhodují v širších, nadřazených celcích, a znaků hlavních, které rozhodují o rázovitosti jednotlivých základních krajinářských celků a identifikují je. Doprovodné znaky ráz krajiny dotvářejí (Lów & Míchal, 2003).

4.6.2.3 Popis jednotlivých charakteristik KR, jejich znaků a hodnot

Přírodní charakteristika KR

Znaky přírodní charakteristiky mohou spočívat v přítomnosti, charakteru, struktuře a vizuálním projevu prvků a jevů přírodní povahy, jakými jsou např. reliéf, lesy, porostní pláště lesních okrajů, rozptýlená dřevinná zeleň, louky, mokřady, vodní toky, vodní nádrže a jezera – jejich břehové porosty a vodní plocha aj. Přítomnost pozitivních hodnot přírodní charakteristiky v dotčeném krajinném prostoru může být indikována, resp. objektivizována přítomností přírodních cenností, chráněných dle zákona č. 114/1992 Sb., např. jako zvláště chráněné území (Vorel et al., 2004)

Charakter přírodních složek a jejich vizuální projev v krajinné scéně výrazně ovlivňuje ráz krajiny. Přírodní hodnota krajinného rázu je tvořena jak přírodovědnou hodnotou, tak hodnotou vizuální, nebo též senzuální. Přírodovědecká hodnota je dána součtem měr vzácnosti či ojedinělosti, dochovanosti a ohroženosti přírodního

či kulturně přírodního prvku, složky nebo celého ekosystému. Vizuelní či senzuální hodnota prvku, nebo složky spočívá v podílu na utváření celkového působení krajiny na smysly člověka a velikosti ovlivněného území (Culek, 2006).

Přírodovědecká hodnota se nemusí vždy výrazně projevit, přesto je ve smyslu § 12 zák. č. 114/1992 Sb. míra zásahu do přírodních hodnot jedním z kritérií ochrany krajinného rázu. Krajinný ráz je sice především kategorií vizuelní, ale význam místa a cennost jednotlivých znaků se na výraznosti a zvláštnosti krajinného rázu bezesporu podílí. Přírodní hodnoty krajiny, spočívající například v přítomnosti cenných biotopů a přirozených ekosystémů mohou být do určité míry viditelné a spoluvytvářet krajinnou scénu a dílčí scenérie. Za indikátory přítomnosti přírodních hodnot lze při identifikaci znaků krajinného rázu považovat přítomnost lokalit chráněných podle jiných částí zákona č. 114/1992 Sb. (Vorel 2006b).

Přírodní charakteristiky jsou v krajině všudypřítomné, ovlivňují krajinný ráz a to v celkovém pohledu i v detailu, spoluurčují a utvářejí pohledové linie, vzdálenosti a tvar horizontu, krajinnou strukturu, vytvářejí krajinné dominanty – terénní, výškové, vodní, vegetační – porosty, solitérní stromy, dále spoluutvářejí barevnost krajiny a její sezónní změny, zejména pak vegetace, půda i voda, sníh a led. Také pomáhají vymezit hranice krajinných typů, krajinných celků a oblastí krajinného rázu a v neposlední řadě se fyziognomicky bezprostředně uplatňují tvary reliéfu, vegetace, vodstvo, případně půdy a horniny, nepřímo prostřednictvím výše uvedených složek také podnebí (Lipský, 1999).

Zák. č. 114/1992 Sb. v § 12 odst. 1 uvádí přírodní hodnotu jako jedno z kritérií ochrany krajinného rázu. Přírodní hodnota je dána kvalitativními parametry zastoupených ekosystémů ve vztahu k jejich trvalé udržitelnosti, reprezentativností aktuálních znaků ve vztahu ke stanovištním podmínkám, prostorovými parametry, harmonickým charakterem interakcí mezi ekosystémy, výraznými přírodními dominantami krajiny (Vorel et al., 2004).

Kulturní a historická charakteristika KR

Znaky kulturně - historické charakteristiky mohou tkvět v přítomnosti, charakteru, struktuře a vizuelním projevu prvků a jevů, jakými jsou např. místa kulturně - historického a duchovního významu, stavby a stavební soubory dokládající historický vývoj a využití krajiny, struktura osídlení a urbanistická struktura sídel, obraz sídla, kulturně - historický význam zástavby a zapojení sídla do přírodního rámce. Přítomnost pozitivních hodnot v dotčeném krajinném prostoru je též indikována, resp. objektivizována přítomností architektonicky cenných a památkově chráněných objektů (Vorel et al., 2004).

Krajina nese stopy kulturního a historického vývoje, které svědčí také o vývoji filozofie umění, hospodářském vývoji, technických schopnostech a vyspělosti obyvatel, o jejich citovém vztahu ke krajině a k její kráse. Takovéto dochované stopy jsou dokladem odlišnosti a specifických rysů ve vývoji území, v těsné závislosti na přírodních podmínkách krajiny, na kulturních tradicích obyvatelstva a i na významných vývojových impulsech, kterými mohly být politické události nebo vliv významných osobností.

Charakter a rázovitost krajiny, jsou vyjádřeny působivostí vizuální scény a skrývají se také ve vlastnostech nehmotných, tj. v kulturních a historických hodnotách a symbolických významech.

Mnohé ze znaků kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu jsou hodnotami, které jsou chráněny státní památkovou péčí. V případě, že některý prvek je kulturní památkou, nebo část krajiny je památkovou zónou či památkovou rezervací, představuje to indikátor přítomnosti kulturních a historických hodnot, které mohou významně spoluvytvářet rázovitost krajiny. Kulturně - historické hodnoty krajiny pak spočívají jak v jejich cennosti a významu, tak ve vnějším vizuálním projevu (Vorel 2006b).

Zák. č. 114/1992 Sb. v § 12 odst. 1 zavádí termín kulturní dominanta jako kritérium ochrany krajinného rázu. Kulturní dominanta krajiny je krajinný prvek či složka, nebo to jsou dochované stopy kultivace krajiny, jejichž význam je nesporný z historického hlediska, architektury či jiného oboru lidské činnosti, které ve svém projevu převládajícím způsobem ovlivňují znaky kulturně historické charakteristiky krajinného rázu (Vorel et al., 2004).

Vizuální charakteristika KR

Ráz krajiny významnou měrou spočívá právě v rovině vizuální a estetické. Znaky krajinného rázu mají jednak stránku obsahovou, ale také stránku vizuální. Přítomnost přírodních, kulturních a historických hodnot se stává pro charakter krajiny důležitou, zvláště když se projevují vizuálně. Většina jevů jednotlivých charakteristik se projevuje navenek vzájemným prostorovým uspořádáním a charakter uspořádání těchto prvků utváří krajinnou scénu.

Krajinný obraz, krajinná scéna a krajinná scenérie :

Většina pozorovatelů vnímá ráz krajiny jako obraz krajiny nebo krajinnou scénu, která na člověka působí emocionálně – prostorové formy, tvary prvků, barevnost, vůně, zvuky, i rozumově – hodnocení jednotlivých jevů, myšlenkové asociace a vzpomínky (Vorel, 2006a). Dílčí části krajinné scény jsou označovány jako krajinné scenérie, které mohou být důležité pro vyjádření a popsání výjimečných estetických hodnot krajiny (Němec & Pojer, 2007).

Obraz krajiny je pojmem obecným, který vyjadřuje senzuální projev vnitřní struktury krajiny. Části krajiny se od jiných částí rozdílně odlišují, a z toho vyplývá, že je rozdílná i jejich krajinná scéna. Tento pojem se používá v krajinářské teorii, prostorové analýze a v kompozici. Oproti obecnému pojmu obrazu krajiny se pojem krajinná scéna používá při vyjádření obrazu určité krajiny, místa či prostoru v určitém čase. Termín krajinná scenérie je dílčí částí krajinné scény a je vyjádřena usměrněným pohledem na část území, či ohraničením nebo orámováním obrazu (Vorel, 2007 a).

O obraze krajiny se v krajinné architektuře hovoří při hodnocení významu prostorového uplatnění znaků jednotlivých charakteristik krajinného rázu. Tento pojem je vyjádřením vnějšího projevu vnitřní struktury krajiny (Vorel, 2006b). Je vnímán spolu s vjemy sluchovými, čichovými, které mohou silně ovlivnit celkový vjem a subjektivní pocit z pozorované krajiny. Jsou jimi například vůně kvetoucích rostlin, pachy, šelest listů, vodních prvků nebo zpěv ptáků. Liší se také v různé denní

době, v různých ročních obdobích a se změnami počasí, kdy se mění barva oblohy, uskupení oblaků, aj. Pro úvahy o krajinném rázu je krajinný obraz základní kategorií kvůli tomu, že krajinný ráz je z velké části vizuální kategorií (Vorel, 1999).

Krajinný obraz je obecným pojmem pro vizuálně vnímaný obraz prostorové skladby hmot a forem jednotlivých krajinných složek. Uspořádání prostorových forem terénu, vegetačního krytu, vodstva, zástavby, jednotlivých staveb a technických staveb a prvků je podstatou vizuálně vnímaného obrazu krajiny. Krajinná scéna – při pozorování z různých míst krajiny vnímáme tzv. krajinnou scénu; krajinnou scénu vnímáme staticky (např. jako pohled z významného bodu krajiny) nebo dynamicky (jako sled pohledů z různých míst trasy průchodu krajinou); krajinná scéna je nositelem estetických hodnot, tkvících v prostorovém uspořádání, v neopakovanosti a jedinečnosti panoramat, v harmonickém měřítku a v harmonických vztazích krajiny. Krajinná scenerie – dílčí prostory a partie krajiny vytvářejí v krajinné scéně odlišné a specifické krajinné scenerie (Vorel et al., 2004).

Prostorové uspořádání a prostorové vztahy prvků v krajině :

Významným předpokladem harmonického působení krajiny, harmonického měřítka a harmonických vztahů jsou rysy prostorového uspořádání prvků krajiny. Těmito rysy jsou například prostorové vymezení vnímané krajinné scény, dále také formy, rozměry, proporce a měřítko prostorů (Vorel, 1999).

Prostorová konfigurace prvků krajinné scény je hmotová skladba prvků krajiny, která vytváří vnitřní prostory a vnější siluety krajiny. Uspořádání (konfigurace) hmot (terénu, zeleně, staveb atd.) může navozovat pocit fádnosti nebo dramatičnosti pozorované scény, harmonie, kontrastu, dynamiky nebo statického výrazu, výraznosti nebo nevýraznosti, jedinečnosti nebo neurčitosti. Prostorové vztahy krajinné scény jsou vztahy mezi jednotlivými hmotnými prvky krajinné scény, jejich vzájemné vzdálenosti, proporce šířkových a výškových dimenzí, význam důležitých bodů, linií a prostorů, vzájemné osově vazby, rysy symetrie, gradace atd.

Harmonické měřítko krajiny vyjadřuje takové členění krajiny, které odpovídá harmonickému vztahu činností člověka a přírodního prostředí. Z hlediska fyzických vlastností krajiny se jedná o soulad měřítka celku a měřítka jednotlivých prvků. Naproti tomu harmonické vztahy v krajině vyjadřují soulad činností člověka a přírodního prostředí (absence rušivých jevů), trvalou udržitelnost užívání krajiny, harmonický soulad jednotlivých prvků krajinné scény (Vorel et al., 2004).

Pravidla prostorového uspořádání prvků, která vytvářejí v krajině určitý prostorový řád, zvýrazňují nebo tvoří dominantní rysy krajiny a ozvláštňují jednotlivé části krajinné scény, se označují jako „prostředky harmonizace“. Jsou jimi rysy:

- symetrie – souměrnost vyvolává pocit vyváženosti a klidu
- asymetrie – rozdílnost jednotlivých částí může v kompozici působit vyváženým dojmem, dojmem dynamické nerovnováhy nebo k určitému místu směřující dynamický účinek může také podpořit význam dominanty
- gradace – umocňuje či stupňuje účinek vnímané prostorové scény směrem k určitému místu, k dominantě (v krajině se účinky gradace projevují v přirozeném uspořádání terénních nebo lesních horizontů, v členění mezí a v dynamických směrech linií zeleně)

- rytmus – vnáší do kompozice jasný řád a geometrizaci (v krajině může rytmus vytvářet např. stromořadí, členění polí nebo v nenápadnější podobě i členění prostorů)
- kontrast – představuje vzájemnou odlišnost prvků, částí či struktur krajinné scény, může se také týkat forem, rozměrů, textury, barvy, světla a stínu nebo rytmu (v krajině se uplatňuje kontrast měkkých přirozených forem a geometrických linií silnic a železnic, protiklad nepravidelných okrajů porostů a struktury zoraných polí, podzimní barevnost jehličnatého a listnatého lesa)
- shoda – zdůrazňuje naproti tomu rovnováhu a státnost vnímané scény, je opakem kontrastu

Narušení zřetelného vymezení prostoru, zásah do pohledového horizontu, narušení symetrie, harmonické nerovnováhy či rytmu určité části krajinné scény se může nepříznivě projevit v narušení estetických hodnot krajiny a harmonických vztahů v krajině. Vymezení, forma a měřítko prostoru a uspořádání prvků prostorové scény může být podstatou estetické hodnoty krajiny a harmonických vztahů v krajině, tedy hodnot, které jsou předmětem ochrany podle § 12 zák. č. 114/1992 Sb. (Vorel, 1999).

Estetická hodnota krajiny:

Některé scenérie v krajině vyvolávají v pozorovateli krajiny pozitivní reakce a estetické prožitky, vzniká tak estetická hodnota krajiny. Estetickou hodnotu krajiny označuje Vorel, 1999 za klíčový pojem v hodnocení kvality krajiny, krajinářské kompozice a tvorby.

Estetické hodnoty krajiny jsou tvořeny hodnotami emocionálními a hodnotami obsahovými. Estetická hodnota krajiny se projevuje ve smyslovém vnímání pozorovatele, který vnímá bohatství forem a tvarů, barev přírody a jejich uspořádání. Tyto vjemy se odrážejí do tzv. emocionální hodnoty krajiny a navozují duševní pocity (uklidnění, úžas či překvapení). Estetickou hodnotu tvoří také hodnoty obsahové, spočívající v přítomnosti určitých jevů, znaků a hodnot krajiny. Jedná se o hodnoty přírodní, kulturní a historické, které jsou velmi specifické a projevují se rozumovým hodnocením.

Estetická hodnota krajiny je vyjádřením přírodních a kulturních hodnot, harmonického měřítka a vztahů v krajině. Předpokladem vzniku estetické hodnoty jsou subjektivní vlastnosti pozorovatele, objektivní okolnosti pozorování a objektivní vlastnosti krajiny jako skladba a formy prostorů, konfigurace prvků, struktura složek (Vorel et al., 2004).

Estetické vnímání Vorel, 1999 diferencuje na subjektivní a objektivní. Subjektivní vnímání závisí na povaze pozorovatele, na jeho momentální situaci a rozpoložení. Jinak vnímá krajinu hospodář, pro kterého je krajina zdrojem obživy, jinak ji vnímá návštěvník pro kterého je místem odpočinku či objektem poznání. Nejvýraznějšími znaky, které spoluvytvářejí ráz krajiny, jsou vizuálně vnímané typické rysy krajinné scény. Jedná se o terén, vegetaci, stavby a hospodářské využívání krajiny. Dá se tedy odvodit, že estetická hodnota má rovněž objektivní povahu vnímání. Vznik estetické hodnoty krajiny je závislý hlavně na subjektivních vlastnostech uživatele nebo pozorovatele a na objektivních vlastnostech krajiny.

Harmonie v přírodě je objektivní krása a to, co z ní vnímáme, je krásou subjektivní (Němec & Pojer, 2007).

4.7 Zdroje poznání historického vývoje české krajiny

Pracovně lze dostupné prameny využitelné pro získávání informací o historickém vývoji určitého území rozdělit na písemné a obrazové. Písemnými zdroji jsou psané a tištěné texty, ať už archivní prameny jako třeba staré kroniky obcí, nebo současná regionální literatura včetně textových částí turistických map, průvodců, různých lexikonů sídel apod. Obrazové zdroje informací představují staré pohlednice, fotografie, obrazy nebo archivní mapové podklady, které jsou v tomto ohledu asi nejlépe využitelné pro svou názornost. Řada z těchto zdrojů je navíc dnes již volně dostupných v elektronické podobě na síti internet prostřednictvím speciálně zaměřených serverů (např. [URL08], [URL05], aj.)

4.7.1 Historie mapování Českých zemí

První primitivní mapy se datují již do období pravěku, kdy člověk ve svém vývoji dospěl do stádia, kdy začal poznávat své okolí a měl potřebu zaznamenat jeho podobu kresbou nebo náčrtem. Příkladem může být rytina oblasti Pavlovských vrchů na mamutím klu stará cca 25 000 let (Semotanová, 2001).

Nejstarší, v klasickém pojetí, mapy Čech a Moravy pravděpodobně vznikaly již na počátku 2. tisíciletí. Svědectví o tom podávají některé písemné prameny, např. Kosmova kronika z počátku 12. stol. První zachované historické mapy se objevují v průběhu 16. a 17. stol., jedná se o díla jednotlivých kartografů, kteří pravděpodobně vycházeli ze starších mapových zdrojů, a to z důvodu vysoké vypovídající schopnosti jejich map (Mikšovský & Zimová, 2006).

S novými vědeckými poznatky (rozvoj matematiky, geometrie a astronomie) se postupně mapy zdokonalovaly a zvětšoval se rozsah zobrazovaného území. K rozšíření map výrazně přispěl knihtisk. K rozmachu kartografie došlo v 1. pol. 16. stol., mapy začaly nabývat na významu, staly se nezbytným podkladem pro mapování majetku, později sloužily jako základ katastrální evidence. Další významné pokroky ve vývoji mapových děl přineslo 19. stol., kdy se v Čechách zdokonalovalo zeměměřičství, a mapováním se zabývali specialisté, kterým bylo poskytnuto technické vzdělání (Semotanová, 2001).

4.7.1.1 Müllerova mapa Čech (1720)

V období baroka, téměř před třemi staletími, vzniklo zřejmě jedno z nejkrásnějších a nejcennějších kartografických děl naší minulosti. Jedná se o mapu Čech Jana Kryštofa Müllera, tzv. Müllerovo mapování Čech, které svými rozměry, obsahem, výtvarným i kartografickým zpracováním vyniká nad dalšími mapovými díly jak domácími, tak i zahraničními. Müllerova mapa, na rozdíl od starších mapových pramenů, již dokáže poskytnout nejrůznější údaje o české krajině počátku 18. století. Využívají ji geografové, historikové, historičtí geografové, historikové umění, krajinní ekologové a další odborníci. Je v ní obsažen topografický obsah (sídla, komunikace, vodní toky a plochy, schematicky znázorněný reliéf a zeleň), dále jsou podrobně zakresleny zemědělské usedlosti, zaniklé osady, mlýny, vinice, doly na zlato, stříbro a další nerostné suroviny, hutě, sklárny, poštovní stanice a mnoho

jiných informací, je doplněna bohatou legendou. Müllerova mapa vznikla na základě vojenských, správních a hospodářských požadavků státu. Byla provedena technikou mědirytiny celkem na 25 sekcích v měřítku cca 1: 132 000. Srovnáním Müllerovy mapy s mladšími mapami lze sledovat, jak se krajina postupně měnila a kolik se v její paměti dochovalo do současnosti [URL08].

4.7.1.2 I. vojenské mapování, „josefské“ (1764 – 1768, rektifikace 1780 – 1783)

Mapování bylo provedeno v podrobném měřítku 1: 28 000. Zeměměřičství té doby bylo ještě nedokonalé, před mapováním nebyla vybudována síť přesných trigonometrických bodů. Důstojníci vojenské topografické služby projížděli krajinou na koních a mapovali metodou „a la vue“ – „od oka“, tj. odhadem v terénu. Následné pokusy o sestavení přehledné mapy celého území monarchie, z důvodu chybějící kvalitní geometrické kostry, proto skončily neúspěšně (kresbu nebylo možné jednoznačně napojit).

Velká pozornost při mapování byla věnována komunikacím (rozlišeny podle sjízdnosti – císařské silnice aj.), řekám, potokům i umělým strouhám, využití půdy (orná půda, louky, pastviny atd.) i různým typům budov – kostely, mlýny. Díky barevnému rozlišení (mapy ručně kolorované) lze jednotlivé složky snadno identifikovat. Současně s kresbou map vznikal vojensko – topografický popis území obsahující informace, které nebyly v mapě – šířka a hloubka vodních toků, stav silnic a cest, zásobovací možnosti obcí, aj. Na okraji každého mapového listu je seznam obcí a kolonky pro doplnění počtu obyvatel, koní apod.

Ač tedy toto mapování obsahuje řadu nepřesností, jeho význam spočívá v jeho podrobnosti, měřítku a téměř vyčerpávajícím písemném operátu. Mapové dílo je rovněž významné dobou svého zhotovení, zachycuje území Čech, Moravy a Slezska v době před nástupem průmyslové revoluce, v době největšího rozkvětu barokní kulturní krajiny a její nejvyšší diverzity [URL08].

4.7.1.3 II. vojenské mapování, „Františkovo“ (1836 – 1852)

Tomuto mapování předcházela vojenská triangulace, která sloužila jako geodetický základ mapového díla. Oproti I. vojenskému mapování se již tedy vyznačuje zvýšenou mírou přesnosti. Podkladem byly mapy Stabliního katastru v měřítku 1: 2 880, což mělo také pozitivní vliv na přesnost.

Obsah mapy je v podstatě totožný s I. vojenským mapováním, byly jen přidány výšky trigonometrických bodů (ve vídeňských sázích). Avšak výrazně se již liší zobrazovaná situace, mapy II. vojenského mapování vznikaly v době nástupu průmyslové revoluce a rozvoje intenzivních forem zemědělství, kdy výměra orné půdy vzrostla za 100 let o 50 % a lesní plochy dosáhly u nás historicky nejmenšího rozsahu [URL08].

4.7.1.4 III. vojenské mapování, „Františko – josefské“ (Čechy: 1877 – 1880)

Františkovo mapování již nestačilo požadavkům armády rakouské monarchie na přesné a aktuální mapy. Podkladem nového mapování se opět staly katastrální mapy. Oproti II. vojenskému mapování je vylepšeno znázornění výškopisu – nejen šrafami, ale také vrstevnicemi a kótami. Výsledkem jsou kolorované tzv. topografické sekce v měřítku 1: 25 000, z nichž přetiskem vznikly mapy speciální

(1: 75 000) a generální (1: 200 000), které již byly tištěny černobíle. Po vzniku samostatného Československa byly až do r. 1956 nejen v armádě hojně používány reambulované speciální mapy [URL08].

4.7.2 Historie katastrální evidence

Snaha o jednotnou daňovou politiku je patrná již v r. 1022, kdy český kníže Oldřich († 1034) zavedl vybírání daně z lánu. Soukromá práva na majetek si začala šlechta počátkem 14. stol. zajišťovat zápisem v zemských deskách. Držebnosti poddaných a jejich povinnosti si dávala vrchnost před r. 1650 zapisovat do knih zvaných urbáře.

V r. 1650 se sněm království Českého usnesl na tom, aby byly daně vyměřovány na spravedlivějším a věcnějším základě. Této dani měly být podrobeny jen statky a pozemky v držení poddaných (pozemky vrchnostenské, dominikální nebyly až do r. 1706 podrobeny žádné dani). Vzniklý elaborát byl prvním berním katastrem pro Čechy a je znám jako první rustikální katastr (první berní rula). První rustikální katastr byl revidován a doplněn a uvádí se pak jako druhý rustikální katastr z r. 1684 (druhá berní rula), který platil až do r. 1748 [URL05].

4.7.2.1 Tereziánský katastr

R. 1749 vstoupil v platnost tzv. první tereziánský katastr rustikální (třetí berní rula z r. 1748). Po nové generální vizitaci rustikální půdy začal v r. 1757 platit druhý tereziánský katastr rustikální (čtvrtá berní rula z r. 1757). V r. 1749 byly zavedeny i nové příznávací listy pro statky dominikální, šetření bylo ukončeno r. 1756 a výsledný elaborát je známý pod názvem Panské vyrovnání z r. 1757. Tvořil základ pro tereziánský katastr dominikální. Rustikální tereziánský katastr spolu s tereziánským katastrem dominikálním tvořily úplný a velký katastr všech pozemků a statků, nazýval se pak souhrnně katastrem tereziánským aneb tereziánskou rektifikací katastru [URL05].

4.7.2.2 Josefský katastr

R. 1785 vydal Josef II. patent o reformě daně pozemkové a vyměření půdy, který zavedl dvě významné novinky - nahrazení dosavadní soustavy osedlostní jiným daňovým prvkem - pozemkem a zaměření každého pozemku. Výsledný elaborát je znám jako josefský katastr. Jednalo se o první katastr, založený na přímém měření skutečného stavu v terénu. Josefský katastr se neshledal s porozuměním u šlechty a ta si po roční platnosti (1789 - 1790) vymohla jeho zrušení a opětné zavedení tereziánského katastru [URL05].

4.7.2.3 Tereziánsko - josefský katastr

Po zrušení josefského katastru platil tereziánský katastr jen krátkou dobu. Josefský katastr ukázal všechny nesprávnosti ve výměrách tereziánského katastru. Byl proto zaveden katastr, v němž se převzaly správné výměry z josefského katastru a ponechaly šlechtě výhody z ocenění Panského vyrovnání. Nový katastr byl založen v r. 1792, nazýval se tereziánsko - josefský katastr a byl podkladem pro založení zemských desek a pro daňové předpisy až do r. 1860, kdy vstoupil v platnost operát stabilního katastru [URL05].

4.7.2.4 Stabilní katastr (Čechy: 1826 – 1842, reambulace 1869 – 1881)

Základy dnešního novodobého katastru nemovitostí byly položeny nejvyšším patentem rakouského císaře Františka I. z r. 1817 o dani pozemkové a vyměření půdy. Podkladem pro stanovení výše pozemkové daně byl přesný soupis a geodetické vyměření veškeré půdy, tzv. stabilní katastr, který byl již zcela založen na vědeckých základech velkoměřítkového mapového díla. Zvolené základní měřítko zobrazení (1: 2 880) vycházelo z požadavku, aby se 1 dolnorakouské jitro (tj. čtverec o straně 40 sáhů) na mapě zobrazilo jako 1 čtvereční palec (1 sáh = 6 stop, 1 stopa = 12 palců; 40 sáhů x 6 stop x 12 palců = 2 880). Podrobné měření bylo realizováno metodou měřického stolu (grafickým protínáním). Na Moravě probíhalo podrobné měření v letech 1824 – 1836, v Čechách pak 1826 – 1843. Z měřického operátu stabilního katastru je dodnes odvozena většina platných katastrálních map na území České republiky. Takové katastrální mapy (zpravidla v měřítku 1: 2 880) jsou platné na cca 70 % území dnešního státu.

Systematická údržba stabilního katastru nebyla nijak zajištěna, proto bylo později nařízeno jeho jednorázové doplnění, tzv. reambulace stabilního katastru. Práce v letech 1869 – 1881 byly prováděny ve velkém spěchu a kvalita původního díla značně utrpěla. Reambulace map stabilního katastru ukázala, že katastr může být brzy znehodnocen, nebude – li zajištěn systém jeho nepřetržitého doplňování a údržby. Zákon z r. 1883 o evidenci katastru daně pozemkové proto nařídil, že se katastr daně pozemkové musí udržovat v souladu se skutečným a právním stavem. V r. 1896 byl katastr daně pozemkové revidován a od r. 1898 bylo v katastru zavedeno používání metrické míry. Pro nové zaměřování se postupně přestalo využívat metody grafické a zavedena byla metoda číselného měření. Katastr daně pozemkové platil až do r. 1927 [URL05].

5. ROZBOR ZÁJMOVÉHO ÚZEMÍ (KPZ ZAHRÁDECKO)

5.1 Vymezení řešení lokality

Předmětem analýzy je území Krajinné památkové zóny Zahrádecko (dále jen „KPZ Zahrádecko“), která byla prohlášena vyhláškou Ministerstva kultury č. 208/1996 Sb. ze dne 1.7.1996 o prohlášení území vybraných částí krajinných celků za památkové zóny (dále jen „vyhl. č. 208/1996 Sb.“) a je evidována v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod rejstříkovým číslem 2386 [URL12].

Průběh hranice této zóny je slovně popsán v příloze uvedené vyhlášky, a to následovně: *„Hranice památkové zóny krajinného celku Zahrádecko začíná v osadě Nový Dvůr na mostku polní cesty přes Robečský potok. Pokračuje východním směrem po hranicích katastrálního území Zahrádky, protíná silnici 291 Česká Lípa – Zahrádky, pokračuje po hranicích katastrálního území a dále po severovýchodním břehu Novozámeckého rybníka až do obce Jestřebí - Provodín, kterou prochází až k silnici Provodín – Jestřebí. Zde se lomí k jihozápadu a po této silnici směřuje do Jestřebí. Na křižovatce se silnicí I/291 se lomí a pokračuje po ní ve směru Zahrádky. Za kótou 261 se opět lomí a pokračuje po hranicích katastrálních území Zahrádky a Šváby k osadě Kozí Roh. Odtud pokračuje po silnici do obce Holany. Obec obchází po jižní hranici zastavěného území a navazuje na silnici Holany – Blíževedly. Sleduje tuto silnici západním směrem, přetíná potok napájející Dolanský rybník a po cca 50 metrech v zatáčce silnice odbočuje hranice směrem severním. Pokračuje po hranici katastrálního území Stvolínky na kótu 335, zde se opětovně stáčí po polní cestě směrem severním k obci Stvolínky, překračuje železniční trať Stvolínky – Zahrádky po silnici k mostku přes Bobří potok. Obchází východní část obce až k silnici Stvolínky – Zahrádky a východním směrem pokračuje k Nebeskému rybníku. Sleduje jeho severozápadní a severní břeh až ke vtoku potoka v severovýchodní části rybníka, prochází skalní rozsedlinou a vrací se na silnici, kterou kolmo přetíná, a pokračuje po silnici směrem jihovýchodním. V místech podchodu železniční tratě odbočuje směrem východním a sleduje těleso železniční tratě až před železniční stanicí Zahrádky na hranici katastrálního území Zahrádky. Zde se lomí k severu a pokračuje po hranici katastrálního území až do osady Nový Dvůr, kde se hranice zóny uzavírá.“*

Území zóny je rovněž vymezeno graficky, a to zákresem jeho hranic do mapového podkladu. V konkrétním případě KPZ Zahrádecko se jedná o vyznačení hranic do mapy v měřítku 1 : 50 000. Fyzicky je to černobílá mapka formátu A3, na které má celé území zóny rozměry cca 23 x 10 cm, což má při skutečné rozloze tohoto krajinného celku za důsledek, že tento materiál, má pro praxi pouze velmi omezenou a k tomu poměrně špatně čitelnou vypovídající hodnotu.

5.1.1 Předmět ochrany památkového území (institut „KPZ“)

Vyhlášení památkové zóny je především nástrojem k ochraně kulturně historických hodnot určitého území. Ještě přísnější režim potom platí na území památkových rezervací. V ČR existují městské a vesnické památkové zóny a rezervace. V případě tzv. krajinné památkové zóny se jedná o určitý zvláštní typ památkově chráněného území, kde se kromě kulturně historických aspektů rovněž velice významně uplatňuje přírodní charakteristika tohoto krajinného celku. Předmětem

ochrany je zde tedy především vizuální projev vyváženého spolupůsobení obou těchto složek.

Ministerstvo kultury stanovilo v § 1 vyhl. č. 208/1996 Sb. území 15 krajinných celků památkovými zónami, mezi které bylo zařazeno také Zahrádecko. Touto vyhláškou bylo v § 3 rovněž určeno, že předmětem ochrany vyhlášených KPZ jsou především sídla, architektonické soubory, jednotlivé památkové objekty, struktura pozemků, komunikace, vodní plochy, vodní toky, trvalé porosty a realizované kompoziční záměry v krajině, které vykazují významné kulturní hodnoty, a proto k zajištění ochrany těchto částí krajinných celků a historických prostředí slouží rozhodnutí a opatření jak orgánů státní památkové péče, tak i dalších orgánů státní správy podle zvláštních předpisů (tím je myšlen hlavně zákon o územním plánování a stavebním řádu a zákon o ochraně přírody a krajiny).

5.1.2 Určení konkrétního rozsahu území podléhajícího režimu ochrany KPZ Zahrádecko

Území krajinného celku KPZ Zahrádecko zahrnuje rozlohu správních obvodů samostatných obcí Zahrádky, Holany, Jestřebí a Stvolínky, včetně některých jejich přidružených osad (místních částí) nebo osamělých usedlostí. V případě Zahrádek se jedná o osady Borek, Karasy, Karba, Nový Dvůr, Šestidomí a část Šváby, k městyse Holany náleží Čapí Dvory, Kozlí Roh, Sádky a samostatná část Rybnov, osada Malý Bor pak náleží k obci Stvolínky.

správní obvod obce (I. typu)	zahrnuto v rámci KPZ Zahrádecko	
	katastrální území	obce a jejich části vč. všech osad a samot
ZAHRÁDKY <i>k.ú. Šváby a Zahrádky, části obce - Borek</i>	Zahrádky i Šváby – celá rozloha k.ú.	Zahrádky – celá vesnice, a Borek, Karasy, Karba, Nový Dvůr, Šestidomí, SZ část osady Šváby
HOLANY <i>k.ú. Holany a Loubí, části obce - Hostíkovice, Oslovice, Rybnov</i>	Holany – zhruba 1/2 rozlohy (střední část ohraničena na J silnicí III. tř. a na S železnicí)	Holany – pravděpodobně celé v současnosti zastavěné území městyse, a Čapí Dvory, Rybnov, Sádky, 1 usedlost na Kozlím Rohu
JESTŘEBÍ <i>k.ú. Jestřebí, Pavlovice a Újezd, části obce - neurčeny</i>	Jestřebí – zhruba 1/3 rozlohy (SZ část vymezená na JZ sil. I. tř. a na JV sil. III. tř.)	Jestřebí – SV část zástavby obce (tj. převážná část jejího zastavěného území)
STVOLÍNKY <i>k.ú. Stvolínky a Stvolín. Petrovice, části obce - Kolné, Novina, Taneček</i>	Stvolínky – zhruba 2/5 rozlohy (JV část oddělená na S železnicí a sil. I. tř. a na Z polní cestou)	Stvolínky – pouze JV část zástavby obce (jen menší část zastavěného území), a Malý Bor

5.1.3 Zařazení území KPZ Zahrádecko v rámci územně – správního členění ČR

Začlenění zájmového území v rámci administrativního členění České republiky znázorňuje uvedená tabulka.

Obec (LAU2)	I. typ (základní)	Zahrádky, Holany, Jestřebí, Stvolínky
	II. typ (POU)	Česká Lípa
	III. typ (ORP)	Česká Lípa
Okres (LAU1)		Česká Lípa
Kraj (NUTS3)		Liberecký
Oblast (NUTS2)		Severovýchod
Stát (NUTS1)		Česká republika
Euroregion (NUTS0)		Nisa

pozn.: LAU – místní samosprávné jednotky
NUTS – nomenklatura územních statistických jednotek
POU – obec s pověřeným obecním úřadem
ORP – obec s rozšířenou působností

5.1.3.1 Působnost nadregionálních organizací v zájmovém území

Euroregion Nisa

Území KPZ Zahrádecko náleží pod oblast působnosti Euroregionu Neisse-Nisa-Nisa, respektive jeho české části (Regionální sdružení Euroregion Nisa). Jedná se o dobrovolné sdružení obcí, měst a dalších subjektů v prostoru tzv. Trojmezí, což je související hraniční oblast, kde se stýkají hranice České republiky, Spolkové republiky Německo a Polské republiky, které bylo založeno 21.12.1991 jako první subjekt této formy přeshraniční spolupráce ve střední a východní Evropě. Všechny tři právnické osoby (organizace) byly založeny podle právních předpisů jednotlivých zemí a mají vlastní právní subjektivitu. Euroregion byl založen za účelem podpory rozvoje příhraničních oblastí formou vzájemné, hranice států přesahující spolupráce. Uvedené státy dlouhodobě spojuje mnoho společných problémů a zájmů, které pramení z dlouholeté společné nebo podobné historie a ze stávajících vzájemných ekologických, ekonomických a kulturních vazeb. Euroregion podporuje v příhraničních územích rozvoj spolupráce mimo jiné v otázkách územního plánování, zachování a zlepšování životního prostředí, rozvoje příhraniční turistiky, kulturní výměny a péče o společné kulturní dědictví. Během svého dosavadního působení euroregion na svém území realizoval např. řadu projektů přispívajících k podpoře cestovního ruchu, jako je turistický informační systém, vícejazyčné navigace pro turisty, výstavba a rekonstrukce cyklostezek, rekonstrukce turistických stezek aj. [URL06].

V rámci zájmového území jsou členy sdružení Euroregionu Nisa obce STVOLÍNKY a ZAHRÁDKY.

Region soudržnosti Severovýchod

NUTS II Severovýchod tvoří Liberecký, Královéhradecký a Pardubický kraj. Region soudržnosti Severovýchod byl vytvořen za účelem realizace Regionálního operačního programu NUTS II Severovýchod (ROP SV), prostřednictvím kterého je možné čerpat finanční prostředky z Evropského fondu pro regionální rozvoj. Řídicím

orgánem je Regionální rada regionu soudržnosti, která je odpovědná za řízení a provádění operačního programu. ROP SV je jedním z operačních programů ČR, který je zaměřen na podporu regionu soudržnosti Severovýchod s cílem zvýšit atraktivitu regionu pro investice, podnikání a život obyvatel. Program nabízí evropské dotace pro inovativní a investiční projekty pro programovací období EU 2007 – 2013, prostřednictvím 5 prioritních os, které se dále dělí na jednotlivé oblasti podpory. Jako priority jsou stanoveny Rozvoj dopravní infrastruktury, Rozvoj městských a venkovských oblastí, Cestovní ruch, Rozvoj podnikatelského prostředí a Technická pomoc.

V zájmovém území bohužel dosud nebyl realizován žádný projekt s využitím podpory prostřednictvím ROP SV. Nejbližšími realizovanými projekty bylo vybudování archeologického muzea Českolipska v opraveném historickém objektu městské šatlavy v České Lípě a zřízení centra textilu ve zrekonstruovaném hospodářském objektu vodního hradu Lipý, které byly oba podpořeny prostřednictvím oblasti podpory 3.1 Rozvoj základní infrastruktury a doprovodných aktivit v oblasti cestovního ruchu [URL16].

5.1.3.2 Účast obcí zájmového území v regionálních sdruženích

Zakládání účelových svazků obcí, jejichž činnost se ve velké míře zaměřuje na cestovní ruch, souvisí se snahou využít potenciálu atraktivní turistické oblasti. Tyto mikroregiony zaujímají menší území než Českolipský okres, které je však také odlišné od správního obvodu POU Česká Lípa.

Sdružení Českolipsko

Toto sdružení založily obce, města a svazky obcí k ochraně svých zájmů ve sféře rozvoje turismu a domácího cestovního ruchu. Sdružení bylo založeno dne 19.10.2005 a jeho sídlem je Městský úřad Česká Lípa. Jeho členy jsou jak Svazek obcí Máchův kraj, tak Svazek obcí Peklo, a také další čtyři svazky obcí v regionu, jako je Novoborsko, Podještědí, Podralsko a Hrádecko – Chrastavsko. Účelem sdružení je zajištění efektivní spolupráce měst, obcí a dalších právních subjektů, se zájmem na rozvoji cestovního a turistického ruchu a předmětem jeho činnosti je hlavně koordinace nejrůznějších aktivit při propagaci cestovního ruchu včetně odpovídajícího komplexního servisu za účelem zlepšení služeb pro turisty, soustředění nabídky regionálních turistických zajímavostí, vytvoření konceptu kulturních a dalších aktivit v regionu, společná propagace na výstavách doma i v zahraničí, vydávání propagačních materiálů, zvýšení vlastních příjmů obcí z turistického ruchu, vytvoření nových pracovních příležitostí, vytvoření informační sítě mezi členy sdružení a její napojení na celostátní informační síť a poradenství v oboru cestovního ruchu pro obce [URL15].

Svazek obcí Máchův kraj

Svazek obcí Máchův kraj byl založen dne 21.11.2003 sdružením 17 obcí (v současnosti 20 členů) na území, které bylo lokalizováno jako Máchův kraj už v 60. l. 20. st. (v r. 1961 vydalo Sportovní a turistické nakladatelství turistického průvodce pod názvem Máchův kraj). Území, na kterém se nacházejí členské obce svazku, je poněkud menší a je ohraničeno od západu k východu obcemi Kravaře, Zahradky, Jestřebí a městy Doksy a Bělá pod Bezdězem, z jihu obcemi Tuhaň, Ždírec, Luka a

městem Dubá až po Kokořínsko. Sídlem svazku je město Doksy, které je přirozeným centrem území. Hlavním cílem a předmětem činnosti svazku je podpora a rozvoj cestovního ruchu na svém území, dále koordinace aktivit v oblasti cestovního ruchu, zajištění informačního servisu, propagace a reprezentace oblasti navenek, publikační činnost, rozvoj sportovních a kulturních aktivit, rozvoj kulturního dědictví a tradic, ochrana životního prostředí, koordinace investičních akcí apod. [URL09].

Co se týče modelového území Zahrádecka, tak členy Svazku obcí Máchův kraj jsou obce JESTŘEBÍ a ZAHRÁDKY.

Svazek obcí Peklo

Svazek obcí Peklo byl založen obcemi Holany, Kvítkov, Provodín, Sosnová, Stvolínky a Zahrádky dne 23.5.2002 ještě jako Sdružení Peklo. V r. 2004, kdy se členem svazku stalo město Česká Lípa, došlo ke změně názvu na Svazek obcí Peklo. Od r. 2007 ke svazku přistoupilo dalších šest obcí. Svazek obcí Peklo leží jižně od České Lípy v území, které je charakterizováno údolní nivou řeky Ploučnice, oblastí rybníků v okolí Holan a především údolím Robečského potoka, jehož skalnatá rokle nazvaná Peklo, dala svazku obcí název. Sídlo svazku je v Sosnové. Předmětem činnosti svazku je koordinace společného postupu při realizaci záměrů v obcích oblasti Českolipska včetně plánování investičních akcí v návaznosti na potřeby celého regionu, rozvoj územních plánů a koncepcí rozvoje celé oblasti, příp. v obcích s oblastí sousedících [URL17].

V zájmovém území není členem Svazku obcí Peklo pouze obec Jestřebí. Obce HOLANY, STVOLÍNKY a ZAHRÁDKY patřily k zakládajícím členům tohoto svazku.

5.1.3.3 Začlenění zájmového území v rámci turistických regionů ČR

Území ČR je rozděleno na 15 turistických regionů. Zájmové území KPZ Zahrádecko náleží k regionu nazvanému Český sever. V celé ČR existuje celkem 43 turistických oblastí. Region Český sever je rozdělen na 4 turistické oblasti. Jsou to 15 – Máchův kraj, 16 – Lužické hory a Ještědský hřbet, 17 – Frýdlantsko a 18 – Jizerské hory. Zájmové území KPZ Zahrádecko leží v Máchově kraji.

Stručná charakteristika Českého severu

Dominantou regionu je víceúčelový objekt televizní a komunikační věže na Ještědu, která je jednou z nejvýraznějších staveb na území ČR a lze ji identifikovat i při přeletu hranic od severu směrem na Prahu. Drsný, byť Český, sever je rájem lyžařů a všech milovníků přírody, kteří se již nabažili drsné krásy sousedních Krkonoš a zatoužili po romantičtějších scénériích zdejší malebné kopcovité krajiny, kde řeka Jizera a její přítoky vyřezávají půvabná údolí.

Největší Velký rybník u Doks, dnes Máchovo jezero, byl založen již za Karla IV. a nabízí ideální podmínky pro vodní sporty. Také u Holan vznikla před mnoha staletími důmyslná rybníční soustava, dnes oblíbená rekreační oblast. Máchův kraj je členitá, mírná pahorkatina, která inspirovala největšího českého romantika K. H. Máchu. Území je přímo rájem pro cyklisty, místními lesy prochází bezpočet cest vhodných pro výlety na kolech. Jizerské a Lužické hory patří k ideálním terénům pro lyžaře - běžkaře. Půvab zdejší krajiny je v českých podmínkách naprosto svérázný.

Člověk se zde výrazně podílel na formování půdorysu a také linií horizontů - hrady, zámky, města, atd. Býval to chudý kraj, který ale dokázal bohatství vybudovat. To vše vytváří v dech beroucí krajině až rafinovanou skladbu pohledů, otevírajících se i na kdejaké silničky vedoucí odnikud nikam [URL18].

Základní vymezení Máchova kraje

Básník K. H. Máchy (1810 - 1836), čelní představitel českého romantismu, si zdejší kraj oblíbil natolik, že právě sem, do kraje pod impozantním hradem Bezděz (Doksko, Dubsko), zasadil děj svého nejznámějšího díla, lyricko - epické básně Máj. Autor uvádí v takzvaném Výkladu Máje "...děj se koná u města Hiršberg mezi horami, na nichž hrady Bezděz, Pernštejn, Houska a v dálce Roll k východu, západu, poledni a půlnoci okazují...". Hiršberk byl tehdejší název pro Doksy, Pernštejn je Starý Berštejn a Roll označuje hrad Ralsko [URL18].

Celá oblast nese básníkovu jméno od r. 1961, kdy vyšel turistický průvodce s názvem Máchův kraj. Jeho autor František Patočka poprvé oblast o rozloze 1813 km² označil jako Máchův kraj a vymezil její hranice. Máchův kraj se nachází v jihozápadní části Libereckého kraje, svým jižním okrajem, kterým je Kokořínsko, zasahuje do Středočeského kraje. Na východě sahá až k Českému Dubu, pak podél toku Jizery přes Mnichovo Hradiště, Bakov nad Jizerou, Mladou Boleslav až ke Krnsku. Jižní hranicí je Kokořínsko, jihozápadní hranici tvoří říčka Liběchovka od Liběchova do Zakšína, západ je ohraničen Úštěkem a Verneřicemi. Severní hranice vede údolím řeky Ploučnice až k Osečné. Srdcem Máchova kraje jsou Doksy s Máchovým jezerem (Velký rybník založený r. 1367 císařem Karlem IV., po r. 1945 nesoucí Máchovo jméno), a Dubá, která je východiskem do úžasné krajinné oblasti Dubské Švýcarsko a Kokořínsko. Gotický královský hrad Bezděz na východě tvoří spolu se zříceninou Starého Berštejna na západě, zámek Houskou na jihu a Ralskem na severu neodmyslitelnou dominantu Máchova kraje [URL09].

Turistická oblast Máchův kraj je často označována také jako Českolipsko. Někdy jsou tato dvě území ztotožňována, někdy jsou vymezena odděleně. Region Českolipsko (ve smyslu rozlohy okresu Česká Lípa) je převážně tvořen turistickou oblastí Máchův kraj s podoblastmi – Máchovo jezero, Ralsko, Kokořínsko, Holany, České Středohoří a město Česká Lípa, a dále částečně oblastmi Lužické hory a Ještědský hřbet. Území se vyznačuje atraktivním potenciálem přírodního bohatství – území tří chráněných krajinných oblastí (Kokořínsko, České Středohoří, Lužické hory) s řadou skalních útvarů, vysokým počtem kulturně historických objektů, církevních památek a značnou koncentrací dochované lidové architektury, funguje zde rovněž kvalitní síť značených cyklotras a turistických stezek [URL15].

Popis turistických tras na území KPZ Zahrádecko

Pouze z prostého popisu turistických tras vedených v zájmovém území je dostatečně patrné, jak vysoká je zde četnost drobných sakrálních památek podél cest a dalších církevních a historických objektů, a jak významná je jejich role při celkové orientaci ve zdejší krajině (KČT, 2004; Geodézie On Line, 2005):

Od Starých Splavů přes Strážný vrch přichází k Jestřebí červená turistická stezka. V polích před obcí míjí tvz. Jestřebský křížek. Kolem kostela sv. Ondřeje míří ke zřícenině hradu. Odtud pokračuje starou alejí podél již nevyužívané cesty k soše sv.

Jana Nepomuckého, kde odbočuje do lesa a směřuje k Zahrádkám. Na konci lesa před osadou Borek míjí další sochu sv. Jana Nepomuckého, v Borku potom prochází kolem kaple na návsi, a u křížku na konci osady pak odbočuje ke kostelu sv. Barbory. Odtud pak vede krátká odbočka k soše ukřižované sv. Starosty. Trasa dále směřuje kolem dalšího křížku do Zahrádek, zde cestou kolem zámeckého areálu pokračuje do osady Karba a údolí Peklo. V Karbě stezka prochází kolem výklenkové kapličky a křížku na rozcestí. Odtud krátká odbočka míří ke zřícenině Frýdlant. U Nového Dvora pak červená značka opouští území KPZ Zahrádecko a pokračuje k České Lípě.

Další turistická trasa (žlutá značka) vede po silnici z Jestřebí do obce Provodín. Před koncem Jestřebí se také vedle této cesty nachází drobný křížek.

Ze Zahrádek vede podél břehu Novozámeckého rybníka přes osadu Karasy, kde prochází nejdříve kolem obnovené výklenkové kapličky, potom kolem zničené kaple se zvoničkou, žlutá turistická stezka směrem do Srní u České Lípy. Za Karasy se ze žluté značky odpojuje zelená trasa, která směřuje do Provodína, a odtud přes Jelení vrch dále do Hradčan.

Ze Zahrádek míří zelená značka kolem sochy archanděla Michaela dále Valdštejnskou alejí přes bažantnici až k oboře, kde odbočuje k Sádkám, a odtud vede krátká odbočka na Jiljov. Ze Sádek pokračuje zelená trasa kolem poničeného zastavení až do Holan, odkud kolem hřbitova směřuje ke Kozímu Rohu.

Krátká žlutá turistická stezka spojuje železniční stanici Zahrádky s rozcestím v Karbě. Modrá trasa spojuje Zahrádky a Holany podél silnice, z Holan potom pokračuje k úpatí Vlhoště. V Holanech tato trasa míjí křížek na začátku obce, kostel na návsi a kříž na konci obce.

Červená značka začíná v Holanech, vede přes Rybnov, obchází Holanský rybník a pokračuje kolem zříceniny Vítkovec nad Milčanským rybníkem. Dále vede mezi Dolanským a Hrázským rybníkem, kolem soch sv. Antonína a sv. Jana Nepomuckého u Nebeského rybníka, až ke skále Smrtka nad Koňským rybníkem. Ten pak oklikou obchází a míří do Stvolínek, odkud dále stoupá k Ronovu.

Žlutá turistická trasa směřuje od železniční zastávky Stvolínky kolem hřbitova ke kostelu ve vesnici, odkud pokračuje po silnici k sochám světců u Nebeského rybníka, kde odbočuje směrem na Kozly.

5.2 Stručná přírodní charakteristika území KPZ Zahrádecko

Přírodní charakteristika je pro účely této práce bez další podrobnější analýzy omezena pouze na prostý výčet indikátorů přírodních hodnot s jejich jednoduchým popisem. Za tyto indikátory jsou považována zvláště chráněná území (velkoplošná – NP, CHKO, maloplošná – NPR, PR, NPP, PP), území soustavy NATURA 2000 (ptačí oblasti a evropsky významné lokality), skladebné prvky ÚSES, významné krajinné prvky, památné stromy, případně přírodní park vymezený pro ochranu krajinného rázu. Dále jsou zde zařazena také území, jejichž způsob ochrany stojí mimo působnost zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění, a to je evropská ekologická síť EECONET a mokřady chráněné podle Ramsarské úmluvy.

5.2.1 CHKO České středohoří

Severozápadního okraje zájmového území se dotýká hranice chráněné krajinné oblasti České Středohoří.

Chráněná krajinná oblast České středohoří se rozprostírá na severu Čech a zaujímá téměř celou geomorfologickou jednotku stejnojmenného pohoří. Byla vyhlášena v r. 1976 na rozloze 1063 km². Pro České středohoří jsou typické kuželovité tvary kopců, které jsou výsledkem třetihorní vulkanické činnosti, jež vytlačila vyvřeliny většinou čedičového typu a znělce do tvaru kup a příkrovů. Páteřním vodním tokem je Labe, protínající oblast přibližně v severojižním směru. Dalším významným tokem je Ploučnice, odvodňující severovýchod oblasti. Lesnatost území je menší než 30 %, přičemž porosty bývají mozaikovitě rozdrobeny do menších ploch a chybějí velké lesní komplexy. Porosty si do jisté míry zachovaly přirozenou druhovou skladbu. Charakteristická jsou teplomilná stepní společenstva a společenstva sutí a na ně vázaný výskyt několika desítek druhů, které jsou kriticky nebo silně ohrožené. Díky vhodným přírodním podmínkám bylo České středohoří velmi brzy osídleno a kultivováno člověkem. Během staletí se tu vyvinula svérázná, harmonicky utvářená krajina, typického reliéfu, krajina ovocných sadů, protkaná množstvím drobných sídel s lidovou zástavbou a vzcnými historickými památkami [URL03].

S hranicí KPZ Zahrádecko se u obce Stvolínky stýká výběžek na východním okraji území CHKO České Středohoří.

5.2.2 CHKO Kokořínsko

Jihozápadní okraj zájmové území sousedí se severní hranicí chráněné krajinné oblasti Kokořínsko. Jižní okraj zájmového území vede v úseku Stvolínky – Holany podél hranice CHKO.

Chráněná krajinná oblast Kokořínsko byla vyhlášena v r. 1976 na rozloze 272 km². Nejvyšší místem je Vlhošť (614 m n. m.) a nejnižším niva potoka Liběchovka v Želízích (175 m n. m.). CHKO se nachází na území České křídové tabule s ojedinělým geomorfologickým reliéfem z kvádrových pískovců. Základní rysy reliéfu určuje vztah dvou hlavních skupin povrchových tvarů - plošin a často hluboce zahloubených několikapatrových údolí, na jejichž hranách se vytvořila skalní města. Selektivním zvětráváním vznikly skalní věže a četné mezo a mikrotvary takové formy a rozsahu, jaké nelze nalézt v žádné jiné pískovcové oblasti ČR. Krajinné dominanty jsou tvořeny magmatickými výlevnými horninami, které tvoří znělcové, čedičové nebo trachytové kupy, kužele a homole (např. Vlhošť – 614 m n. m. a Ronov – 552 m n. m.). Výše uvedené charakteristické rysy oblasti, spolu s klimatickým působením sousedícího teplého Polabí, vytváří pestré podmínky. Důsledkem je výskyt rostlinných druhů v rozsahu od teplomilných (na zbytcích skalních stepí) po chladomilné (v inverzních polohách). Celých 72% plochy lesních porostů je tvořeno dřevinami přirozené druhové skladby. Bohatá lesnatost a tradiční řídké osídlení tohoto kraje je důvodem jeho neobvyklé zachovalosti a ojedinělé krásy, podtržené vysokým zastoupením roubené, hrázděné i zděné původní lidové architektury [URL03].

V současnosti se zájmového území KPZ Zahrádecko dotýká hranice CHKO Kokořínsko v úseku od Stvolínek k Holanům a dále až ke Kozímu Rohu.

5.2.2.1 Návrh rozšíření CHKO Kokořínsko

Zájmové území KPZ Zahrádecko je dotčeno navrhovaným rozšířením CHKO Kokořínsko o oblast Dokeska. Od r. 2009 jsou vedena jednání o záměru rozšíření oblasti CHKO o území, které je zařazeno do evropské soustavy Natura 2000 (zejména rozsáhlá PO Českolipsko – Dokeské pískovce a mokřady a EVL Jestřebsko – Dokesko). Hlavními důvody je snaha o zjednodušení kompetencí výkonu státní správy v oblasti ochrany přírody a krajiny a koncepční zajištění péče o jedinečné přírodní hodnoty tohoto území. Tímto záměrem je kromě řady dalších obcí nejen Libereckého kraje dotřeno také celé území KPZ Zahrádecko. Na základě probíhajících jednání je návrh vymezení hranice a stupně ochrany stále upravován. Většina obcí již neuplatňuje další připomínky, jasný nesouhlas však stále vyjadřují obce Doksy a Jestřebí. Oficiální proces vyhlášení CHKO Kokořínsko – Máchův kraj tak ještě nemohl být zahájen [URL03].

5.2.3 NPR Novozámecký rybník

Národní přírodní rezervace Novozámecký rybník byla vyhlášena r. 1933 na ploše necelých 370 ha jako ornitologická rezervace, hnízdiště vodního ptactva s rákosinami a přilehlými loukami s rašelinnou květenou. Území je významné jak početným výskytem ptačích druhů, tak i výskytem řady vzácných druhů rostlin. Rezervace se rozkládá v mělké kotlině na původním soutoku Robečského a Bobřího potoka v nadm. v. 252 m. Vlastní vodní plocha tvoří cca 70 ha [URL03].

5.2.4 NPP Peklo

Území národní přírodní památky Peklo je chráněno od r. 1967. Již v 19. stol. ale bylo ceněno jako oblast příměstské rekreace. Plocha skalních stěn a potoční nivy o rozloze přes 58 ha a nadm. v. 247 – 303 m zahrnuje asi 4 km dlouhou část kaňonovitého údolí Robečského potoka mezi obcemi Zahrádka a Česká Lípa. Potok vytéká z Novozámeckého rybníka a zařezává se hluboko do druhohorních kvádrových pískovců tvořících geologický podklad oblasti. Údolí má velmi strmé skalní stěny, na kterých se v důsledku zvětrávání vytvořily nejrůznější povrchové tvary (skalní převisy, menší jeskyně, železité inkrustace, pseudoškrapy, voštiny, svislé rozšířené pukliny aj.). Předmětem ochrany jsou zde všechny přírodní složky, z rostlinných společenstev to jsou bažinné olšiny a jasanové luhy tvořící biotop početné populace chráněné bledule jarní, jejíž výskyt je zde největší v severních Čechách [URL03].

5.2.5 Další MZCHÚ v okolí KPZ Zahrádecko

Pro zdejší oblast jsou typické pískovcové skály a skalní útvary. Terénní dominanty však tvoří ojedinělé průniky vyvěřelých hornin z období třetihor. Nad zájmovým územím se tyčí výrazné vrcholy Vlhošť (PR Vlhošť) a Ronova (PP Ronov) na jihozápadě a Lysé skály - 419 m n. m. (PP Provodínské kameny) na severovýchodě. Nad Novozámeckým rybníkem lze jihovýchodním směrem kromě zříceniny Jestřebí zahlédnout v dálce také typickou siluetu dvou kopců - 578 m n. m. a 603 m n. m. (NPR Velký a Malý Bezděz) s dominantou hradu Bezděz na vyšším z nich. Všechny jmenované vrcholy jsou chráněny jako maloplošná zvláště chráněná území. Dochované přírodní hodnoty jsou důvodem k návrhu na vyhlášení nové plošně rozsáhlé NPP Jestřebské slatiny, zhruba 200 ha komplexu převážně odvodněných

slatinišť a lučních ekosystémů podél potoka mezi Jestřebím a Starými Splavy [URL03].

5.2.6 NATURA 2000

Protože v rámci soustavy Natura 2000 jsou chráněny také stanoviště a druhy, které jsou v naší přírodě přítomny jen díky lidské činnosti, není vždy cílem v těchto chráněných územích zcela vyloučit vliv člověka. Naopak, vhodný management těchto lokalit je nutný pro jejich udržení. Zakázány jsou ale takové činnosti, které by měly negativní vliv. Do území KPZ Zahrádecko zasahují prvky soustavy chráněných území evropského významu Natura 2000, které jsou dále popsány [URL02].

Jako poznámku je zde vhodné uvést, že nařízením vlády č. 132/2005 Sb., byly vyhlášeny mimo jiné evropsky významné lokality Jestřebsko – Dokesko, Stvolínky – Kravaře a Zahrádky, které svou rozlohou zasahují do území KPZ Zahrádecko. Novelou č. 371/2009 Sb. byla zrušena EVL Stvolínky – Kravaře, a toto území bylo zahrnuto v rámci nově stanovené EVL Ronov – Vlhošť.

5.2.6.1 PO Českolipsko – Dokeské pískovce a mokřady

Tato ptačí oblast byla vymezena nařízením vlády č. 598/2004 Sb. Toto území se rozprostírá přibližně mezi obcemi Zahrádky, Jestřebí, Doksy, Bezděz, Ralsko a Provodín. Jeho rozloha činí 9408,76 ha, na délku zaujímá 20 km a v nejširším bodě má 8 km, nadm. v. dosahuje 252 - 602 m. Území je jedinečnou kombinací velmi suchých stanovišť na pískovcových horninách s převážně borovými porosty s nízkou, zpravidla vřesovištní vegetací a pestrou mozaikou mokřadních biotopů, jako jsou podmáčené louky, rozsáhlé rákosiny, rašeliniště a rybníční soustavy (dokeská a hradčanská). Území je odvodňováno řekou Ploučnicí s několika přítoky. Zvlněná pískovcová pahorkatina je zpestřena vrchy budovanými vulkanickými horninami, jež svou výškou dominují krajině (Nařízení vlády č. 598/2004 Sb.).

Ptačí oblast Českolipsko – Dokeské pískovce a mokřady zaujímá v zájmovém území části katastrálních území Jestřebí a Zahrádky.

5.2.6.2 EVL Jestřebsko – Dokesko

Jedná se o rozsáhlé území s dominantami vodních ploch Novozámeckého a Břežyňského rybníka, Máchova jezera a Hradčanských stěn o rozloze 6927,21 ha a nadm. v. 252 - 474 m.

Do zájmového území je zahrnut rozlehlý Novozámecký rybník s mohutnými porosty rákosu a vrbin, který zasahuje do katastrálních území Jestřebí a Zahrádky. Je nehluboký (v průměru 1,5 m) a značně zanesený. V minulosti míval větší rozlohu a navazovaly na něj udržované kosené a pasené louky. S opouštěním obhospodařovaných ploch se také zmenšila plocha cenných mokřadních společenstev vázaných dnes již jen na malé enklávy. V posledních letech byla také neúměrně zvýšena vodní hladina, což se nepříznivě projevilo na vegetaci. Na jihu a východě je rezervace lemována neprostupnými rákosinami, v nichž hnízdí vodní ptactvo. Na území je udáváno celkem 220 druhů ptáků (Příloha č. 359 k nařízení vlády č. 132/2005 Sb.).

5.2.6.3 EVL Ronov – Vlhošť

Území se částečně rozkládá v severní části CHKO Kokořínsko, východně od obce Hvězda (Vlhošť), severovýchodně od Blíževedel (Ronov) a v okolí obce Litice. Zbýlá část, východně od obce Litice, zasahuje již za hranice CHKO Kokořínsko. Jedná se o louky s lokálními prameništi na severním úpatí kopce Ronov, nad železniční tratí a zastávkou Stvolínky, a vlhké louky mezi Liticemi a Stvolínkami. Rozloha území činí 747,36 ha a leží v nadm. v. 268 - 580 m.

Území mezi Stvolínkami a Kravařemi tvoří mělké údolí s širokou nivou Bobřího potoka s pestrou mozaikou převážně lučních porostů, od intenzivně sečených luk po rákosiny, vzájemně oddělených pásy dřevin podél potoka a odvodňovacích kanálů. Některá pole byla ponechána ladem a přecházejí v luční společenstva. V krajině se hojně zachovaly remízky a keřové linie. Lesní porosty jsou především v okolí Ronova a Vlhoště (Příloha č. 377a k nařízení vlády č. 371/2009 Sb.).

Lokalita zasahuje v zájmovém území do části katastrálních území Stvolínky a Holany. Dříve vymezená lokalita Stvolínky – Kravaře zaujímala pouze rozlohu 58,78 ha v katastru Stvolínky (Příloha č. 384 k nařízení vlády č. 132/2005 Sb. – zrušena).

5.2.6.4 EVL Zahrádky

Lokalitu tvoří plocha zámeckého parku na severním okraji obce Zahrádky a navazující lipová alej. Její rozloha je 14,39 ha a nadm. v. 250 - 262 m. Jedná se o zámecký park anglického typu, s kombinací porostu původních teplomilných doubrav a pravidelně sečených lučních ploch, původní solitérní dřeviny byly doplněny výsadbou exotů. Na park navazující lipová alej je významnou entomologickou lokalitou (refugium páchníka hnědého). Přírodovědná hodnota lokality může být ohrožena odstraňováním starého dřeva a umírajících stromů nebo aplikací pesticidů. Rekonstrukci aleje je stanoveno provádět postupnou dosadbou, při které je třeba preferovat původní listnáče. Lokalita leží v katastrálním území Zahrádky (Příloha č. 389 k nařízení vlády č. 132/2005 Sb.).

5.2.7 ÚSES

Územní systém ekologické stability je tvořen soustavou prvků nadregionální, regionální a lokální úrovně. Skladebnými prvky této soustavy jsou biocentra (BC), biokoridory (BK) a interakční prvky (IP). Interakční prvky se vymezují pouze na nejnižší – tj. lokální úrovni. Všechny prvky ÚSES je možno dále dělit na funkční a nefunkční, a na stávající a navrhované.

Prvky nadregionálního ÚSES do zájmového území nezasahují. Nejbližšími neregionálními BC jsou východním směrem lokalita Břehyně – Pecopala u obce Hradčany a jihozápadním směrem Vědllice nedaleko města Ústěk. Dalšími dosažitelnými nadregionálními BC jsou na jihu - Kokořínský důl (u Mšena), na severozápadě - Stříbrný roh (u Velkého Března), nejvíce vzdálen je pak na severu - Studený vrch (u České Kamenice). Tato nadregionální BC jsou navzájem propojena nadregionálními BK, které vedou víceméně souběžně s hranicemi okresu Česká Lípa, kde se zhruba uprostřed tohoto prostoru nachází zájmové území KPZ Zahrádecko. Na kostru nadregionálního ÚSES se přirozeně napojují prvky regionálního ÚSES. Regionální BC v zájmovém území zaujímají jednak rozlohu Novozámeckého rybníka, dále oboru Vřísek i s blízkou bažantnicí a také plochu v

okolí Dolanského a Hrázského rybníka nedaleko Stvolínek. Tato biocentra jsou mezi sebou propojena liniemi regionálních BK. Jedná se o trasu podél toku Bobřího potoka, který protéká soustavou Holanských rybníků mezi Stvolínkami a Zahrádkami a ústí do Novozámeckého rybníka. Druhá osa prochází lesními porosty od Vlhoště přes oboru Vřísek až ke vtoku Robečského potoka do Novozámeckého rybníka. Přes další regionální BK a BC jsou tyto prvky ÚSES napojeny na popsanou nadregionální síť [URL21].

5.2.8 Významné krajinné prvky

Za významné krajinné prvky (VKP) jsou přímo ze zákona, podle § 3 odst. 1 písm. b) zák. č. 114/1992 Sb., považovány lesy, rašeliniště, vodní toky, rybníky, jezera a údolní nivy. Jiné části krajiny, zejména mokřady, stepní trávníky, remízy, meze, trvalé travní plochy, naleziště nerostů a zkamenělin, umělé i přirozené skalní útvary, výchozy a odkryvy, může jako VKP zaregistrovat orgán ochrany přírody. Mohou jimi být také cenné plochy porostů sídelních útvarů včetně historických zahrad a parků nebo i např. staré sady, dochované plužiny, historická stromořadí aj. U typu VKP určených ze zákona není stanoveno jejich přesné prostorové vymezení. U skupiny registrovaných VKP je konkrétně vymezena jejich plocha.

V zájmovém území KPZ Zahrádecko byl jako VKP zaregistrován Městským úřadem Česká Lípa dne 27.06.1995 „Zámecký park v Zahrádkách“, jakožto historický park na pozemcích parc. č. 46, 49, 52/1 a 52/2 v k.ú. Zahrádky u České Lípy, který je ve vlastnictví Univerzity Karlovy v Praze (Doubková, 2006).

5.2.9 Památné stromy

V rámci území KPZ Zahrádecko jsou jako památné stromy vyhlášeny lípa širokolistá a modřín opadavý v bývalém zámeckém parku ve Stvolínkách, kteří jsou dendrologicky a kompozičně významnými jedinci v rámci parku. Dalším památným stromem je moruše bílá v Holanech, u venkovské usedlosti v části Čapí Dvory. Nejpočetnější skupinu památných stromů tvoří 30 kusů dubů letních v oboře Vřísek, kdy se jedná o stromořadí podél původní ohradní zdi obory v katastru Šváby a obvod kmene nejmohutnějších exemplářů přesahuje 8 m (Doubková, 2000).

Naposledy byla za památný strom v zájmovém území prohlášena rozložitá borovice lesní v Zahrádkách, která se nachází vlevo za silničním mostem cestou na Českou Lípu naproti odbočce do Karas.

5.3 Zevrubná analýza znaků a hodnot kulturně historické charakteristiky KPZ Zahrádecko

5.3.1 Historie jednotlivých obcí v zájmovém území

Jak již bylo uvedeno dříve, území KPZ Zahrádecko zasahuje do správních obvodů čtyř obcí, kterými jsou Zahrádky, Holany, Jestřebí a Stvolínky. Některé jejich přidružené osady jsou rovněž zahrnuty do tohoto památkově chráněného území.

Na tomto místě budou uvedeny základní údaje k historickému vývoji těchto obcí, jako jejich dřívější název, informace o první písemné zprávě o daném sídle, stručná zmínka o důležitých událostech z místních dějin a o významných pamětihodnostech obce.

Zdrojem informací pro zpracování této kapitoly byly jednak internetové stránky místních spolků a sdružení [URL15], [URL09], [URL17], jejichž obsah je rovněž náplní tištěných propagačních letáků a řady v terénu umístěných informačních panelů. Dalším zdrojem byla regionální literatura, především obsáhlá publikace B. Daniela, 2006 a brožury turistických průvodců (Růžička, 2007; Česká turistika, 2005).

5.3.1.1 Zahrádky (něm. Neugarten)

Obec leží 6 km jižně od České Lípy na křižovatce silnic do Prahy a Litoměřic. První zmínka pochází z r. 1376. V letech 1547 – 1550 zde byl postaven renesanční zámek, později barokně upravený. Součástí zámeckého parku se stal v 19. stol. i skalní kaňon Robečského potoka zvaný Peklo, dnes národní přírodní památka (s bohatým výskytem bledule jarní). Valdštejnova lipová alej (stará 300 let) vede do jedné z nejstarších bažantnic v Čechách, a dále k oboře, která je využívána pro chov kozy bezoárové a muflonů. Zámek v lednu 2003 vyhořel a nyní prochází postupnou rekonstrukcí.

Dalšími zajímavostmi jsou národní přírodní rezervace Novozámecký rybník, hnízdiště vzácných druhů ptáků, se skálou vytesaným výpustním kanálem, kostel sv. Barbory z r. 1550, vousatá socha sv. Starosty z r. 1705 a Mnichovská průrva na Bobřím potoce. V obci se nachází také řada lidových roubených stavení.

Osada Borek

První písemná zmínka o Borku (něm. Regersdorf) pochází z r. 1391. Část vsi kolem kaple byla založena pravidelně, část východně od křižovatky je rozptýlená. Při cestě na Šváby jsou patrné staré úvozy a do skal vytesané staré sklepy. Na severním okraji osady byla r. 1987 vybudována vodárna o objemu 2000 m³.

Skála v bývalém rybníce severně od vsi bývala označována jako Regerstein. Dnes se na místě Mnichovského rybníka rozkládají mokřiny (pole nazývané Na Bahnách, dříve louka Na Mnichovském rybníce). Uvádí se, že než se staly Zahrádky centrem rozsáhlého panství, byly vesničkou s tvrzí patřící k farnosti s kostelem ve vsi **Mnichov**. Tento Mnichov se nejspíš nacházel jižně od Zahrádek v prostoru mezi kostelem sv. Barbory a osadou Borek. Dnešní kostel je možná nástupcem středověkého kostela a farní ves zanikla při napouštění Mnichovského rybníka. Mnichov je r. 1478 uveden jako pustý. Málo pravděpodobné je, že Mnichov a Krušina (zřejmě zanikla při napouštění Novozámeckého rybníka), byli jedna a ta samá ves.

Z Borku vede jižním směrem cesta do vsi **Šváby** (něm. Schwaben), která je dnes rozdělena mezi obce Zahrádky a Pavlovice. Jedná se o vesničku zřejmě na místě zaniklého Vršova, o kterém je první zpráva z r. 1388. V minulosti existoval predikát „z Vršova“, což poukazuje na existenci panského sídla. Uvažuje se o tvrzi nebo panském dvorci na místě dnešního statku č.p. 10 při cestě ke Kozlímu Rohu, kde se ve dvou hloubkových úrovních dochovaly historické sklepy. Archeologické výzkumy na svahu nad vsí dokazují, že zde „na vršku“ mohl být původní Vršov.

V severní části katastru Šváby se nachází obora **Vřísek** (někdy taky Žižkův vrch), jejíž současná rozloha je přes 160 ha. Původní stará obora měla pouze 40 ha a byla

vymezena ohradní zdí. Na území obory se nachází lovecký zámeček Vřísek, stopy opevnění nazývané Stará hora a zbytky vsi Žižkova Hora.

Osada Karba

Osada patřící k obci Zahrádky pochází z pol. 17. století a je vstupní branou do údolí Peklo, které nad osadou protíná železniční viadukt z r. 1898, který byl vybudován na pěti obloucích z pískovce, je dlouhý 209 m a vysoký 24 m, čímž se řadí mezi významné technické památky. Zdejší malebné prostředí spoluvytváří působivý soulad roubených stavení vybudovaných v těsné blízkosti pískovcových skal.

Nad Pekelským údolím se na skalním ostrohu zachovaly nepatrné zbytky někdejšího hradu **Frýdlant**, nazývaného též lidově Pustý hrad. Na kon. 13. stol. ho založil mocný rod Ronovců, Frýdlant drželi bratři Albert a Hynek z Frýdlantu, Hynek se psal častěji z Dubé, podle rodového sídla, a sehrál důležitou roli v českých dějinách. Od r. 1306 byl i purkrabím Pražského hradu.

Na bočním vstupu do údolí Peklo se nachází hospodářský dvůr zřízený rodem Kouniců, nazývaný **Nový Dvůr**. Kolem r. 1825 byl v rámci romantických úprav údolí za dvorem na špici ostrožny vystavěn vyhlídkový letohrádek. Do katastrálního území Zahrádky dnes patří právě jenom tato tzv. Josefská vyhlídka.

Osada Karasy

Podél severního břehu Novozámeckého rybníka mezi Zahrádkami a Provodínem se táhne osada Karasy (něm. Karsch). Jednotlivé rozlehlé usedlosti se nacházejí na svahu, v určitém odstupu od hladiny rybníka, a v minulosti byly vždy přístupné také shora, od cesty směrem na Srní. Většina těchto cest je však již zaniklých. Cesta kolem vody bývalá průchodná jen někdy, protože v zimě se hladina vody zvyšovala z důvodu sekání rákosu.

První zpráva o vsi je z r. 1525, Karaský rybník je zmiňován již k r. 1480, a přízvisko „z Karas“ je doloženo kol. r. 1400. Karasům předcházela tzv. Dvorec, který je r. 1455 uváděn jako pustý. Na jeho místě dnes možná stojí dvůr Mariánov. Zřejmě pozůstatkem někdejšího panského poplužního dvorce jsou zde dvoupatrové sklepy s „rytířskými schody“ a se studnou na dně nejhlubšího sklepa. Na polích nad vsí se našly kamenné nástroje z doby eneolitu, hovoří se o osídlení z pozdní doby kamenné, a řada mladších úlomků keramiky.

Dříve tvořily Karasy, Kraví Hora a Srní samostatnou obec. Dnes jsou Karasy částí obce Zahrádky. Po dlouhá léta zdejší usedlosti leží trochu bokem hlavního dění, a proto se zřejmě celá osada dochovala v takřka nenarušené podobě bez výrazných novodobých zásahů.

U hráze Novozámeckého rybníka se nacházela ves **Hirnsen**, která později patřila částečně k Zahrádkám a částečně k Jestřebí. Dnes se na katastru obce Jestřebí nachází celá rozloha rybníka s rybářskou baštou na břehu, ale hráz rybníka leží už v katastru Zahrádek. Co se týče budovy staré pošty, je zde r. 1678 doložena na tehdejší trase dostavníků stanice Hirnsen, později poštovní úřad. Potom objekt sloužil jako hostinec s ubytováním, pak jako hotel Pošta s novogotickým pavilonkem a dnes jako hospoda Na Staré poště.

Spory o pozemky, kde měla vést silnice do České Lípy (přes Staré Splavy a Srní) vedly ke stavbě silnice přes bažiny jestřebské roviny, dále ke sv. Starostě, po hrázi

rybníka přes tehdejší Hirnsen, po mostě nad údolím a prudkými zatáčkami směrem k České Lípě, což mělo za důsledek obrovské zvýšení nákladů na stavbu.

Z důvodu, že se ves Hirnsen nacházela u křižovatky významných silnic (směr na Českou Lípou, Mladou Boleslav a Litoměřice) nacházely se tu v minulosti v těsné blízkosti tři hostince s možností ubytování (č.p. 141 – stará pošta, č.p. 117 – kovárna a č.p. 139 – kousek nad hrází rybníka).

Severně od Karas leží bývalý panský dvůr **Ramš**. Dnes je to část obce Sosnová, která se nachází na větrné hůrce a tvoří ji několik domů a budovy barokního statku z 18. stol. a plechové haly zemědělského družstva z 20. stol. Ve starých mapách se objevuje označení Alt Ramscha (dnes Ramš) a Neu Ramscha (Nový Dvůr nad údolím Peklo). Ramš je s Novým Dvorem spojena přímou linií cesty, na horizontu nad Novým Dvorem se v tomto směru vypíná hřbet Kozelského hřebenu. Oba hospodářské dvory patřily k panství Nový zámek v Zahrádkách, dnes se nacházejí na území katastru Sosnová. První zmínky o této obci (něm. Künast) pochází z 1. pol. 16. stol., kdy byla zřejmě založena v souvislosti se stavbou zahrádeckého Nového zámku.

5.3.1.2 Holany (něm. Hohlen)

Obec je poprvé uváděna r. 1352, její dominantou je pozdně barokní kostel sv. Máří Magdalény stojící na návsi. Plošnou dominantou jak okolí obce Holany, tak celého území KPZ Zahrádecko, je soustava 23 rybníků, známá dnes souhrnně jako Holanské rybníky, které zde byly zakládány již v 16. a 17. stol. Díky nim se Holany staly známým letoviskem. K rekreaci je využíván Milčanský rybník, u kterého byl zřízen kemp a chatová osada. Na malém ostrůvku se v tomto rybníku nachází zbytky středověké tvrze **Milčany** a při jeho pravém břehu leží zřícenina hradu **Vítkovec** z přelomu 14. a 15. stol. Bývalá tvrz **Rybnov** a stejnojmenná místní část (něm. Rübenu) je dnes již přímo součástí Holan. Tvrz je situována při výtoku Holanského rybníka. Uvádí se, že původní osada ležela u Bobřího potoka na místě dnešního Holanského rybníka, pro četné záplavy se však osídlení postupně přesunulo na blízké skalnaté návrší. Je zde k vidění řada roubených domů z 18. a 19. stol. Východně od obce se nachází osada **Sádky** (něm. Behaelter nebo Fischbehälter), kde se chovaly ryby pro Nový zámek v Zahrádkách. U ohradní zdi obory, kousek na jih odtud, je možné najít zbytky údajného tvrziště **Jiljov** z pol. 14. stol. V katastru Holany, severovýchodně od Sádek, leží jedna z nejstarších bažanťnic v Čechách, náležející rovněž k Novému zámku. U silnice jižním směrem od Holan leží osada **Kozlí Roh** (něm. Siegenhorn) tvořená pouze dvěma usedlostmi, která se nachází na jižním okraji území KPZ Zahrádecko a přísluší již do katastru Loubí pod Vihoštěm.

Osady Hostíkovice a Oslovice

Jedná se o vsi (něm. Hospitz a Wasslowitz) náležející k obci Holany, které se nacházejí při severní hranici KPZ Zahrádecko, ale již mimo jeho vlastní území. Nejvýznamnější památkou je zde původně gotický kostel Nejsvětější Trojice v Hostíkovících přestavěný r. 1839. V minulosti k samostatným Hostíkovickým náležel i Milčanský rybník s tvrzí Milčany. Dnes k Hostíkovickým patří místní část Babylón, k Oslovicím pak Záluží a Čapí Dvory. Zmíněné Čapí Dvory (něm. Storehhöfe) jsou již zahrnuty do rozlohy KPZ Zahrádecko. Nachází se zde jen několik chalup,

památná moruše a opravený křížek. Oslovice, Záluží a také Nový svět (severně u cesty na Kvítkov) historicky příslušely k Novozámeckému panství.

5.3.1.3 Jestřebí (něm. Habstein)

Archeologické nálezy zbytků hliněných nádob dokládají osídlení oblasti již ve starší době kamenné. Nejstarší zápisy o skalním hradu Jestřebí pocházejí z r. 1295. K r. 1385 je zmíněno řemeslné městečko **Krušina**, které převzalo v 16. stol. jméno hradu Jestřebí. Městečko mělo svůj rychtářský řád s konšely a každoroční sklizeň rákosu z okolních močálů dodávala surovinu k výrobě košíku, mošen a jiných výrobků. Ves Krušina je poprvé doložena r. 1352. Původní Krušina ležela severozápadním směrem od dnešního Jestřebí v okolí stávající srovnané plošiny ukryté mezi rákosím na jižním okraji současné hladiny Novozámeckého rybníka, kde jsou dnes patrné už jen nenápadné zbytky někdejší osady, která se zřejmě přestěhovala k patě hradu Jestřebí z důvodu napouštění rybníka. Zbytky původních staveb se zřejmě nacházejí také pod hladinou.

Městečko Jestřebí trpělo častou přítomností vojsk. Tábořili tu Prusové, v lese mezi Jestřebím a Borkem na Dlouhém hřebeni je možné při pěšině najít vytesanou rýhu s otvory po stranách, kde se snad vyťahovaly nahoru kanóny za prusko – rakouských válek. Také v období napoleonských válek zde byla svedena bitva mezi Prusy a francouzskými vojsky.

Na severovýchodní hranici zastavěného území obce Jestřebí navazuje bezprostředně za železniční tratí se zastávkou Jestřebí zástavba obce **Provodín** (něm. Mikenhahn). První písemné zmínky o této obci pocházejí z kon. 14. stol. Z památek se zde dochovalo roubené stavení bývalé krčmy ze 17. stol. Na katastru obce Provodín leží Provodínské kameny, z nichž nejvyšší Lysá skála (419 m), pro svůj profil nazývána též „Spící panna“ je jakožto skalní step chráněnou přírodní památkou. Jedná se o vyvřelé těleso sklovité čedičové horniny, které vytváří pohledovou dominantu na obzoru nad severovýchodním břehem Novozámeckého rybníka, a naopak z jejího vrcholu je krásný výhled nejen na území KPZ Zahrádecko, ale široký rozhled do dalekého okolí. Na úpatí Provodínských kamenů je rozptýlena zástavba tzv. Horního Provodína. Na blízkém Dlouhém vrchu je v délce 2 km dochován vykopaný příkop a val vytvořený v letech 1778 – 1813, v době prusko – rakouských válek, dnes lokalita známá jako Šance. Území zdejšího katastru je silně poznamenáno povrchovou těžbou sklářských písků, kdy okraj pískovny se takřka dotýká severovýchodní hranice KPZ Zahrádecko. Ve starých částech těchto pískoven se však vytvořily mokřady, kde se vyskytují chráněné druhy rostlin a živočichů.

5.3.1.4 Stvolínky (něm. Drum)

Obec Stvolínky ležící v údolní nivě Bobřího potoka, asi 10 km jihozápadně od České Lípy na silnici ze Zahrádek na Kravaře, pochází z kon. 12. stol. Nejstarší historicky doložená písemná zmínka je z r. 1197. Nalezly se však zde důkazy o osídlení již ze střední doby kamenné. Historie obce byla do velké míry spojena s hradem Ronov, jehož zřícenina se nachází na blízkém čedičovém vrchu nad obcí. R. 1444 byly Stvolínky dobyty a vypáleny trestní výpravou Lužičanů. V 15. stol. byla v obci postavena tvrz, později přestavěna na renesanční a dále na barokní zámek. R. 1505 se Stvolínky staly městečkem a během 16. stol. obec zažívala značný rozvoj, byly

pořádány pravidelné trhy a byl postaven obecní špitál a pivovar. Nachází se zde zajímavý empírově přestavěný kostel Všetech Svatých založený již ve 14. stol., který je pokládán za jeden z nejstarších kostelů v Čechách. V obvodu obce se vyskytuje také několik soch umělců z Braunovy školy. Na východním břehu Koňského rybníka je uměle upravená pískovcová skála zvaná Smrtka.

5.3.2 Identifikované znaky kulturně historické charakteristiky území KPZ Zahrádecko

Informace pro sestavení následujícího přehledu identifikovaných historických znaků v krajině a jejich popis byly čerpány jednak ze stejných zdrojů jako v případě kapitoly 5.3.1, jednak z dalších písemných pramenů. Těmi byly odborné práce: Gabriel & Panáček, 2000, Kracíková & Smetana, 2000, knížky z edice Tajemné stezky nakladatelství Regia: Doležalová & Uzel, 2007, Smejkal, 2008, a webové stránky [URL07], [URL13].

Řada z uvedených objektů byla prohlášena nemovitými kulturními památkami [URL12], proto jsou pro přehlednost označeny zkratkou KP, pro lepší orientaci je uvedena také jejich lokalizace.

5.3.2.1 Zámky, hrady, zříceniny, archeologické památky

Zámek Zahrádky (KP)

Nový Zámek v Zahrádkách vystavěli ve 2. pol. 16. stol. páni z Vartemberka. S ohledem na situování stavby na skalní hraně nad údolím Robečského potoka a podle nálezu gotických konstrukcí v prostoru severního křídla je možné usuzovat na jeho vznik na místě staršího sídla. Také sklepní prostory vysekané v pískovcové skále se nekryjí s rozvrhem současné renesanční stavby. Další část objektu na jihozápadě je vysekána do prvního patra v pískovcové skále. Jak dokládají starší plány a vyobrazení, existovala zde obdélná stavba, dnes zaniklá. Dnešní čtyřkřídlá dispozice zámku se čtyřmi nárožními rondely je dána renesanční výstavbou, pozděně barokní přestavba v 70. l. 18. stol. je patrná na fasádě a dřívějších střechách zámku. Vstupní křídlo má klasicistní úpravu. Ve 20. l. 19. stol. proběhly empírové úpravy. V této době vznikla v širším okolí zámku řada romantických staveb, celý zámek obklopuje krajinný park. Po Vartembercích Nový Zámek získal jako konfiskát Albrecht z Valdštejna, a po něm následovali Kounicové.

V současnosti je v majetku University Karlovy a v lednu r. 2003 bohužel vyhořel. Zámecká budova je momentálně provizorně zastřešena, kompletně zničené jsou interiéry, veškeré vnitřní vybavení, propadlé stropy a schodiště, narušená statika objektu. Poměrně dobře zachované jsou však vnější fasády zámku.

Historicky byly Zahrádky sídlem rozsáhlého a bohatého panství. V obci se nacházel zámecký velkostatek s velikou sýpkou a stodolami, a také renesanční pivovar. Na Robečském potoce pod zámkem byl mlýn a naproti pekárna využívající možnosti domu částečně vytesaného do skály. Dnes jsou tyto objekty převážně nevyužívané a během čekání na náročnou obnovu a nové využití bohužel dál postupně chátrají.

Zámecký park v Zahrádkách (KP) a krajinářské úpravy panství Nový zámek

Z někdejšího rozsáhlého zámeckého parku je dnes již pravidelně udržovaná (sečené palouky, péče o zeleň) jen menší část v nejbližším okolí zámku. V této části

se nachází zámecký altán, hlavní fontána, okrasná nádrž, upravená studánka, oranžerie, skleník a dům zahradníka.

Altán situovaný na východním okraji pozemku nad hranou srázu sloužil jako hudební pavilón. Je to menší zděná přízemní stavba tvaru pravidelného osmiúhelníka s jehlanovitou střechou a plechovým korpusem páva umístěným na vrcholu. Poblíž altánu se nachází menší okrasná nádrž a u ní honosná kamenná lavička s uměleckou kartuší. Hlavní kamenná fontána s vodotryskem je umístěna před zámeckým průčelím. Cesta západním směrem vede kolem studánky upravené do podoby kamenné studny. Romantické zákoutí zde dotváří dvě restaurované sochy světců, které sem byly přemístěny z mostku v aleji. Cesta směřuje k oranžerii v západní části parku. Jedná se o podélnou empírovou stavbu s kolmými přístavbami na krajích. Dochovala se pouze původní kovaná konstrukce hlavní prosklené části na přední straně. Zadní část sloužila pro provozní účely a obsluhu vytápění. Nedaleko oranžerie se nachází dům zahradníka, což je přízemní objekt s valbovou střechou. Hlavní kompoziční osy v parku byly lemovány alejemi.

Původní oplocení zámeckého areálu tvořila plná ohradní zeď, někde pouze pilíře a plotové výplně. Kromě hlavní přístupové cesty na jihu byly další brány jak na severozápadě při cestě do Pekla, tak směrem na severovýchod ve spodní části parku. Novodobé oplocení z ocelových dílců vytvořilo předěl uvnitř původně souvislého parku. Oddělená část za někdejším správním objektem zámku je v současnosti neudržovaná. Dříve se zde nacházel i kruhový bazén s umělým ostrůvkem. Při jižním okraji je dosud možné nalézt empírový obelisk a pod ním ve skále vytesané sklepy.

Severovýchodní svah pod zámeckou budovou byl v minulosti upraven do podoby terasových zahrad a balustrádovým zábradlím, schodišti a opěrnými zdmi z přírodního lomového kamene. Pod strmým svahem navazovala volnější úprava parku podél Robečského potoka, jehož koryto bylo upraveno k romantickým plavbám loděk do údolí Peklo.

Od zámku v Zahrádkách vycházel jižním směrem typický barokní trojzubec alejí. Cesta vlevo vedla ke kostelu sv. Barbory, dnes je podél cesty obnovena alejová výsadba. Prostřední cesta měla v kompozici pouze estetický význam, byla zrušena a nikdy již nebyla obnovena. Cesta vpravo je lemována 300 let starou Valdštejnskou lipovou alejí směřující přes bývalou bažantnici téměř až k oboře na Žižkově vrchu. Bažantnice zde bývala již v 16. stol., na jejím jihovýchodním okraji je možné nalézt zříceninu kruhového letohrádku. Odbočka k letohrádku vede kolem roubené myslivecké chaty, za kterou se nachází jezírko s ostrůvkem. Hlavní cesta překračuje Bobří potok po klenutém kamenném mostku, ještě předtím míjela dříve u odbočky směrem ke sv. Barboře tzv. Lindenschänke (Linde – lípa, Schänke – hospoda). Cesta ke kostelu ani hostinec se dodnes nedochovali.

Obora Žižkův vrch, Zahrádky – Šváby

Uvnitř obory se nacházejí kromě zámečku Vřísek také terénní náznaky opevnění nazývané Stará hora, známé jako opevnění u Švábů. Jihozápadním směrem od renesančního loveckého zámku se vyskytují valy nejasného původu. Popisovaná lokalita zaujímá plochu ostrožny, která je v nejužším místě přerušena šíjovým příkopem. Jejich celkově nelogický průběh a archeologické nálezy ale naznačují, že

se nejedná o pozůstatky staršího hradu, ale že vznikly asi až v 16. stol., stejně jako zmiňovaný zámeček. Pravděpodobně souvisely s areálem této stavby, tak jako studna a zásobnice obilí vytesané do pískovcové skály jihozápadně od hlavní reprezentativní budovy.

Dále je v běžně nepřístupné oboře možné nalézt nedaleko jihovýchodním směrem od zámečku zbytky vísky Žižkova Hora, něm. Schischkenberg (někdy též Hradiště) sestávající z dochovaných sklepů, torz stavení, pískovcových sloupků oplocení a starých ovocných stromů v bývalých zahradách. Ve vzdálenější nově připojené východní části obory stojí z kontextu vytržená kaplička, která kdysi doprovázela někdejší cestu do osady Šváby, která tudy vedla.

Dalšími zajímavými objekty v oboře jsou hájovna u současného hlavního vstupu do obory, romanticky upravená tzv. Máchova vyhlídka na skalní hraně poblíž zámečku, a samozřejmě také stromořadí 30 památných dubů letních podél severozápadního ohrazení obory. Vlastní oplocení vymezující kamennou ohradní zdí s několika bránami původní rozlohu staré obory je zajímavým historickým prvkem. Dochovala se také vzrostlá alej podél přístupové cesty od brány směrem z Holan dokládající někdejší propracovanost krajinářské kompozice.

Zámeček Vřísek (KP), Zahradky – Šváby

Původně malý hrad ze 14. stol. na pískovcové vyvýšenině se zachovalým sklepením byl přestavěn kol. r. 1570 na renesanční zámeček. Dnes je prázdný a zpustlý, nachází se uvnitř ohrazené obory s chovem vysoké zvěře, muflona a kozy bezoárové. Pravé jméno tohoto loveckého zámku bylo v nedávné době rozpoznáno jako Vítkovec. Skutečný hrádek Vřísek se zřejmě nachází na katastru obce Drchlava. V r. 1594 byl zdejší zámeček nazýván také Žižkenberg resp. Schischkenschloss. Stejnojmenná obora je však v jeho okolí prvně zmiňována až r. 1597. Provedený archeologický výzkum prokázal, že výstavbě zámečku zřejmě nepředcházela existence staršího hradu. Přestože ale sloužil jako lovecký zámek pouze ke krátkodobým pobytům, je poměrně rozlehlý. Existuje proto hypotéza, zda nemohl přechodně sloužit jako rezidenční objekt.

Zámek Stvolínky (KP)

Na místě původního vladyckého dvorce byla postavena gotická tvrz, obehnaná 10 - 12 m širokým vodním příkopem. Kon. 14. stol. byl na nedalekém stejnojmenném kopci postaven hrad Ronov. Po r. 1575 byla tvrz v údolí přestavěna na renesanční zámek, po r. 1655 rozšiřována barokně. Během přestavby dokončené v 17. stol. byly realizovány typické arkády na vnitřním nádvoří. Současná čtyřkřídlá budova obsahující zdivo z gotické a renesanční fáze výstavby tvrze je obklopena původním příkopem a nachází se v jihozápadní části obce hned vedle kostela. Jako letní sídlo pro nově vzniklé biskupství v Litoměřicích koupil obec Stvolínky se zámkem r. 1647 kardinál Harrach a nechal zde vybudovat rozsáhlou zahradu s fontánou. Ve 2. pol. 18. stol. prošel zámek ještě rokokovou adaptací. Na poč. 20. stol. zřídilo biskupství v zámku rekreační letovisko pro děti z litoměřického kraje. V r. 1950 byl zámek přidělen státnímu statku, byl využíván jako byty a skladiště a později přešel do majetku obce. R. 1970 byl upraven na okresní archiv a

depozitář okresního muzea. V současnosti je objekt veřejnosti nepřístupný, nevyužívaný a postupně chátrá.

Zámecký park ve Stvolínkách (KP)

Vlastní park je památkou zahradního umění, spolu se zámkem a dalšími objekty však tvoří jeden vzájemně funkčně propojený celek. Podél jihozápadní strany parku protéká Bobří potok překlenutý kamenným mostkem, za kterým na park navazovala přílehlá obora. K zámku náležel hospodářský dvůr, přes který vedla branou cesta do zámecké zahrady, která byla takto od zámku oddělena. Zaujímal plochu obdélníka a její někdejší úprava měla podobu francouzské barokní zahrady, která byla obklopena kamennou zdí, jejíž zbytky se zachovaly. Osu zahradní kompozice tvoří lipová alej s rondelem, uprostřed s kruhovým bazénem. Na konci aleje stával zděný zahradní altán. Ukončení kompoziční osy bylo umocněno dvěma krátkými souběžnými alejemi. V severovýchodní části jsou patrné zbytky základů většího zděného objektu, snad se mohlo jednat o kuželník. V 1. pol. 19. stol. došlo k rozšíření zahrady a částečně k její přeměně na přírodní park. Současný stav parku je důsledkem dlouhodobě zanedbané péče a postupné devastace. Ohradní zeď je v havarijním stavu, dochovaly se kamenné sloupky oplocení obory, stromy v alejích jsou poškozené, travnaté plochy zamokřené a znehodnocené plevelem a náletem.

Zřícenina Jestřebí (KP)

Skalní hrad Jestřebí se nalézá ve stejnojmenné vesnici. Jedná se o zříceniny nejstaršího hradu na Českolipsku založeného ve 2. pol. 13. stol., který byl během 15. stol. několikrát dobýván a od 16. stol. se uvádí jako pustý. Stávající sporé zbytky dříve tolik mohutného skalního hradu (dodnes se zachovala asi 1/4 jeho původní velikosti), uprostřed těžko prostupných močálů na dominantním pískovcovém suku, se základnou užší než horní plocha uprostřed otevřené krajiny, vychází asi 25 m nad nevýrazný kopeček, který je ale nad okolím vyvýšen o dalších 25 m. Jeho dřívější plná velikost jej předurčila pro vybudování opevněného sídla. Dnes je z torza hradu přístupné pouze dolní plató, prudké schůdky za lomeným portálem prochází bývalou hradní studnou. Nad jejím vyústěním se dochovala prostora s dražemi pro upevnění konstrukce rozměrného šlapacího kola, pro něž musela být vysekána odpovídající dutina. Kvůli povětrnostním podmínkám a lidem, kteří skálu s hradem v 18. stol. lámali na stavební materiál, jsou zbytky jiných staveb a tesaných prostor dnes již vesměs nečitelné. Ze zástavby hradu se dochoval pouze zbytek jedné zahloubené světnice, většina přistavěných budov byla zřejmě ze dřeva. V poslední době je Jestřebí známo problémy s nebezpečným odpadáváním kusů skály. Naposledy se dne 1. 10. 2009 z horní plošiny utrhl 80 t vážící skalní blok se zbytky zídky s posledními 3 zuby cimbuří.

Hradiště Frýdlant (KP), Zahrádky – Karba

Skromné zbytky hradu z 1. pol. 13. stol. pravděpodobně královského založení se nacházejí jihovýchodně od obce Kvítkov na okraji údolí Pekla. Lidově se této lokalitě říká také Pustý hrad, dřívější spojení s názvem Frýdlant se dnes ukazuje jako mylné. Hlavní část hradu zaniklého nejspíše ještě během 13. stol., byla zřejmě dřevěná, a dochovalo se tak jen několik do skály vytesaných prohlubní. Těžko přístupný hrad byl vystavěn na pískovcovém ostrohu a dobře opevněn. Měl dva

příkopy, přes něž vedl padací most. Směrem do údolí Pekla vedla úzká, ve skále vytesaná ulička, která složila posádce hradu jako nejkratší a nejbezpečnější cesta pro vodu k Robečskému potoku.

Bezejmenný hrádek za Novým Dvorem, Zahrádky – Karba

Klasicistní stavba statku pochází z r. 1838. Dvůr se nachází na hraně údolí Peklo, z druhé strany je dnes od okolního světa oddělen náspem železniční tratě. Od dvora k trati vede krásná vzrostlá alej. Pod tratí prochází cesta, která spojuje Nový Dvůr se starším hospodářským dvorem Ramš. Zvláštností obou je, že u každého se nacházel rybníček, který byl napájen pouze dešťovou vodou. Od Nového Dvora vede roklí cesta k bývalému rybářskému domku na břehu Robečského potoka v údolí Peklo. Přímo nad údolím byl na ostrohu vystavěn altán ve stylu sally terenny, který měl sloužit jako vyhlídka u příležitosti návštěvy Františka Josefa I. v souvislosti s otevřením železnice Česká Lípa – Litoměřice, proto Josefova vyhlídka. Trať byla ale nakonec vedena jinou trasou a z vyhlídky není vidět.

Skalisko za statkem nese stopy dřívějších úprav, od statku jej odděluje dochovaný šijový příkop. Je to ideální místo pro tvrz či hrádek ze 13. stol. Podle nálezů keramických střepů ze 14. až pol. 16. stol. existuje hypotéza, že se v těchto místech, na předpolí někdejšího panského sídla nacházely původní Zahrádky. Zbytky malého ostrožného hrádku, který zde existoval asi od kon. 14. stol. nejpozději do doby před r. 1550, se nacházejí za stávajícími objekty hospodářského dvora, který se možná rozkládá na místě středověké vsi. Během romantických úprav byla jihozápadní strana lokality poškozena vylámaním přístupové cesty k altánu.

Zřícenina Vítkovec (KP), Holany

Zřícenina nazývána též Kickelsburg, byla mylně považována za Vítkovec. Nově byla lokalita ztotožněna s hradem Milčany, jako nástupce staršího objektu na nedalekém ostrůvku Milčanského rybníka. Tento hrad byl osídlen cca od 80. l. 14. stol. do 2. pol. 15. stol. a dnes se nachází v chatové osadě na jihozápadním břehu Milčanského rybníka. R. 1438 byl jako nové sídlo panství založen Rybnov, v jehož soupisech jsou Milčany zmiňovány až do r. 1460. Od r. 1543 jsou pak již uváděny jako pusté. Hrad stával na skalním ostrohu odděleném na západě vykopaným příkopem a navršeným valem. Na celém ostrohu jsou další četné pozůstatky valů, základových zdí a prostor. Z paláce se zachoval jen jihovýchodní roh, jehož jedna strana je vysoká 7 m a kratší 3 m. V tomto torzu je dochovaná jedna střílna a řada otvorů po stropních trámech. Při stavbě blízkého kostela v Holanech bylo údajně použito i materiálu ze zdejšího opuštěného hradu.

Tvrziště Milčany (KP), Holany – Hostíkovic

Jedná se o zříceninu hradu z 30. l. 14. stol., která byla první fází manského sídla Milčany. Někdy se mu také říká hrad u Hostíkovíc. Jižně od Hostíkovíc vystupuje z Milčanského rybníka (dříve Velká Nohavice) asi 7 m vysoká pískovcová skála, na které se nacházela středověká tvrz Milčany, která byla původně obklopena vodním příkopem s padacím mostem. Stávala zde čtverhranná obytná věž, jejíž zbytky se spolu se sklepy zachovaly, uprostřed skály byla nádržka na vodu a vyhloubené prostory svědčí o další stavbě na protější straně. Stávající rozsah je zřejmě pouze jádrem někdejší tvrze. Z části dochovaná hradba obtáčela původně celý vrcholek

skály. Zbytek opevnění bylo v 19. stol. zplanýrováno a zatopeno vodou rybníka. Protože okolí tvrze tvořila bažinatá, později rybníčná krajina, byly tak Milčany výbornou pevností. Po r. 1437 byly po založení tvrze Rybnov, jakožto nového sídla panství, Milčany opuštěny. Později byl zrušen rybník Velká Nohavice, ale na jeho místě r. 1864 vznikl nový rybník nazvaný podle tvrze Milčanský.

Tvrziště Rybnov (KP), Holany – Rybnov

Tvrz byla založena Vartenberky v l. 1437 - 1438, poprvé je připomínána r. 1440, obývána byla až do pol. 16. stol. a doba zániku není doložena, dodnes se dochovaly jen nepatrné zbytky příkopu, sklepy a schody, protože tvrz byla převážně dřevěná. Nad hrází Holanského rybníka se nachází pískovcová skalnatá ostrožna, kde v současnosti stojí rekreační chata. Zde jsou na horní plošině patrné zbytky zdíva. Jednalo se zřejmě o dvoudílnou dispozici, kdy samotné jádro je oddělené příkopem sloužícím dnes jako odtok rybníka. Soudobý přístup na lokalitu není zřejmý. Buď to bylo po padacím mostě, který byl předchůdcem dnešního zděného mostku z r. 1801, nebo od severozápadu částečně po tesaném schodišti, z prostoru pozdějšího hospodářského mlýnského dvora.

Zřícenina Jiljov (KP), Holany – Sádky

Jsou to pozůstatky po domnělém skalním hrádku z pol. 14. stol. s valem a příkopem, jehož spojitost s historickým Jiljovem však není uspokojivě prokázána. Není ani zcela jisté, zda jde vůbec o bývalé středověké sídlo. Osamělý pískovcový blok uprostřed, který je přístupný tesanými schody, byl romanticky upraven ve 20. l. 19. stol. Na vrcholu byla vysekána čtyřhranná plošina s baštovitým výstupkem novodobého původu, kdy ale mohlo být využito starších konstrukcí.

5.3.2.2 Církevní stavby (kostely, kaple, sochy, ostatní)

Kostel sv. Barbory v Zahrádkách (KP)

Stávající objekt dřívějšího renesančního, později barokně upraveného a rozšířeného kostela v místech někdejší vsi Mnichov pravděpodobně nahradil starší kostel, ze kterého se dochovala dolní část sousední zvonice. Od vyhořelého zámku z centra obce sem vede cesta na jihovýchod, která dnes dále pokračuje až do Borku. Od kostela vede pěšina k soše sv. Starosty a Mnichovské průrvě.

Kostel stojí na terénní vyvýšenině 1,5 km od obce mezi poli a loukami, kolem něj byl zřízen hřbitov. Směrem od obce vede ke kostelu se hřbitovem velkoryse pojaté barokní schodiště lemované kaštanými a korunované sochami sv. Václava vlevo a sv. Judy Tadeáše vpravo, které pocházejí z 1. čtvrtiny 18. stol. a původně byly barevně natřené, v současnosti jsou silně mechanicky poškozené. Věž zvonice je vzhledem ke hřbitovní zdi a ke kostelu neobvykle pootočena o 45 stupňů. Jedná se o mohutnou stavbu o rozměrech 7 x 8 m a zdmi 1 m silnými, jejíž původně dřevěné patro bylo později nahrazeno zdí. Věž se dostala do neobvyklé blízkosti kostela prodloužením jeho lodě asi o 2 m tímto směrem v průběhu přestavby. Za kostelem byl také později přistavěn presbytář o rozměrech 9 x 9 m, kde je vstup do velké Kounické hrobky. Pověst vypráví, že odtud vede tajná podzemní chodba na Vřísek nebo na zámek v Zahrádkách. Ze starého osídlení kolem kostela se dochovaly zbytky dvou domků na úpatí svahu. Tzv. Kostelní domky nebo samota U kostela

jsou do skály vytesané prostory, schodiště a zasypaná studna. Podle pověsti vycházející z názvu bývalé vsi Mnichov, měl být dnešní kostel postaven z trosek dřívějšího klášterního dvorce někde nedaleko, odkud sem měly být přeneseny i zvony a dokonce kříž z věže.

Kostel sv. Máří Magdalény v Holanech (KP)

Jedná se o jednododní pozdně barokní kostel zmiňovaný již ve 14. stol., jehož dnešní pozdně barokní podoba pochází z r. 1789. Vysoký interiérový prostor kostela je vyzdoben stropní freskou J. Kramolína zobrazující legendy o sv. Máří Magdaléně. Hlavní oltář od I. Platzera a J. Lauermanna sem nechal z Prahy převést hrabě Konic ze zrušeného servitského kostela sv. Michaela. Oltářní obraz bývá přisuzován Karlu Škrétovi.

Kostel stojí v obci na severozápadním rohu návsi, snad na místě staršího předchůdce. Je orientován k severu, v ose hlavního jižního průčelí se nachází vysoká hranolová hodinová věž, po stranách presbytáře jsou umístěny čtvercové kaple. Nad hlavním vchodem je znak Holan s nápisem „Sigillum civitas holanensis“. Kostel je od r. 1990 postupně opravován, k bohoslužbám je využíván pouze sporadicky. Východně od kostela se nachází barokní objekt fary s šindelovou střechou. Kolem kostela býval hřbitov vymezený kamennou ohradní zdí přístupný bočním schodištěm s balustrádou. Hřbitov byl později přemístěn mimo obec k patě kopce zvaného Galgenhohe, tedy Šibeniční vrch.

Kostel Nejsvětější Trojice v Hostíkovicích (KP)

Venkovský kostelík v Hostíkovicích u Holan obklopený starým hřbitovem stojí na pískovcovém pahorku lemovaném starými stromy přímo u silnice I/15 na Litoměřice. Hřbitov je vymezen ohradní zdí, pod kterou je na jihozápadní straně do skály vytesána studánka. Dřívější gotická stavba z přelomu 13. a 14. stol. byla původně zasvěcená sv. Kateřině, při přestavbě r. 1839 byl změněn tvar většiny oken (pouze jižní vstup si dochoval podobu gotického portálu), přistavěna sakristie a předsíň. V současnosti kostel slouží církevním účelům pouze příležitostně.

Kostel sv. Ondřeje v Jestřebí (KP)

Pozdně barokní kostel z l. 1780 – 1781 byl postaven na jižním okraji obce nedaleko dnešní křižovatky silnic I/9 a I/38 a benzinové pumpy v důsledku ničujícího požáru r. 1768. Nahradil starší kostel, který pravděpodobně stával na dnešním hřbitově pod hradem, částečně sem bylo přeneseno jeho starší zařízení (např. křtitelnice z r. 1670). Autorem vnitřní výmalby je stejně jako v Holanech J. Kramolín. Objekt si navenek dochoval čistě barokní podobu se zdobeným průčelím a rozměrnými vitrážovými okny po stranách lodi. Velká oprava tohoto objektu probíhala v l. 1981 – 1991.

Zvonice na hřbitově v Jestřebí (KP)

Zvonice je pravděpodobně pozůstatkem původního kostela, postaveného již r. 1523 pod zdejším hradem, mohla zde být stejná situace staveb věže zvonice a objektu kostela jako v případě kostela sv. Barbory v Zahrádkách. Existuje domněnka, že se jedná o starší objekt, který mohl být součástí opevnění předhradí. Spodní část

pochází z 15. stol., obranné funkci nasvědčuje gotický portál v prvním patře přístupný vnějším schodištěm. Po požáru r. 1768 bylo přistavěno horní patro se zvonovými okny, současný vzhled zvonice s hodinami je výsledkem opravy z r. 1996. Věž zvonice dominuje hřbitovu na vyvýšené skalní plošině nad obcí, kam vede přístup po dvojrámenném schodišti z uličky z návsi směrem ke hradu.

Další dominantou areálu hřbitova je proti vchodu umístěný sochařsky zdobený kamenný sloup s křížem na vrcholu. Za ním jsou součástí severozápadní ohradní zdi výklenkové kaple s plastickým vyobrazením křížové cesty.

Kostel Všech svatých ve Stvolínkách (KP)

V historických pramenech je kostel poprvé doložen k r. 1358. Gotický kamenný kostel byl postaven údajně na místě dřevěné stavby již kolem r. 1400, pravděpodobně až později byla doplněna věž. Při opravě r. 1655 byly vloženy empory, r. 1770 přistavěna kaple sv. Anny v severozápadním rohu a r. 1811 během empírové přestavby nový presbytář. Po r. 1945 kostel velice zchátral, v současnosti probíhají postupné opravy na jeho záchranu.

Objekt kostela ve Stvolínkách stojí v těsné blízkosti zámku poblíž silnice 1/15. Je to jednodílná obdélná stavba se segmentově zakončeným presbytářem a s věží a kaplí na severní straně. Na vnější stěně kostela směrem k návsi jsou umístěny čtyři umělecky hodnotné renesanční náhrobky původních majitelů Ronova a Stvolínek (Anežky z Helfensteinu z r. 1550, Anny z Kurzbachu z r. 1576, Jindřicha z Kurzbachu z r. 1590 a dětský náhrobek z r. 1591). Momentálně je stav kostela havarijní a vyžaduje nezbytnou rekonstrukci. Veškerá okna jsou vytlučena a ve zdevastovaném interiéru již nenalezneme kromě poškozené honosné malířské výzdoby již nic z původního vybavení. I přes tento neblahý stav rozhodně stojí tento významný objekt spolu se sousední budovou zámku za pozornost.

Hřbitovní kaple sv. Justina ve Stvolínkách (KP)

Jedná se o stavbu nejisté datace i statutu. Nelze vyloučit její raně středověký původ, první doložená zmínka je z r. 1607. Do r. 1785 byla označována důsledně jako kostel, od této doby hřbitovní kaple. Východní část pochází zřejmě z kon. 16. stol., po r. 1701 proběhla barokní přestavba a prodloužení západním směrem. Vznikla dnešní jednodílná orientovaná stavba s neodsazeným polygonálním presbytářem s masivními opěráky v rozích. Opěráky a obrys velkého gotického okna v jihovýchodní stěně presbytáře svědčí o starším původu stavby. Po r. 1945 objekt zpusťl téměř až na hranici zániku, po r. 2000 byla zajištěna nová střecha a zamezeno volnému vstupu. Uvnitř se nacházejí poškozené zbytky barokního zařízení. Stavba je situována na užívaném hřbitově v jižní části obce, u cesty k železniční zastávce na pravém břehu Bobřího potoka, kde se možná nacházela předlokační ves Stvolinec, doložená již na kon. 12. stol.

Socha archanděla Michaela (KP), Zahrádky

Na jednoduchém stupni je vztyčen pravoúhlý podstavec s náročnými volutami z rostlinných ornamentů, který je ukončen profilovanou římsou. Na přední straně podstavce se nachází plastický rám se znakem dvou květů v mušli pod korunou, nad znakem je nápis s letopočtem 1750. Na střední římsě hranolu je drobná mušle,

na podstavci je osazena nadživotní plastika archanděla Michaela, jehož nakročená levá noha spočívá na hrudi ležícího ďábla, který si pravou rukou přidržuje zvrácenou hlavu a má pokrčenou levou nohu. Archanděl má tradiční odění, v levé ruce drží oválný štít, v pravé ruce nad hlavou třímá vlnitý zlatý meč, hlavu má krytu helmicí s chocholem, která vzadu přechází v kápi.

Socha sv. Starosty (KP), Zahrádky

Barokní socha v Čechách nepříliš známé světice se nachází na vyvýšenině nad nivou Bobřího potoka, nedaleko břehu Novozámeckého rybníka, jihovýchodně od obce Zahrádky, v zatáčce silnice I/9. Podle nápisu na zadní straně soklu byla postavena r. 1705 na náklady novozámeckého hraběte Jana Viléma Kounice. Jedná se o dílo neznámého autora nadprůměrné kvality.

Německy byla socha nazývána Kümerniss (něm. Kummer = starost, hoře) nebo Wilgefotis (lat. Virgo forte = statečná panna). Podle legendy se jednalo o dceru portugalského krále, který ji chtěl provdat za muslimského vládce Sicílie. Aby se sňatku vyhnula, modlila se za své zohavení. Poté, co jí narostl plnovous, ženich svatbu sice odmítl, otec ji však kvůli tomu nechal ukřižovat. Je zobrazována ve zdobených šatech a dlouhém plášti přibita na kříži, s korunou na hlavě, s klečícím houslistou, kterému daruje svůj zlatý střevíc, u nohou.

Socha sv. Jana Nepomuckého (KP), Zahrádky – Borek

Pískovcová socha vysoká 2 m stojí na 2,5 m vysokém podstavci, který nese na zadní straně dataci r. 1726. Na podstavci jsou dále reliéfy P. Marie, sv. Anny a sv. Jáchyma. Plastika je umístěna na dlážděném stupni z pískovcových desek, našly se na ní zbytky původní polychromie.

Socha je naposledy vyhlášenou kulturní památkou náboženského charakteru na území zdejší památkové zóny (k 22.11.2000), kde spolu s dalšími v krajině umístěnými plastikami dotváří barokní urbanistický záměr, který jí vtiskli majitelé zámku a velkostatku v Zahrádkách. Socha sv. Jana Nepomuckého v Borku navíc patří k nejkvalitnějším pracem z tohoto období, které lze v rámci tohoto památkově chráněného území identifikovat. Soubor soch světců koncentrovaných v okolní krajině je významným dokladem vývoje místního barokního sochařství.

Socha sv. Antonína Paduánského (KP), Jestřebí

Na dvoustupňovém stylobatu je umístěn třikrát odstupňovaný hranolový sokl, na stěnách s reliéfy sv. Jiří, Floriána, Vojtěcha a Anny. Na přední straně soklu je v nejspodnější části v rámu letopočet 1819. Masivní profilovaná římsa je na stranách půlkruhově proložena, na podnoží s konkávními stěnami stojí socha světce v životní velikosti v obvyklém provedení, tj. v mnišské sutaně s kapucí, s růžencem u pasu, na levé paži drží Jezulátko.

Socha sv. Jana Nepomuckého (KP), Jestřebí

Nad schodištěm stojí nízký sokl, nad ním vysoký hranolový podstavec s římsou, na něm nástavec, na kterém je vztyčena socha světce v životní velikosti s tradičním oděvem, v náručí drží kříž s ukřižovaným Kristem, na levé ruce položen palmový

list, mučednický symbol. Na rouchu patrné jsou zbytky polychromie, datováno do pol. 18. stol.

Kaplička na návsi v Jestřebí (KP)

Je to zděná výklenková kaple, omítaná, na nárožích lemovaná svazkovými pilastry, s trojúhelníkovým štítem. Sedlová střecha je kryta pálenými taškami. Uprostřed má rozměrnou niku určenou původně k umístění kříže nebo obrazu světce, dnes je prázdná. Kaplička je datována na kon. 18. stol. nebo poč. 19. stol.

Dle dobových pohlednic stával dříve na návsi v Jestřebí, o něco níže než stávající kaplička, vysoký dřevěný kříž s malovaným plechovým korpusem Krista. Tato upomínka se však pravděpodobně z důvodu horší trvanlivosti materiálu do současnosti již nedochovala.

Socha sv. Antonína (KP), Stvolínky

Nachází se 1 km za obcí Stvolínky, vpravo při silnici na Českou Lípou. Na podstavci čtvercového půdorysu spočívá sokl s volutovým závěrem, s reliéfem ležícího sv. Jana na předním poli, nad ním akantový list podpírá dvě andělské hlavičky. Na obláčcích na vrcholu soklu stojí socha sv. Antonína v nadživotní velikosti s Ježíškem v náručí, v prostém tradičním mnišském hábitu přepásaném provazem. Na zadní straně soklu je vyrytý nápis MDCCXLIX (datace 1749).

Socha sv. Jana Nepomuckého (KP), Stvolínky

Nachází se naproti sochy sv. Antonína u Stvolínek, vlevo u silnice na Českou Lípou. Na předním poli podstavce je reliéf archanděla Michaela s ďáblem, nad ním akantový list a po stranách horní části voluty. Na obloukovém dvoustupňovém soklu stojí socha sv. Jana Nepomuckého nadživotní velikosti v tradičním oděvu držící v levé ruce emblém milostného Ježíška, jeho pravá ruka spočívá na prsou. Na zadní straně soklu umístěn letopočet 1748.

V r. 2001 socha byla vandalsky poškozena (odcizena hlava a ruka s emblémem). R. 2004 byla provedena její obnova v původním tvarosloví. Spolu s protějškovou sochou sv. Antonína je dokladem vývoje barokního sochařství v regionu.

Další památky barokních sochařství (KP) z území obce Stvolínky

Před hřbitovní kaplí sv. Justina ve Stvolínkách se nacházelo sousoší Piety. Na podstavci sestávajícím ze tří spojených kvádrů vztyčené sousoší, ve středu pieta, Kristovo tělo spočívající v náručí P. Marie. Postavy po stranách oděné v řasený šat v rukou nesoucí štíty. Sochy sv. Josefa a sv. Jana Nepomuckého byly umístěny na zábradlí kamenného obloukového mostu cestou od kostela ke hřbitovu. Všechna uvedená sochařská díla pocházející z poč. 18. stol. byla ohrožena poškozováním a vlivy venkovního prostředí, a proto byla přemístěna do depozitáře Vlastivědného muzea v České Lípě.

Ostatní drobná sakrální architektura v KPZ Zahrádecko

Evidence ostatních prvků drobné sakrální architektury nacházejících se na území KPZ Zahrádecko, případně v blízkém okolí s tímto územím bezprostředně

souvisejícím, je provedena formou katalogizovaného přehledu, který je zařazen jako samostatná příloha k této diplomové práci.

5.3.2.3 Hospodářské úpravy krajiny (rybníkářství, vinařství)

Novozámecký rybník (KP), k.ú. Jestřebí, Zahrádky

Vlastní rybník byl již r. 1933 vyhlášen přírodní rezervací chránící biotopy vodního ptactva a pro svá unikátní zavodňovací i vypustní zařízení je rovněž chráněn jako kulturní památka.

Novozámecká průrva je v pískovcové skále vytesaný výtokový kanál Novozámeckého rybníka, který je dlouhý 175 m, široký 7 m a hluboký až 14 m a patří tak k nejvýznamnějším technickým dílům doby Karla IV. Množství vody vypouštěné z rybníka reguluje stavidlo umístěné na začátku kanálu, jehož trasa je dvakrát zalomená za účelem omezení účinků povodňových vln.

Také vtok Bobřího potoka do Novozámeckého rybníka byl vyřešen jako průraz pískovcovou skálou, zde byla zase umožněna regulace výšky hladiny na přítoku. Tato průrva byla pojmenována Mnichovskou, podle jména zaniklé vsi nacházející se někde v těchto místech.

Holanské rybníky, k.ú. Stvolínky, Holany, Zahrádky

Malebnému prostředí zdejší zvlněné krajiny s lokalitami vystupujících pískovcových skal určuje charakter rozlehlá soustava tzv. Holanských rybníků, která má svůj původ už ve středověku. Rybníky, rybníčky a tůně (jména některých z nich jsou např. Koňský, Nebeský, Vojenský, Dolanský, Hrázský, Milčanský, Nohavice, Holanský, Kravský, Jílovka) napájí vody Bobřího potoka, přičemž přítok a odtok je v některých místech řešen stokami vytesanými do pískovcového podloží. Jejich celková rozloha dosahuje přes 200 ha vodní plochy.

Největší Dolanský rybník (52 ha) svým půdorysem připomínající písmeno H má dva výtoky tesané ve skále. Druhý kanál končí několikametrovým vodopádem. Nedaleko odtud nad odtokovou struhou Hrázského rybníka se klene subtilní obloukový mostek známý jako Oslí můstek. Daní za výjimečnost této oblasti je velké množství nevzhledných rekreačních chat, vystavěných za každou cenu v blízkosti vodních ploch a do značné míry znehodnocujících historický odkaz těchto lokalit.

Vinice v Karasech, k.ú. Zahrádky

Některé pomístní názvy napovídají, že historie pěstování vinné révy v okolí zahrádeckého panství Nový zámek má počátky již v období na konci středověku. S ohledem na přírodní podmínky a dobové zvyklosti se dá předpokládat, že zdejší vhodné polohy byly od 14. do poč. 17. stol. osázeny zejména odrůdami Rulandským bílým a Rulandským modrým. Vzhledem k majetkovým a společenským změnám v pobělohorské době však došlo v celém českém království k výraznému poklesu pěstování vinné révy. Prameny se o vinařské produkci v okolí Zahrádek od doby třicetileté války již vůbec nezmiňují.

K obnově zdejšího vinařství došlo po více než 350 letech, kdy byly založeny vinohrady na severním břehu Novozámeckého rybníka v místní části Karasy. S ohledem na klimatické podmínky nejsevernějšího okraje vinařských aktivit byly

pozemky osázeny odrůdami, které dokážou plodit i v méně příznivých letech. Od r. 2004 se réva pěstuje na obnovené části viniční trati Mariánov na rozloze 0,8 ha, prozatím pouze bílé odrůdy Müller Thurgau a Rulandské šedé.

Na kvalitu pěstovaných hroznů má velice příznivý vliv blízkost vodní plochy Novozámeckého rybníka, a to jak z hlediska oslunění révových keřů, tak kvůli vlhkosti vzduchu a půdy a vyrovnávání teplotních výkyvů. Ačkoli se jedná o nejsevernější vinice v Čechách, poskytuje tak zdejší vinohrad hrozny pro výrobu překvapivě kvalitního bílého odrůdového vína. V příznivých letech lze dosahovat vyzrálosti hroznů, vyhovující jakostním parametrům pro výrobu vín s přívlastkem. Vzhledem k sepětí s místem vzniku získala zde produkovaná vína pojmenování „novozámecká“.

5.3.2.4 Památky technického charakteru

Novozámecký rybník (KP), k.ú. Jestřebí, Zahrádky

Součástí rybníční soustavy z převážné části vybudované již ve 14. stol. na Mlýnském a Bobřím potoce, je i Novozámecký rybník, který v minulosti dosahoval rozlohy až 300 ha. Napájí ho Mlýnský potok, který teče od Máchova jezera přes Jestřebí a Bobří potok protékající předtím Holanské rybníky.

Při napouštění rybníka vodní hladina pravděpodobně pohltila zbytky vsi Krušina, prastarého předchůdce dnešního Jestřebí. Plocha rybníka dříve dosahovala takové rozlohy, že jeho vody obklopovaly i skalní zříceninu Jestřebí, k jejichž překonání zde v minulosti býval zřízen dokonce most.

Novozámecká průrva (KP), k.ú. Zahrádky

Jak již bylo uvedeno, v pískovcové skále vysekaný výtokový kanál Novozámeckého rybníka, nachází se ve východní části obce Zahrádky a stavba je se svou délkou 175, hloubkou až 14 a šířkou 7 m významnou technickou památkou z doby Karla IV. Její trasa je dvakrát ostře zalomená zřejmě z důvodu tlumení povodňových vln. Vypouštěcí objekt rybníka tvoří stavidlo umístěné na začátku průrvy. Nad kanálem prochází silnice I/9, jejíž původní klenuté přemostění rozšířil v 70. l. 20. stol. železobetonový most. Nedaleko stavidla se při břehu nachází rybářská bašta (bývalý domek hrázného) s přístavištěm loděk.

Mnichovská průrva (KP), k.ú. Zahrádky

Vtok Bobřího potoka do Novozámeckého rybníka byl ve 14. stol. vyřešen průrazem přes pískovcovou skálu, který kon. 18. stol. přemostil kamenný obloukový most pro císařskou silnici, dnešní I/9. Tento kanál byl pojmenován Mnichovskou průrvou podle zaniklé vsi nacházející se v minulosti v těchto místech, jižně od východního okraje Zahrádek. Dochoval se zde příchod přímo k vodě po tesaných schůdcích, kde bylo možné regulovat průtok. Součástí stavby jsou další menší průrvy pro drobnější přítoky.

Mostek přes Bobří potok se sochami (KP), k.ú. Zahrádky

Most se nachází na cestě Valdštejskou alejí na Vřísek, před někdejším vstupem do bažantnice. Jedná se o barokní kamenný most s jedním mostním pilířem

vynášejícím dva klenuté oblouky. Zábradlí mostu bylo zdobeno sochami sv. Barbory a sv. Jana Nepomuckého, které byly po nákladném restaurování a doplnění uražených částí přemístěny na bezpečnější místo v areálu zámeckého parku. Technický stav mostu není dobrý, a vyžaduje provedení alespoň nezbytných zabezpečovacích prací.

Železniční most v Karbě, k.ú. Zahrádky

Most nad údolím Robečského potoka zvaným Peklo v lokalitě Karba na severozápadním okraji Zahrádek byl zbudován jako součást Severočeské transversální dráhy otevřené r. 1898 společností Ústecko-teplické dráhy (ÚTD). V pol. 90. l. 20. stol. se začala stavět železniční dráha, jejímž účelem bylo napojit Českou Lípou a Liberec rovnou na severočeskou uhelnou pánev. Trať měla podle původních projektů vést ze Zahrádek do České Lípy přímo Pekelským údolím, místním občanským iniciativám se však již tehdy podařilo prosadit změnu trasy mimo toto romantické výletní místo. Pro překonání hlubokého Pekelského údolí tak vznikl více než 130 m dlouhý a téměř 25 m vysoký most, který sestává ze dvou nýtovaných ocelových konstrukcí a tří kamenných kleneb na pravém břehu. Původní využití trati, kterým bylo vedení rychlíků Teplice - Liberec, dálkových uhelných vlaků a uspokojování místní osobní i nákladní dopravy, se v úseku Lovosice - Česká Lípa po zestátnění ÚTD r. 1924 postupně omezilo na posledně jmenovaný účel a po r. 1990 zde v podstatě ustal i nákladní provoz.

5.3.2.5 Vizualní projev identifikovaných prvků v krajinné scéně

Ať už se jedná o objekty sakrálního nebo profánního charakteru, vždy zásadním způsobem ovlivňují okolní prostředí. Jejich architektura symbolizuje někdejší moc katolické církve či šlechtického rodu.

Hrady a zámky jsou dominantními stavbami ve volné krajině či přímo v obci. Vizualní význam pro širší okolí v případě starších hradních sídel je umocněn jejich polohou na výrazných terénních bodech. Představiteli tohoto typu objektů v zájmovém území jsou zámek v Zahrádkách, hradní zřícenina v Jestřebí, zámek ve Stvolínkách a zřícenina Ronova na kopci za obcí.

Jiným případem v této kategorii jsou lokality, které svůj určující význam, co se týče vizualního projevu v krajině, většinou již ztratily. V rámci krajinné scény se projevují spíše nenápadně, to jim však neubírá na významu historickém, možná právě naopak. Jedná se tedy o archeologické památky, kterých byla v řešeném území zjištěna poměrně značná koncentrace, což zase jen svědčí o jeho historickém významu jakožto celku. Jedná se o hradiště Frýdlant, hrádek u Nového Dvora, zříceninu Vítkovec, tvrzíště Milčany, tvrzíště Rybnov a zříceninu Jiljov.

Nejobvyklejšími církevními stavbami jsou venkovské kostely, nacházející se buď přímo v obci, nebo často jako poutní kostely ve volné krajině. V minulosti kostely měly také význam jako místo společenského života. V zájmovém území se nachází areál kostela sv. Barbory se zvonici v Zahrádkách, kostel sv. Máří Magdalény v Holanech, kostel Nejsvětější Trojice v Hostíkovicích, kostel sv. Ondřeje v Jestřebí, zvonice na hřbitově v Jestřebí, kostel Všech svatých ve Stvolínkách a hřbitovní kaple sv. Justina ve Stvolínkách.

Silueta kostelní věže vyčnívající nad ostatní zástavbou vesnice je klasickým obrázkem z českého venkova. Tyto stavby jsou neodmyslitelnou součástí venkovského prostředí, byť již jejich využití ztratilo pro místní obyvatele na významu. Často právě kostely v souladu s přírodními složkami okolní krajiny (jako vegetace, konfigurace terénu a modrá obloha) vytvářejí harmonicky působící krajinné scenérie, a nejinak je tomu v případě území Zahrádecka. Příkladem může být prostředí kostela sv. Barbory, kde schodiště se sochami, kostelem a zvonící, na mírném kopečku obklopeném starými stromy, zasazené mezi poli, představuje jedno z velmi poetických míst zdejší krajiny. Jiným případem je výrazná stavba kostela v Holanech, na hraně srázu nad hladinou Holanského rybníka, která je nejen dominantou samotné obce ale také rozsáhlé rybníčnaté krajiny podél Bobřího potoka.

Dalo by se říci, že specifickou skupinou v kategorii církevních staveb jsou areály hřbitovů. Místo posledního odpočinku několika minulých generací místních obyvatel, kteří v případě pohraničí přišli o své přímé pokračovatele. Na hřbitovech v Jestřebí, Zahrádkách, Holanech, Hostíkovcích a Stvolínkách se nachází staré hroby původních německých obyvatel. Řada starých náhrobků je pozoruhodnými výtvy lidového umění, které představují kulturní citění v době a regionu, kde vznikly. Případně je možné některé z nich označit uměleckořemeslnými díly. To samé platí pro drobné sakrální památky nacházející se ve volné krajině. Ať už se jedná o prosté křížky, kapličky, boží muka či nejnáročnější typ těchto objektů, kterým jsou kamenné plastiky světců. Největší kumulace těchto památek je podél cest poblíž nějaké významné stavby, např. u cesty k poutnímu kostelu (což případ Zahrádek a Stvolínek). Jinde jsou nejčastější jednoduché křížky, které sloužily jako místo pro modlitbu k Bohu v průběhu každodenního života, nebo často jako upomínka na nějakou událost spojenou s konkrétním místem. Obdobou posledně jmenovaných jsou dnes u silnic masově budované památníčky obětí dopravních nehod.

Co se týče dominantního rysu krajiny Zahrádecka, je jím bezesporu přítomnost množství rybníků zbudovaných na Bobřím potoce především v okolí Holan. Největší vodní plochu navíc představuje Novozámecký rybník na Robečském potoce. Ze záměrně komponovaných krajinných úprav jsou nejrozsáhlejší krajinářské úpravy Novozámeckého panství v Zahrádkách. Symbolem této komponované krajiny je tzv. Valdštějská lipová alej mezi zámkem a oborou. V daleko menším rozsahu byla koncipována kompozice zámeckého parku a obory u zámku ve Stvolínkách.

6. VYHODNOCENÍ PROVEDENÉ STUDIE DOCHOVANÝCH KULTURNĚ - HISTORICKÝCH HODNOT KRAJINY KPZ ZAHRÁDECKO

Krajinný ráz komponované krajiny Zahrádecka je velmi cenný. Pro vysoké zastoupení znaků kulturní charakteristiky zdejší krajiny bylo historické prostředí krajinného celku Zahrádecko prohlášeno vyhláškou Ministerstva kultury č. 208/1996 Sb. ze dne 1.7.1996 památkovou zónou. Proto je důležité při plánování a realizaci jakýchkoli záměrů v památkově chráněném území byly respektovány principy památkové ochrany.

Zák. č. 20/1987 Sb., památkový zákon, v § 14 odst. 2 striktně stanoví, že vlastník, správce, uživatel nemovitosti, která se nachází v památkové zóně, ale není kulturní památkou, „... je povinen k zamýšlené stavbě, změně stavby, terénním úpravám, umístění nebo odstranění zařízení, odstranění stavby, úpravě dřevin nebo údržbovým pracím na této nemovitosti si předem vyžádat závazné stanovisko obecního úřadu obce s rozšířenou působností ...“. Přísnější podmínky stanoví památkový zákon v § 14 odst. 1 pro případ kulturních památek.

V území KPZ Zahrádecko je v tomto ohledu výrazným negativním zásahem masová výstavba novostaveb rodinných domů na okrajích přirozeně rostlé zástavby sídel, s důsledkem jejich nežádoucího rozšiřování do extravilánu. Dalším případem jsou nevhodné úpravy původních historických objektů. Problémem těchto projektů je použití nevhodných forem a novodobých materiálů, které nekorespondují s tradiční výstavbou na venkově. Tento trend se výrazně projevuje v obci Jestřebí, Holany a Zahrádky.

Opačným jevem s neméně negativními dopady je neúdržba a postupné chátrání historických budov, často přímo v centru obcí. Většinou se jedná o rozsáhlé objekty, pro které v důsledku změn společenských poměrů již není v současnosti využití a jejich oprava by byla značně finančně náročná. Tyto stavby bohužel pozvolně směřují k bodu, kdy se míra jejich poškození stane nevratnou záležitostí. Tato tendence se nejvýrazněji projevuje v obci Stvolínky, a taky v centru Zahrádek.

6.1 Posouzení opodstatněnosti existence KPZ Zahrádecko

Opodstatněnost vzniku krajinné památkové zóny je zde vzhledem k množství identifikovaných kulturně - historických znaků v krajině okolí Zahrádek naprosto zřejmá. Řada z určujících znaků kulturně - historické charakteristiky krajiny je zároveň podstatná pro její vizuální charakteristiku. Jejich vizuální projev v rámci krajinné scény vytváří pozitivní estetické hodnoty. Tyto znaky mohou být zásadní z hlediska významu nebo jedinečné z hlediska své cennosti. Některé z nich se v krajině uplatňují jako výrazné kulturní dominanty.

Praktických překážek účinného naplňování zájmů státní památkové péče, potažmo také ochrany krajinného rázu, je v tomto památkově chráněném území několik. Hlavním z nich je patrně nedodržování požadavků stanovených orgány státní správy na úseku památkové péče, kdy není dostatečně zajištěna jejich kontrola, případně důsledné vymáhání nápravných opatření.

Předpokladem dobrého výkonu státní správy jsou kvalitní jednoznačné podklady.

V tomto směru zde představuje velký problém absence informace o způsobu ochrany nemovitosti jako „památkově chráněné území“ v údajích evidence katastru nemovitostí, tak jak je tomu zcela běžně u většiny ostatních památkových rezervací a zón. Z toho důvodu se stává, že spousta majitelů nemovitostí nemusí ani vědět, že se tyto nacházejí v památkovém území. A v případě mnoha starousedlíků tomu tak skutečně může být, že tuto skutečnost vůbec nezaznamenali.

Dalším problémem je nelogické vymezení krajinné památkové zóny, které nezohledňuje přirozené vymezení krajinných prostorů v terénu, jako jsou horizonty, okraje porostů nebo zástavby. Trasa hranice KPZ Zahrádecko využívá uměle vytvořené linie, jako jsou katastrální hranice, železnice, silnice, polní cesta. Tyto linie však nepřirozeně rozdělují v terénu souvislý krajinný prostor, kde tyto linie často žádný výrazný předěl netvoří. Vznikají tak situace, kdy část jednoho prostoru v památkové zóně zahrnutá je a část nikoli. To je například případ obce Jestřebí, kde hranice zóny prochází napříč obce po silnici, kdy neexistuje výrazný rozdíl v charakteru zástavby před a za silnicí. Dalším příkladem může být severní hranice zóny, která vede v trase železnice, i když tak těsně míjí několik osad s dochovanými historickými areály venkovských usedlostmi, i kostel v Hostíkovicích.

Nedostatkem vymezení památkového zemí Zahrádecka je, že při jeho nemalé rozloze nejsou nijak určeny žádné oblasti s odstupňovanými kategoriemi památkové ochrany. Vhodné by bylo zpracování podrobnějšího mapového podkladu alespoň například se stanovením části určující, dotvářející a doplňující charakter předmětné památkové zóny. Tento podklad by pak byl využitelný pro praxi orgánů státní správy. Není totiž pravděpodobně účelné požadovat stejně přísné podmínky pro realizaci záměrů v části území pro charakter krajinné památkové zóny určující, jako v partii, která se v rámci zóny výrazně pohledově neuplatňuje.

6.2 Zhodnocení provedené identifikace prvků drobné sakrální architektury krajiny KPZ Zahrádecko

Zjištění zpracované studie dochovaných kulturně - historických hodnot krajiny Zahrádecka mohou být využitelná v plánovací praxi jako jeden s podkladů pro posuzování dopadů nejrůznějších zásahů z hlediska kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu.

Dnešní kulturní krajina a její ráz je odrazem stavu společnosti, je určitým dědictvím po našich předcích, a jednou bude našim odkazem budoucím generacím. Drobné sakrální památky v krajině jsou výtvorem lidové tvořivosti, se svou bohatostí forem jsou typickým projevem přidané hodnoty krajiny určité oblasti, kde se spolupodílejí na tvorbě její osobitosti.

Podrobná identifikace prvků drobné sakrální architektury dochovaných v krajině Zahrádecka je snahou o aktuální evidenci těchto památek, jedná se v podstatě o určitou pasportizaci jejich současného stavu. Dlouhodobě se dokumentací drobných památek systematicky zabývá v rámci své působnosti historické oddělení českolipského Vlastivědného muzea a galerie.

Katalog drobných sakrálních památek, který je součástí předložené práce může sloužit jako podklad k vytipování nejhroženějších objektů, kde je nutné provést nezbytné zabezpečovací práce pro jejich vlastní fyzickou záchranu (např. křížek mezi Dolanským a Hrázským rybníkem, křížek u cesty mezi Holany a Sádkami nebo kaple se zvoníčkou v Karasech), a přípravu oprav dalších uvedených památek.

Tato práce však již není plně aktuální, protože bohužel smutnou zprávou je, že lidská neúcta evidentně nezná mezí, jelikož před letošními Velikonocemi došlo ve Stvolínkách ke krádeži cenné barokní sochy sv. Antonína. Pískovcová socha světce v nadživotní velikosti vážící přes 0,5 t stála na 1,5 m vysokém kamenném podstavci přímo u hlavní silnice asi 500 m od obce. Důvodně lze předpokládat, že krádež byla provedena na objednávku [URL01]. Ztrátu lze považovat za o to větší, že odcizením této plastiky utrpěl i význam protějškové sochy sv. Jana Nepomuckého stojící naproti přes silnici, nákladně restaurované v r. 2004 po poškození, ke kterému mohlo dojít při neúspěšném pokusu o krádež. Obrovské množství zcizených předmětů, často sakrálního charakteru, se stává typickým znakem dnešní doby.

7. DISKUSE

Dřívější krajinářské úpravy panství Nový zámek v Zahrádkách a hospodářské úpravy jeho širšího okolí dnes tvoří těžiště území chráněného jako Krajinná památková zóna Zahrádecko. Realizovaný kompoziční záměr lze považovat za formu uměleckého vyjádření, které využívá jak živých tak neživých součástí přírody, které promyšleně doplňuje o uměle vytvořené prvky. Účelem provedených úprav bylo především umocnění vizuálního působení celé kompozice. Lidstvo má totiž možnost utvářet si krásné životní prostředí, když k tomu přiměřeně využije možností poskytnutých přírodou a vlastních tvůrčích schopností. Vznik této harmonicky působící krajiny má tedy počátek ve snaze majitelů zdejšího panství učinit okolí svého sídla co nejpůvabnějším z hlediska požadavků dobové módy. Dnes toto krajinářské dílo plní funkci lokality hojně využívané pro individuální rekreaci, která může příznivě působit na regeneraci psychických a fyzických sil.

V souvislosti s tvorbou podrobné identifikace prvků drobné sakrální architektury ve zdejší krajině se objevilo několik dalších otázek, týkajících se hlavně potřeby evidence těchto památek a provádění jejich oprav a současně zajištění následné údržby.

Důvody, proč se spousta lidí všelijak zaobírá drobnými památkami v krajině, jsou různé (umělecký, vědecký, psychologický zájem, rodinná tradice). Rozdílné přístupy k problematice by se daly rozdělit na směr vlastivědecký a památkářský. Lákavá je určitá „romantika“ příběhů spojených s konkrétními místy a touha po znalosti místní historie. Zajímavou hodnotou těchto artefaktů je nejen jejich význam historický, ale také co dávné autory vedlo k jejich vybudování. Projevem snahy o navázání na tradice původních obyvatel je dnes vyhledávání a evidence drobných památek v terénu a zájem o záchranu těchto mizejících objektů. Drobné památky jsou totiž hodnotnou součástí krajiny, kdy je velmi důležitá míra autenticity a jejich vypovídající schopnost ve vazbě k původnímu umístění v krajině. Jakožto výtvarné prvky drobné památky krajinu ožívují, dávají krajinným zákoutím neopakovatelnou podobu, estetickou a duchovní náplň, připomínají staré události a lidi, kteří v krajině žili dříve, a vytváří tak spojení mezi generacemi. Evidence a dokumentace drobných památek je proto potřebná také z důvodu, že může docházet k jejich zničení nebo odcizení. Určité riziko totiž vždy představuje skutečnost, že se informace o hodnotě těchto předmětů dostanou na nesprávná místa. Nepřichází však v úvahu obnova nebo nahrazení replikou u kompletního fondu drobných památek. Důležité se v tomto ohledu jeví průběžné sledování stavu uvedených objektů či postupná aktualizace původní evidence (Štogrová, 2006).

Co se týče obnovy drobných památek Štogr, 2006 míní, že to může mít smysl jen tam, kde křížek zatím ještě není torzem a kaplička se dosud nestala ruinou. V situaci, když se vrací život již umírající věci, když se brání rozpadu romantické trosky a znovu se jí dává charakter stavby, tak už to nikdy není možné zcela. Nemůžeme přitom zapomínat, že opravou věci rozhodující etapa teprve začíná, jelikož odpovědnost za důstojný stav památky nekončí dokončením její opravy, protože cílovým stavem je, když kaplička nebo křížek přirozeně existuje jako místo v životě lidí, kteří si jej váží. Opravou památky tedy vzniká odpovědnost za zajištění její další údržby. Věc opravit a nechat ji za pár let bez údržby zchátrat by totiž byl dosti deprimující výsledek.

Duchovní a kulturní dědictví se však nepřenáší jen tak samozřejmě, nedědí se, ani není zapsáno v katastrech. Přejímá se tím, že vstupuje do vztahů, stává se závazkem. A to nejen k lidem, ale i místům, k drobným stavbám božích muk, křížků a kapliček. Autor upozorňuje, že bychom neměli myslet jen na záchranu hmoty památek, ale měli bychom myslet na stav, kdy nebudeme mít dluh vůči těm, kteří odešli nebo byli vyhnáni, byli zbaveni svých domovů a své půdy, nebo prostě už jen zapomněli. Měli bychom také více myslet na to, aby ti co přijdou po nás, mohli převzít péči o to, co patří k domovu a domovské krajině (Štogr, 2006).

Existuje také ostře vyhraněný názor, který zastává myšlenku, že by se autenticita památek měla ctít do té míry, že by jim mělo být ponecháno právo na zánik. Tento přístup považuje památky za pouhé svědky minulých, již neexistujících časů, které by proto měli mít právo na zánik, ve kterém se navíc skrývá určitá osudovost zmaru (Štogrová, 2006).

Osobně jsem zastáncem možná trochu přízemního vztahu k obnově památek, o kterém se Štogrová, 2006 také zmiňuje. Domnívám se, že má smysl usilovat i o záchranu takových drobných památek, o které se nikdo dosud nestaral a není zřejmé, že o ně začne někdo pečovat v nejbližší budoucnosti. Pokud má tedy někdo zájem o záchranu zapomenutých památek, pak má toto úsilí každopádně smysl jednoduše už proto, že opravená památka může vydržet další desítky let, a existuje tak naděje, že se časem objeví někdo, kdo se o ni bude chtít dále postarat.

8. ZÁVĚR

Identifikované historické hodnoty krajiny jsou vždy plnohodnotnou součástí kulturního dědictví národa, obdobně jako nejznámější kulturní památky, a proto si zaslouhují srovnatelnou ochranu a péči. Právě tak je tomu i v případě řešeného území KPZ Zahrádecko.

Ochranu krajinného rázu a památkovou péči je možno chápat jako rovnocenné s dalšími veřejnými zájmy. Nerespektování jejich principů je tedy z dlouhodobého hlediska velice krátkozraké, neboť tak může dojít ke způsobení nevratných škod na předmětech obecně chráněných zájmů.

Hodnocení krajinného rázu lze zodpovědně provádět pouze na základě všeobecných znalostí mnoha vědních oborů. Navíc veškeré posuzování je vždy do určité míry ovlivněno subjektivitou smyslového vnímání.

Při posuzování záměrů v památkově chráněných územích by byla na místě užší spolupráce orgánů státní památkové péče a orgánů ochrany přírody a krajiny, jelikož nemusí být vždy plně v možnostech pracovníků památkové péče komplexně posoudit u všech záměrů, u kterých to zák. č. 20/1987 Sb. v § 14 odst. 2 vyžaduje, veškeré souvislosti: „... k zamýšlené stavbě, změně stavby, terénním úpravám, umístění nebo odstranění zařízení, odstranění stavby, úpravě dřevin nebo údržovacím pracím na nemovitostech ...“ mj. v památkové zóně je povinnost vyžádat si závazné stanovisko orgánu státní památkové péče. Vyhl. č. 208/1996 Sb. v § 3 již alespoň počítá s tím, že: „K zajištění ochrany částí krajinného celku a historických prostředí ... slouží rozhodnutí a opatření orgánů státní památkové péče, jakož i jiných orgánů státní správy podle zvláštních předpisů.“ Těmito předpisy jsou tedy nejčastěji zákon o územním plánování a stavebním řádu nebo zákon o ochraně přírody a krajiny. Analogicky se lze domnívat, že zástupci orgánů ochrany přírody a krajiny nemusí být vždy schopni kvalifikovaně hodnotit kulturně historickou charakteristiku krajinného rázu.

Prostřednictvím své diplomové práce bych chtěla jejímu čtenáři představit malebnou krajinu oblasti Zahrádecka a dále jej seznámit s jejím historickým odkazem, přičemž k dokreslení informací vyplývajících z vlastního textu mají sloužit připojené grafické přílohy.

9. PŘEHLED POUŽITÝCH ZDROJŮ

Knihy, sborníky, časopisy a mapy:

BAŠEOVÁ O., 1997: Naše krajinné dědictví na konci 20. století. In: *Sborník mezinárodního symposia Krajinné dědictví, ICOMOS-IFLA*. Ministerstvo kultury ČR, Praha: 15 – 20.

BENESH A. & DOBLHAMMER R., 2006: Ochrana krajinné identity před společností – pro společnost? In: VOREL I. & SKLENIČKA P. (eds): *Ochrana krajinného rázu*. Naděžda Skleničková, Praha: 7 – 11.

BUČEK A. & LACINA J., 1995: Přírodovědná východiska ÚSES. In: LÖW J. (ed.): *Rukověť projektanta místního územního systému ekologické stability*. Doplněk, Brno: 9 – 28.

BUKÁČEK R., 1999: Popis metody hodnocení krajinného rázu použité v metodice Správy CHKO ČR. In: VOREL I. & SKLENIČKA P. (eds): *Péče o krajinný ráz, cíle a metody*. ČVUT, Praha: 188 – 192.

BUKÁČEK R., 2006: Preventivní hodnocení krajinného rázu rozsáhlejšího území – metodika a možnosti jejího využití, In: *Ochrana krajinného rázu třináct let zkušeností, úspěchů i omylů. Sborník příspěvků z konference*. Naděžda Skleničková, Praha: 91 – 98.

BUKÁČEK R. & MATĚJKA P., 1999: Hodnocení krajinného rázu. Metodika Správy CHKO ČR. In: VOREL I. & SKLENIČKA P. (eds): *Péče o krajinný ráz, cíle a metody*. ČVUT, Praha: 159 – 187.

BUKAČOVÁ I., 2006: Krajina a drobné památky. In: *Kaplička na návsi, křížek v polích. Almanach konference Místní komunita a drobné památky*. Občanské sdružení Drobné památky severních Čech, Česká Lípa: 68 – 76.

BULÍŘ P., 1995: Vývoj krajiny a úloha alejí v její kompozici. In: *Historický park a krajina. Vybrané referáty ze semináře, Litomyšl*. Památkový ústav v Pardubicích, Pardubice: 52 – 60.

CÍLEK V., 2005: *Krajiny vnitřní a vnější*. Dokořán, Praha.

CÍSAŘOVSKÝ P., Sto křížů pro Severní Čechy – projekt. In: *Kaplička na návsi, křížek v polích. Almanach konference Místní komunita a drobné památky*. Občanské sdružení Drobné památky severních Čech, Česká Lípa: 80 – 85.

CULEK M., 2006: Přírodní podmínky území a jejich význam pro krajinný ráz. In: VOREL I. (ed.): *Hodnocení navrhovaných staveb a využití území z hlediska zásahu do krajinného rázu I*. ČVUT, Praha: 47 – 68.

ČESKÁ TURISTIKA, 2005: *Českolipsko a Máchův kraj*. Česká turistika, Děčín.

GEODÉZIE, 2005: *Českolipsko 1: 25 000, turistická a cykloturistická mapa*. Geodézie On Line, Česká Lípa.

GOODCHILD H.P., 1997: Ochrana historických krajin: Definice, vzdělávání a partnerství. In: *Sborník mezinárodního symposia Krajinné dědictví, ICOMOS-IFLA*. Ministerstvo kultury ČR, Praha: 26 – 31.

- DANIEL, B., 2006: *Zahrádky u České Lípy v dobách minulých*. Obec Zahrádky, Zahrádky.
- DOLEŽALOVÁ J. & UZEL K., 2007: *Máchův kraj, Kokořínsko*. Regia, Praha.
- DOUBKOVÁ H., 2000: *Památné stromy Českolipska*. Okresní úřad Česká Lípa, Česká Lípa.
- DOUBKOVÁ H., 2006: *Seznam významných krajinných prvků, okres Česká Lípa*. Městský úřad Česká Lípa, Česká Lípa.
- FORMAN R.T.T. & GODRON M. (eds), 1986: *Landscape Ecology*. J. Waley and Sons, New York.
- GABRIEL F. & PANÁČEK J., 2000: *Hrady okresu Česká Lípa*. Argo, Praha.
- GRULICH J., 2007: Stromy jako součást cesty. *Zahrada – park – krajina*, 1/2007: 17 – 19.
- HÁJEK P., 2003: *Česká krajina a baroko*. Malá Skála, Praha.
- HÁJEK T. & BUKAČOVÁ I., 2001: *Příběh drobných památek*. Studio JB, Lomnice nad Popelkou.
- HENDRYCH J., 2000: *Tvorba krajiny a zahrad III: historické zahrady, parky a krajina, jejich proměny, kulturně historické hodnoty, význam a ochrana*. ČVUT, Praha.
- KČT, 2004: *Máchův kraj, turistická mapa 1: 50 000*. Trasa, Praha.
- KNOPP A. (ed.), 1994: *Vesnice, stavby a krajina mají svůj řád*. Ústav územního rozvoje Brno, Brno.
- KRACÍKOVÁ L. & SMETANA J., 2000: *Románská a gotická sakrální architektura v okrese Česká Lípa*. Společnost přátel starožitností, Praha.
- KUBEŠA P., 2007: Stručný přehled použití alejí v historii a legislativa upravující jejich použití od poloviny 18. století do začátku století 20. In: *Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí. Sborník přednášek z odborného semináře*. Národní památkový ústav, Olomouc: 136 – 150.
- KUČOVÁ V., 2007: Historická kulturní krajina v kontextu památek světového dědictví. *Zahrada – park – krajina*, 1/2007: 6 – 10.
- KUPKA J., 2007: Barokní poutní krajina. *Zahrada – park – krajina*, 3 - 4 /2007: 33 – 36.
- KVĚT R., 2003: *Duše krajiny: Staré stezky v proměnných věkú*. Academia, Praha.
- KVĚT R., 2006: *Země, krajina a člověk*. Moravské zemské muzeum, Brno.
- KYSELKA I., 2006: Význam drobných krajinných prvků, zkušenosti s jejich obnovou u nás i v zahraničí. In: *Tvář naší země – krajina domova. Sborník příspěvků ke konferenci*. Česká komora architektů, Praha: 57 – 62.
- LACINA D., 1999: Poznámky, postřehy a reakce na dílčí problémy. In: VOREL I. & SKLENIČKA P. (eds): *Péče o krajinný ráz, cíle a metody*. ČVUT, Praha: 89 – 91.
- LIBROVÁ H., 1988: *Láska ke krajině*. Blok, Brno.
- LIPSKÝ Z., 1998: *Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů*. Karolinum, Praha.

- LIPSKÝ Z., 1999: *Krajinná ekologie pro studeny geografických oborů*. Karolinum, Praha.
- LIPSKÝ Z., 1999: Přírodní charakteristiky krajinného rázu. In: VOREL I. & SKLENIČKA P. (eds): *Péče o krajinný ráz, cíle a metody*. ČVUT, Praha: 92 – 99.
- LIPSKÝ Z., 2000: *Sledování změn v kulturní krajině*. Lesnická práce, Kostelec nad Černými lesy.
- LÖW J. (ed.), 1995: *Rukověť projektanta místního územního systému ekologické stability*. Doplněk, Brno.
- LÖW J., 1999: Hodnocení a ochrana krajinného rázu. In: VOREL I. & SKLENIČKA P. (eds): *Péče o krajinný ráz, cíle a metody*. ČVUT, Praha: 199 – 203.
- LÖW J. & MÍCHAL I., 2003: *Krajinný ráz*. Lesnická práce, Kostelec nad Černými lesy.
- MEZERA A. (ed.), 1979: *Tvorba a ochrana krajiny*. SZN, Praha.
- MÍCHAL I., 1988: *O odpovědném vztahu k přírodě*. Edice Nika, Praha.
- MÍCHAL I., 1999: Metodika hodnocení krajinného rázu Agentury ochrany přírody a krajiny ČR. In: VOREL I. & SKLENIČKA P. (eds): *Péče o krajinný ráz, cíle a metody*. ČVUT, Praha: 111 – 116.
- MIKŠÍČEK P., 2004: Genius loci kulturní krajiny, sudetské zvlášť. In: MIKŠÍČEK P. (ed.): *Zmizelé Sudety*. Antikomplex, Praha: 48 – 60.
- MIKŠOVSKÝ M. & ZIMOVÁ R., 2006: Müllerovo mapování a první vojenské mapování českých zemí (se zřetelem k digitalizaci a centrální evidenci map v Česku). In: ŠIMŮNEK R. (ed.): *Historická geografie – Supplementum I: Historická krajina a mapové bohatství Česka*. Historický ústav AV ČR, Praha: 11 – 13.
- MINISTERSTVO KULTURY ČR, 1996: *Vymezení hranice území KPZ Zahrádecko, M 1: 50 000*. Památkový ústav, Ústí nad Labem.
- NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR, 2010: *Sbírka map*. Nепublikováno, dep.: Archiv oddělení rukopisů a starých tisků. Praha, Klementinum.
- NĚMEC J. & POJER F. (eds), 2007: *Krajina v České republice*. Consult, Praha.
- NORBERG-SCHULZ C., 1994: *Genius loci: K fenomenologii architektury*. Odeon, Praha.
- NUSEK J., 2006: Historické struktury krajiny a obnova drobných památek. In: *Kaplička na návsi, křížek v polích. Almanach konference Místní komunita a drobné památky*. Občanské sdružení Drobné památky severních Čech, Česká Lípa: 77 – 79.
- NUSEK J. & SVOBODA J., 2001: *Příběh kapliček: Drobné sakrální objekty na Podblanicku*. Podblanické ekocentrum ČSOP Vlašim a Muzeum okresu Benešov, Vlašim.
- PEŠKOVÁ J., 1998: *Role vědomí v dějinách*. Nakladatelství lidových novin, Praha.
- RŮŽIČKA, J., 2007: *Českolipsko do kapsy*. Levné knihy KMa, Praha.
- SÁDLO J. & HÁJEK P., 2004: Česká barokní krajina: Co to vlastně je? *Dějiny a současnost*, 3/2004: 30 – 34.

- SÁDLO J., POKORNÝ P., HÁJEK P., DRESLEROVÁ D., CÍLEK V., 2008: *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*. Malá skála, Praha.
- SALAŠOVÁ A., 1999: Krajinný ráz – potreba vymedzenia pojmu. In: VOREL I. & SKLENIČKA P. (eds): *Péče o krajinný ráz, cíle a metody*. ČVUT, Praha: 28 – 31.
- SEMOTANOVÁ E., 1994: *Kartografie v historické práci*. Historický ústav AV ČR, Praha.
- SEMOTANOVÁ E., 2001: *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*. Libri, Praha.
- SCHEYBAL J.V. & SCHEYBALOVÁ J., 1985: *Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách*. Severočeské nakladatelství, Ústí nad Labem.
- SKLENIČKA P. 2001: Permanentní krajinné struktury – jejich funkce a vývoj. In: *Tvář země – krajina domova. Sborník příspěvků ke konferenci*. Česká komora architektů, Praha: 8 – 15.
- SKLENIČKA P., 2003: *Základy krajinného plánování*. Naděžda Skleničková, Praha + CD.
- SMEJKAL L., 2008: *Máchův kraj, Českolipsko*. Regia, Praha.
- SÝKORA J., 1998: *Venkovský prostor, 2. díl*. ČVUT, Praha.
- ŠTĚPÁNEK V., 2004: Kulturní osnova krajiny: Staré cesty a proč je chránit. *Veronica*, XVIII/6: 6 – 9.
- ŠTOGR J., 2006: Dárcovství a důstojný stav drobných sakrálních staveb. In: *Kaplička na návsi, křížek v polích. Almanach konference Místní komunita a drobné památky*. Občanské sdružení Drobné památky severních Čech, Česká Lípa: 64 – 67.
- ŠTOGROVÁ J., 2006: Mech a nálety křovin aneb odpovědi na dotazník. In: *Kaplička na návsi, křížek v polích. Almanach konference Místní komunita a drobné památky*. Občanské sdružení Drobné památky severních Čech, Česká Lípa: 86 – 99.
- TROLL C., 1950: Die geographische Landschaft und ihre Erforschung. *Studium Generale*, 3: 163 – 181.
- VLASÁK J. & BARTOŠKOVÁ K., 2007: *Pozemkové úpravy*. ČVUT, Praha.
- VOREL I., 1999: Prostorové vztahy a estetické hodnoty. In: VOREL I. & SKLENIČKA P. (eds): *Péče o krajinný ráz, cíle a metody*. ČVUT, Praha: 20 – 27.
- VOREL I., 2006 a: Krajinný ráz a jeho ochrana, 1. část – Charakter, ráz a identita krajiny. *Ochrana přírody*, 9/2006: 262 – 265.
- VOREL I., 2006 b: Krajinný ráz a jeho ochrana, 2. část – Proměnlivost krajinného rázu – typické a rozlišující znaky. *Ochrana přírody*, 10/2006: 301 – 303.
- VOREL I., 2007 a: Krajinný ráz a jeho ochrana, 3. část – Obraz krajiny. *Ochrana přírody*, 1/2007: 14 – 17.
- VOREL I., 2007 b: Krajinný ráz a jeho ochrana, 4. část – Cíle a limity ochrany krajinného rázu. *Ochrana přírody*, 2/2007: 16 – 19.

VOREL I., 2008: Aktuální problémy v ochraně charakteru krajiny a krajinného rázu. In: VOREL I. & KUPKA J. (eds): *Aktuální problémy ochrany krajinného rázu*. Centrum pro krajinu, Praha: 5 – 8.

VOREL I., 2009: Krajinný ráz území kraje a vztah k výsledkům preventivních hodnocení území obcí a velkoplošných ZCHÚ. In: VOREL I. & KUPKA J. (eds): *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu*. Centrum pro krajinu, Praha: 9 – 12.

VOREL I., BUKÁČEK R., MATĚJKA P., CULEK M., SKLENIČKA P., 2004: *Metodický postup posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz*. Naděžda Skleničková, Praha.

VYSLOUŽIL M., 2007: Fenomén historických alejí a stromořadí v krajině. *Zahrada – park – krajina*, 1/2007: 14 – 16.

ŽÁK L., 1947: *Obytná krajina*. S.V.Ú: Mánes – Svoboda, Praha.

Zákonné předpisy:

Evropská úmluva o krajině (Rada Evropy, Florencie 2000). In: *Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví*. Národní památkový ústav ústřední pracoviště, Praha 2007: 214 – 227.

Listina základních práv a svobod, ústavní zákon č. 2/1993 Sb., v platném znění.

Mezinárodní charta o historických zahradách (ICOMOS, Florencie 1982). In: *Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví*. Národní památkový ústav ústřední pracoviště, Praha 2007: 128 – 137.

Nařízení vlády č. 132/2005 Sb., kterým se stanoví národní seznam evropsky významných lokalit, v platném znění.

Nařízení vlády č. 371/2009 Sb., kterým se mění nařízení vlády č. 132/2005 Sb., kterým se stanoví národní seznam evropsky významných lokalit, ve znění nařízení vlády č. 301/2007 Sb., v platném znění.

Nařízení vlády č. 598/2004 Sb., kterým se vymezuje Ptačí oblast Českolipsko – Dokeské pískovce a mokřady, v platném znění.

Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví (UNESCO, Paříž 1972). In: *Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví*. Národní památkový ústav ústřední pracoviště, Praha 2007: 80 – 103.

Ústava České republiky, ústavní zákon č. 1/1993 Sb., v platném znění.

Vyhláška č. 66/1988 Sb., kterou se provádí zákon České národní rady č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění.

Vyhláška č. 208/1996 Sb., o prohlášení území vybraných částí krajinných celků za památkové zóny, v platném znění.

Vyhláška č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti, v platném znění.

Zákon č. 17/1992 Sb. o životním prostředí, v platném znění.

Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění (památkový zákon).

Zákon č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí, v platném znění.

Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění.

Zákon č. 139/2002 Sb., o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech, v platném znění.

Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, v platném znění (stavební zákon).

Internetové odkazy:

[URL01] AKTUÁLNĚ.CZ, 2011: *Zloději odvěkli z podstavce půltunovou sochu.* online: <http://aktualne.centrum.cz/domaci/regiony/liberecky/clanek.phtml?id=698098>, cit. 23.04.2011

[URL02] AOPK ČR, 2010: *NATURA 2000.* online: <http://www.nature.cz/natura2000-design3/hp.php>, cit. 24.03.2010

[URL03] AOPK ČR, 2010: *Správa CHKO České středohoří. Správa CHKO Kokořínsko.* online: <http://www.ochranaprirody.cz/>, cit. 20.03.2010

[URL04] ČÚZK, 2011: *Nahlížení do katastru nemovitostí.* online: <http://nahlizeniidokn.cuzk.cz/>, cit. 19.03.2011

[URL05] ČÚZK, 2006: *Ústřední archiv zeměměřictví a katastru.* online: <http://archivnimapy.cuzk.cz/>, cit. 17.03.2010

[URL06] Euroregion Neisse-Nisa-Nisa, 2011: *Oficiální stránky euroregionu.* online: <http://www.neisse-nisa-nisa.com/index.php?id=1&L=1>, cit. 10.03.2011

[URL07] HRADY.CZ, 2010: *Výsledky vyhledávání: Holany, Jestřebí, Zahrádky, Stvolínky.* online: <http://www.hradycz/>, cit. 02.04.2010

[URL08] Laboratoř geoinformatiky UJEP, 2001: *Prezentace starých mapových děl z území Čech, Moravy a Slezska.* online: <http://oldmaps.geolab.cz/>, cit. 12.03.2010

[URL09] Máchův kraj, 2011: *Turistický informační systém včetně prezentace Máchova kraje.* online: <http://www.machuvkraj.cz/>, cit. 12.03.2011

[URL10] MAPY.CZ, 2010: *Základní mapa. Ortofotomapa.* online: <http://www.mapy.cz/>, cit. 30.04.2010

[URL11] MŽP, 2011: Posuzování vlivů na životní prostředí. In: *Environmentální politika a nástroje.* online: http://www.mzp.cz/cz/posuzovani_vlivu_zivotni_prostredi, cit. 17.04.2011

[URL12] NPÚ, 2010: *Ústřední seznam kulturních památek České republiky.* online: <http://monumnet.npu.cz/monumnet.php>, cit. 04.04.2010

[URL13] Občanské sdružení Drobné památky severních Čech, 2010: *Přehled drobných památek* online: <http://www.pamatky.ceskalipa.org/pamatky/prehled.php>, cit. 21.04.2010

[URL14] OECD, 2000: *Multifunctionality – Towards an Analytical Framework.* Paris, online: www.oecd.org/dataoecd/62/38/40782727.pdf, cit. 12.12.2009

[URL15] Region Českolipsko, 2011: *Webové stránky sdružení.* online: <http://www.ceskolipsko.info/>, cit. 10.03.2011

- [URL16] Regionální rada regionu soudržnosti Severovýchod, 2011: *Oficiální webové stránky*. online: <http://www.rada-severovychod.cz/>, cit. 10.03.2011
- [URL17] Svazek obcí Peklo, 2011: *Webové stránky svazku*. online: <http://www.sdruzenipeklo.eu/>, cit. 13.03.2011
- [URL18] Turistické regiony ČR, 2011: *Český sever. Máchův kraj*. online: <http://www.tourism.cz/>, cit. 15.03.2011
- [URL19] ÚAZK, 2010: *Císařské otisky stabilního katastru*. online: http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_main_02_index.html, cit. 30.04.2010
- [URL20] UNESCO, 1992: *Report of the Expert Group on Cultural Landscapes. La Petite Pierre*, online: <http://whc.unesco.org/archive/pierre92.htm>, cit. 09.02.2010
- [URL21] ÚÚR, 2011: *Regionální a neregionální územní systémy ekologické stability*. online: <http://egis.uur.cz/Uses/default.aspx>, cit. 18.03.2011
- [URL22] VYSLOUŽIL M., 2006: Historické aleje – cesty do historických zahrad. In: *Historické zahrady, sborník odborného semináře*. Klub UNESCO Kroměříž. online: http://www.unesco-kromeriz.cz/sbornik_zahrady2006/vyslouzil.html, cit. 15.03.2010

10. SEZNAM PŘÍLOH

- Příloha č. 1: Oficiální vymezení hranice území KPZ Zahrádecko (příloha vyhl. č. 208/1996 Sb.)
- Příloha č. 2: Rozsah území zahrnutého v rámci KPZ Zahrádecko v dotčených katastrálních územích
- Příloha č. 3: Seznam nemovitých kulturních památek v zájmovém území, které jsou evidovány v ÚSKP ČR
- Příloha č. 4: „Svět zašlý – Máchův kraj na starých mapách“ (výstava Národní knihovny ČR v r. 2010)
- Příloha č. 5: Císařské otisky stabilního katastru, mapováno r. 1843 – *vložená příloha*
- Příloha č. 6: Srovnání rozsahu zástavby jednotlivých sídelních útvarů (císařské otisky, r. 1843 x současné ortofoto, r. 2010)
- Příloha č. 7: Fotodokumentace identifikovaných historických hodnot v krajině KPZ Zahrádecko
- Příloha č. 8: Mapové znázornění identifikovaných historických hodnot v krajině KPZ Zahrádecko – *vložená příloha*
- Příloha č. 9: Katalog drobných sakrálních památek identifikovaných v krajině KPZ Zahrádecko